

Икромов Нуриддин Қиёмович

**ТАНЗИМИ ЗИДДИБУҲРОНИИ ҶАЪОЛИЯТИ БОНКӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Душанбе, 2022

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Икромов Нуриддин Қиёмович

**ТАНЗИМИ ЗИДДИБУҲРОНИИ ФАЪОЛИЯТИ
БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

(Монография)

Душанбе, 2022

КДУ 336.71(575.3)
ТКБ 65.9(2)262(2Т)
И-42

Муқарризон: д.и.и., профессор Умаров Х.У.
н.и.и., дотсент Одиназода К.С.

Икромов Н.Қ. Танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. / **Ф.Н. Икромов** // Монография. - Душанбе, «Матбааи ДМТ», 2022. - 184 сах.

Дар монография маводҳо оид ба назариявии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, тамоюлҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва самтҳои афзалиятноки рушди низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Монография барои донишҷӯён, аспирантҳо, муаллимони мактабҳои олии иқтисодӣ, кормандони илмӣ ва амалӣ, ки бо масъалаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ машғуланд, тавсия дода мешавад.

Аз ҷониби Шӯрои илмию методии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон барои чоп тавсия шудааст (Протоколи №07 аз 30.03.2022с.)

МУНДАРИҶА

Саҳ.

МУҚАДДИМА.....	5
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ ЗИДДИБУҲРОНИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ.....	7
1.1. Таҳаввулоти назариявии танзими зиддибуҳрони фаъолияти бонкӢ.....	7
1.2. Усул ва воситаҳои танзими зиддибуҳрони фаъолияти бонкӢ.....	28
1.3. Таҷрибаи пешқадами танзими зиддибуҳрони фаъолияти бонкӢ дар кишварҳои хориҷӣ.....	46
БОБИ II. ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ТАНЗИМИ ЗИДДИБУҲРОНИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	68
2.1. Ҳолати бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	68
2.2. Асосҳои институтсионалии танзими зиддибуҳрони фаъолияти бонкӢ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	85
2.3. Тамоюлҳои рушди танзими зиддибуҳрони фаъолияти бонкӢ.....	101
БОБИ III. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ НИЗОМИ ТАНЗИМИ ЗИДДИБУҲРОНИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	122
3.1. Самтҳои асосии рушди танзими фаъолияти бонкҳои низомсоз.....	122
3.2. Роҳҳо ва усулҳои солимгардони вазъи молиявии бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	133
3.3. Стратегияи танзими зиддибуҳрони бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030.....	148
ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО.....	160
РӢҲАТИ АДАБИӢТ.....	165

МУҚАДДИМА

Дар шароити иқтисоди бозорӣ падидаҳои бухронӣ ва ҷаҳонишавии бозорҳои молиявӣ, ки бесуботи бахши молиявию бонкӣ ба назар мерасад, ташкили низоми муассири танзими зиддибухронии фаъолияти бонкдорӣ, хусусан дар бонкҳои тиҷоратӣ аҳамияти хос пайдо кардааст, зеро онҳо ба фаъолияти муътадили иқтисодиёт таъсир мерасонанд. Аз ин лиҳоз, зарурати таҳияи низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкиро дар сатҳи милли ҳамаҷун як низоми ҷудонопазири қобилияти устувори бахши бонкӣ асоснок намудан муҳим аст, чунки таҷрибаи амалии давлатҳои ҷаҳон ва Тоҷикистон нишон дод, ки пайдоши бухронҳо, воқеияти объективи иқтисодӣ дошта, таъсираш мустақиман ба тамоми бахшҳои иқтисодиёт мерасад.

Дар робита бо ин, ҳеҷ як давлат наметавонад оқибатҳои иқтисодии бухронҳои бамиеномадаро ба пуррагӣ бартараф намояд, аммо дар таҷриба имконияти кам кардани оқибатҳои манфии онҳо ва ба танзим даровардани низоми ҷораҳои зиддибухронӣ дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ вуҷуд дорад. Масъалаи танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ироа гардида буд, чунин қайд гардид, ки «Бухрони ҷаҳонии молиявию иқтисодӣ моро водор месозад, ки иқтисоди воқеии кишварро мавриди таҳдид ва азнавсозӣ қарор диҳем». Аз ин нуқтаи Паём бармеояд, ки идоракунии бухрон ҳамаҷун падидаи бисёрҷанба аст, матраҳ намудани он ҳамаҷун як низоме, ки унсурҳои бо ҳам алоқаманд буда, дар ҳамбастагӣ бо унсурҳои сиёсати давлатӣ оид ба танзими фаъолияти бонкӣ амал мекунанд.

Қобили зикр аст, ки аксари тадбирҳои зиддибухронӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ аз ҷониби Ҳукумат андешида шудаанд. Сарфи назар аз он, ки Бонки миллии Тоҷикистон дорои силсилаи қоғизии воситаҳоест, ки ба ӯ дар нигоҳдории суботи молиявии бонкҳои алоҳида имконият медиҳанд, пас аз бухрони ҷаҳонии молиявӣ маълум гардид, ки дар қонунгузорӣ механизми дастгирии суботи молиявӣ дар сатҳи системавӣ муайян нагардидааст. Аз ин нуқтаи назар, собит кардани

меъёрҳои мақбул дар низоми қонунгузориҳои бонкӣ ҷиҳати пешгирӣ намудан аз оқибатҳои иқтисодию молиявӣ падидаҳои нави бӯҳронӣ лозим аст.

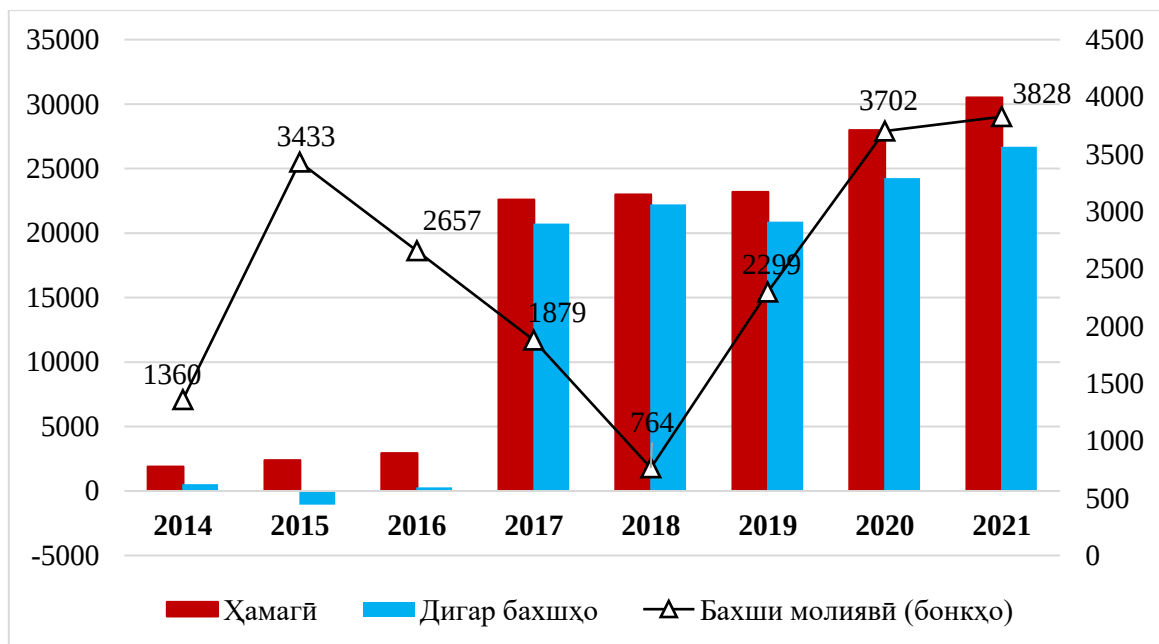
Ҳамзамон, ба низоми танзими зиддибӯҳронӣ шомил кардани ниҳодҳои худтанзимкунӣ, ки танзими зиддибӯҳронӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ гузарондашавандаро такмил дода, ба таҳкими баҳши бонкӣ тавассути иштирок дар таҳия ва ташҳиси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва татбиқи стандартҳои сифати фаъолияти бонкӣ мусоидат хоҳанд намуд, зарур мебошад.

Интихоби чораҳои зиддибӯҳронӣ Бонки миллии Тоҷикистон ба ҳайси мақомоте, ки танзими зиддибӯҳронӣ фаъолияти бонкиро амалӣ ва ҳамоҳанг месозад, ба таври кофӣ бо амалия асоснок нагардидааст. Аз ин лиҳоз, истифодаи олатҳои сиёсати микропруденсиалӣ ва макропруденсиалӣ дар низоми танзими чораҳои зиддибӯҳронӣ бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрамияти мавзӯи таҳқоти моро боз ҳам айёнтар менамояд.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ ЗИДДИБУХРОНИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ

1.1. Таҳаввулоти назариявии танзими зиддибухрони фъолияти банкӣ

Фаъолияти босуботи низоми банкӣ солҳо боз дар маркази таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор дорад. Омори ҷаҳонӣ аз зиёдшавии миқдори бухронҳои молиявӣ-банкӣ, кам шудани фосилаи замони байни онҳо ва болоравии оқибатҳои манфии ин падидаҳо шаҳодат медиҳад. Охирин бухронҳои молиявии ҷаҳонӣ, ки аз рӯйи арзёбиҳои бархе аз коршиносон солҳои 2014-2015¹ ва аввалҳои соли 2020² рух додааст ва тибқи баҳодиҳии муҳақиқон - ҷанӯз ба анҷом нарасидааст, нишон дод, ки чораҳои барои таъмини суботи молиявӣ андешидашуда нокифоя мебошанд ва ҷаҳонишавӣ дар бахши молиявӣ ба миқёсе расидааст, ки дар он падидаҳои бухронӣ ба осонӣ аз марзҳои низомҳои молиявии миллӣ убур мекунанд.

Расми 1.1.1. Бухронҳои системавии банкӣ дар ҷаҳон*

**Сарчашма:* аз ҷониби муаллиф дар асоси “Ҳисоботи банки ҷаҳонӣ”, 2021. С.106 таҳия шудааст.

¹ Валютный кризис 2014-2015 годов: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2015/01/12/valyutnyj-krizis-20142015-gg>

² Coronavirus recession (Коронавирусная рецессия (2020)): https://en.wikipedia.org/wiki/Coronavirus_recession

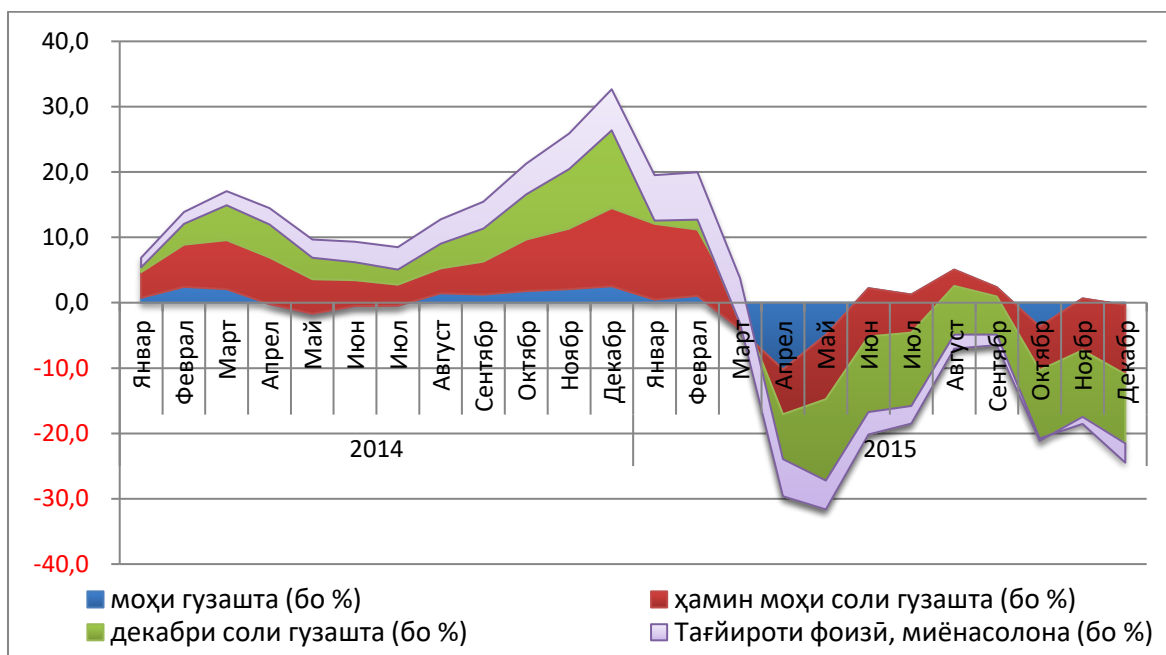
Низоми молиявӣ-бонкӣ дар ҳаракати доимӣ қарор дорад. Назарияи танзими макроиқтисодӣ ва аз ҷумла танзими фаъолияти бонкӣ дар самти ҷустуҷӯи амсилаи оптималии татбиқи худ рушд ёфта истодааст.

Таърихи танзими соҳаи бонкӣ дар асрҳои XX - XXI роҳи печдори рушдро тай менамояд: аз танзими қатъии давлатӣ (ҳамчун натиҷаи бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодии солҳои 1930) то либерализатсияи танзими бонкӣ дар арафаи асрҳои XX ва XXI, замоне ки масъулият барои фаъолияти босуботи низоми бонкӣ тадриҷан ба микросатҳ (ба доираи масъулияти ташкилотҳои қарзӣ) гузаштан гирифта, дар ниҳоят, дар давраи бӯҳрони солҳои 2008-2010 ва дар марҳилаи ҳозираи баъдибӯҳронӣ дубора ба ҷораҳои қатъии танзими давлатӣ, ки ба наҷоти низоми бонкӣ нигаронида шудаанд, рӯ меорад.

Ҷомеа шакли оптималии танзимро ҷустуҷӯ менамояд, ки аз як тараф, тавассути он рушди иқтисодиётро қувват медиҳад ва аз тарафи дигар оқибатҳои манфии бӯҳронҳои ногузирро, ки талафоти молиявӣ дар пай дошташон дар расми 1.1.2 манзур гардидаанд, то ҳадди ақал коҳиш медиҳад.

Бӯҳрони ба наздикӣ рӯйдода ҳамчун индикатори мушкilotи наздикомада баромад намуда, ба такмили низоми танзими бонкӣ ва пеш аз ҳама ба рушди танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкӣ такони нав бахшид.

Мазмуни мафҳуми танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкӣ бояд дар доираи назарияи танзими давлатии иқтисоди бозорӣ ва бонкдорӣ баррасӣ карда шавад. Дар айни замон дастгоҳи мафҳумӣ оид ба танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкӣ дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дорад, ки ба ин набудани шарҳи мақбули умум гардидаи истилоҳи «танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкӣ» ҳам дар адабиёти иқтисодии ватанӣ ва ҳам хориҷӣ далолат мекунанд. Ин ба он вобаста аст, ки танзими зиддибӯҳронӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳими муносибатҳои молиявӣ дар раванди ташаккулёбӣ ва рушд қарор дорад.

**Расми 1.1.2. Талафоти молиявӣ аз бухрони соли 2014-2015
дар Ҷумҳурии Тоҷикистон***

**Сарчашма:* Бонки миллии Тоҷикистон: https://nbt.tj/tj/statistics/external_sector.php

Олимони ватанӣ ва хориҷӣ, кормандони илмӣ, роҳбарони бонкҳои марказӣ ва иқтисоддонҳои маъруф ба бархе истилоҳот, аз ҷумла танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, идоракунии зиддибухронии низоми бонкӣ ва бонкҳо, тадбирҳои зиддибухронӣ, суботи молиявии бонкҳову низоми бонкӣ ва ғайра таърифҳои тафовутдошта медиҳанд. Аксар вақт дар адабиёти иқтисодӣ истилоҳҳои танзими зиддибухронӣ ва тадбирҳои зиддибухронӣ ҳамчун муродиф (синоним) истифода шуда, танзими суботи молиявии бахши молиявӣ-бонкӣ бо суботи бонкҳо ё идоракунии зиддибухронӣ ҳаммаъно ҳисобида мешаванд. Мафҳуми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бо дигар мафҳумҳо, ба монанди танзими фаъолияти бонкӣ, танзими бонкӣ ва назорати бонкӣ зич алоқаманд аст.

Қайд намудан лозим аст, ки дар адабиёти иқтисодии ватанӣ истилоҳи **танзими бонкӣ** аксаран дар радиф ё якҷоя бо истилоҳи **назорат** истифода бурда мешавад. Масалан, ин дар боби VII «Танзиму назорат ва батанзимдарории

ташкilotҳои қарзии молиявӣ»³-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» дида мешавад.

И.Р. Иброҳимов⁴, Р.Б. Бердиев⁵ ва Х.Р. Улуғхоҷаева⁶ қайд мекунанд, ки «танзими бонкӣ ва назорати бонкӣ раванди ягонаест, зеро ки онҳо соҳа ва ҳадафҳои танзими ягона доранд, танҳо тарзҳо ва воситаҳо, технологияҳо ва тартиботи расидан ба ин ҳадафҳо гуногун мебошанд». Онҳо назорати бонкиро ҳамчун «як намуди танзими давлатӣ (бонкӣ), ки аз ҷониби мақомоти назоратӣ тавассути тартибот, технологияҳо ва воситаҳои хос амалӣ мешаванд» таъриф мекунанд.

Гуруҳи дигари коршиносон, масалан, Д.Б. Қодирзода, Р.Г. Ғаниев, Б.М. Ҷӯраев, Б.М. Шарипов ва дигарон танзими бонкиро аз назорати бонкӣ ҷудо мекунанд. Ҳамин тавр, Д.Б. Қодирзода чунин мешуморад, ки «моҳияти назорати бонкӣ аз тафтиши мувофиқати қарору амалҳои ташкилоти қарзӣ ба қонунҳои танзимкунандаи фаъолияти бонкӣ ва санадҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон иборат аст»⁷.

Зикр кардан ба маврид аст, ки дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ мафҳуми танзими фаъолияти бонкиро маъмулан аз мафҳуми назорат ҷудо мекунанд. Зери мафҳуми танзими фаъолияти бонкӣ таҳияи меъёрҳои муайянкунандаи

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722, боби 7 ва 7.1.

⁴ Иброҳимов И.Р. Стратегия денежно-кредитной политики Таджикистана / И.Р.Иброҳимов // Сборник материалов международной научно - практической конференции кафедры экономической теории Таджикского национального университета. – 2016. –С.29-34.

⁵ Бердиев Р.Б. Формирование финансово-промышленных групп и механизм их взаимодействия с коммерческими банками в современных условиях / Р.Б. Бердиев, Г.Х. Гаюров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2/4 (169). С. 39-46.

⁶ Улуғходжаева Х.Р. Факторы, влияющие на финансовую устойчивость коммерческих банков Республики Таджикистан. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: 2019.-№2.-С.5-8.

⁷ Кадыров Д.Б. Динамика развития рынка банковских услуг в Республике Таджикистан / Д.Б. Кадыров, Р.Г. Ғаниев // В сборнике: Теория и практика функционирования финансовой и денежно-кредитной системы России. Сборник статей Международной научно-практической конференции (двенадцатое заседание). Под редакцией Е.Ф. Сысоевой. 2016. С. 202-208.

принсипҳои фаъолияти босамари бонкӣ ва идоракунии хавфҳо, инчунин қоидаҳои ифшои иттилоот барои нигоҳ доштани интизоми бозорӣ фаҳмида мешавад. Зери мафҳуми назорати бонкӣ фаъолияти фаҳмида мешаванд, ки ба тафтиши чигунагии аз ҷониби бонкҳо гузаронида шудани мониторинг ва идора гардидани хавфҳои онҳо, инчунин мувофиқат намудан ба талаботҳои, ки танзимгар ба онҳо муқаррар кардааст, ниғаронида мешавад.

Самаранокии танзим ба сифат ва самаранокии назорати бонкӣ вобаста аст, зеро қабул ва татбиқи ҳама гуна меъёрҳои танзимкунандаи таъсирбахш бе мавҷуд будани иттилооти мукаммали дар раванди назорат дастрасшуда ва ошкор кардани вайронкунии ин меъёрҳо ғайриимкон аст. Аз нуқтаи назари муқаррароти ҳадафманди кори мазкур, мафҳумҳои танзим ва назоратро фарқ намудан ба маврид аст, зеро онҳо вазифаҳои гуногун доранд ва бинобар ин татбиқи онҳо (тавре ки дар як қатор кишварҳо мушоҳида мешавад) метавонад ба мақомоти гуногун воғузур карда шавад. Ҳамин тариқ, дар доираи таҳқиқоти мазкур танзим ва назорат ҳамчун мафҳумҳои ҷудогона баррасӣ карда мешаванд.

Дар раванди таҳлили дастгоҳи мафҳумии мансуб ба танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ мо ба хулосае омадем, ки барои амиқтар фаҳмидани моҳияти танзими зиддибухронӣ он бояд дар алоқамандии мутақобила бо мафҳуми суботи бонкҳо ва низоми бонкӣ баррасӣ карда шавад.

Яке аз ҳадафҳои танзими фаъолияти бонкӣ суботи низоми бонкӣ мебошад. Дар баробари истилоҳи субот дар адабиёти иқтисодии ватанӣ ба таври васеъ истилоҳи **устуворӣ ё устуворгардонӣ** истифода мегардад. Ин мафҳумҳо дар асарҳои Б.М. Шарипов, З.С. Султонов, С.Д. Комилов, У.С.Ҳикматов, Ф.С. Обидов, Х.Р. Улуғхочаева, Х.У. Умаров ва олимони дигар тавзеҳ ёфтаанд. Сарфи назар аз омӯзиши амиқи ин мавзӯ дар адабиёти иқтисодӣ, набудани ягонагии муносибатҳо ба тафсири ин ду мафҳум, инчунин нисбат ба робитаи мутақобилаи байни онҳоро қайд намудан ба маврид аст.

То ин ҷониб дар аксарияти сарчашмаҳои русӣ суботи низоми бонкиро ба устувории унсурҳои алоҳидаи он алоқаманд меҳисобиданд. Аз ҷумла, Д.В. Панов, И.В. Ларионова ва Ю.В. Корниенко ба ин назаранд, ки «зери мафҳуми

суботи низоми бонкӣ бояд қобилияти бонкҳо ба муттасил иҷро намудани вазифаҳои худ дар давоми давраи нисбатан тӯлонӣ фаҳмида шавад» ва «устувории низоми бонкӣ ба андозаи қатъӣ ба фаъолияти худи бонкҳо, аз қабилӣ сиёсати оқилона ва самарабахши бозорӣ онҳо, инчунин ба вазъи иқтисодӣ, ки имкониятҳои бонкро барои фаъолияти муқаррарӣ муайян мекунад, вобаста аст»⁸. Ҳамзамон, онҳо таъкид мекунанд, ки «дар таъмини устувории бахши бонкӣ нақши назаррасро фаъолияти мақомоти танзимкунанда мебозад»⁹. Сипас онҳо қайд мекунанд, ки «дар таҷрибаи назорати бонкии Россия, амалҳои мақомоти назораткунанда дар самти таъмини устувории бахши бонкӣ ба амри мусаллами (постулати) зерин асос ёфтааст: низоми бонкӣ замоне устуворӣ ба даст меорад, ки унсурҳои (бонкҳои тичоратии) он устувор бошанд»¹⁰. Муаллифон устувории бонкҳо ва низоми бонкиро ҳамчун «қобилияти муқобилат нишон додан ба хавфҳо, рафъи шароити номусоиди иқтисодӣ, аммо зимни қобилияти нигоҳ доштани коршоямӣ, аз ҷумла: мутобик шудан ба шароити тағйирёбандаи бозор»¹¹ матраҳ мекунанд.

Ҳамин тавр, муаллифон мафҳумҳои суботи молиявии низоми бонкӣ ва устувории онро баробар намуда, чунин мешуморанд, ки суботи низоми бонкӣ дар устувории унсурҳои алоҳидаи он - ташкилотҳои қарзӣ ифода меёбад.

Мавқеи монандро олимони тоҷик Х.Р. Улуғхочаева ва У.С. Ҳикматов тарафдор буда, ба ин ақидаанд, ки «устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва устувории молиявии низоми бонкӣ мафҳумҳои якхелаанд, аз ин рӯ, барои арзёбии устувории молиявии онҳо нишондиҳандаҳои айниятдошта истифода

⁸ Корниенко Ю.В. Влияние глобальных процессов на финансовую устойчивость банков // Вестник Мурманского государственного технического университета. 2013. Т. 16. № 2. С. 242–247. URL: http://vestnik.mstu.edu.ru/v16_2_n52/242_247_KORNI.PDF

⁹ Ларионова И.В. Особенности обеспечения финансовой устойчивости банковской системы в условиях нестабильности макроэкономической среды // Банковские услуги. 2012. № 12. С. 2–9.

¹⁰ Корниенко Ю.В. Влияние глобальных процессов на финансовую устойчивость банков // Вестник Мурманского государственного технического университета. 2013. Т. 16. № 2. С. 242–247. URL: http://vestnik.mstu.edu.ru/v16_2_n52/242_247_KORNI.PDF

¹¹ Панов Д.В. Финансовая стабильность банков: методический подход // Финансы: теория и практика. 2008. № 3. С. 180–200.

мешаванд. Азбаски низоми бонкӣ - ин пеш аз ҳама маҷмӯи бонкхост, бинобар ин кифоя аст, то нишондиҳандаҳои устувории онҳо ҳам карда шуда, ҳосилаш инъикоскунандаи устувории молиявии тамоми низоми бонкӣ, ки дар он бонкҳо унсурҳои баробар матраҳ мегарданд, шуморида шавад»¹². Ҳамзамон, муаллифон қайд мекунанд, ки «маълумотҳои ҳамбастӣ дар бораи фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва устувории молиявии онҳоро истифода бурда, онҳоро на ба рушди устувори низоми бонкӣ, балки ба рушди устувори баҳши бонкӣ ба ҳайси маҷмӯи ташкилотҳои қарзӣ таносубдор кардан дурусттар мебуд»¹³. Мо ин нуқтаи назарро аз он ҷиҳат дастгирӣ мекунем, ки устувории низоми бонкӣ аксар вақт ба низоми дузинагӣ, аз қабили бонки марказӣ ва бонкҳои тичоратӣ таъяс мекунанд. Бинобар ин, устувориро танҳо бо зерқисмҳои алоҳидаи низоми бонкӣ ё ба ташкилотҳои қарзии хурд айнаиат додан аз рӯи мантиқ нест.

Ба ақидаи мо муносибати олимони ватанӣ ва рус дар шакли ҳамбастшудатар аз ҷониби Аминов Х.И. ва Клаас Я.А. мухтасар ифода шудаанд. Аминов Х.И. қайд мекунанд, ки «мутобиқи низоми бонкӣ бояд истилоҳи субот истифода шавад. Ҳамзамон, фаъолияти босуботи низом ба шарти устувор будани унсурҳои таркиб таъмин карда мешавад»¹⁴. Ба ақидаи Клаас Я.А. бошад, «устувории молиявии бонк ин мустақилияти молиявии бонк аст, ки

¹² Улугходжаева Х.Р. Факторы, влияющие на финансовую устойчивость коммерческих банков Республики Таджикистан. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: 2019.-№2.- С.5-8.

¹³ Хикматов У.С. Правильный выбор финансово-кредитного учреждения для сотрудничества как элемент финансовой грамотности населения / У.С. Хикматов, М.Т. Койчуева // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. 2016. Т. 16. № 2. С. 157-160.

¹⁴ Аминов Х.И. Особенности структуры кредитного портфеля коммерческого банка Республики Таджикистан при информатизации банковской деятельности // Менеджмент и экономика в творчестве молодых исследователей. ИНЖЭКОН-2007. X науч.-практ. конф. студ. и асп. СПбГИЭУ 17, 18 апр. 2007 г.: Тез. докл. / редкол.: Б.М. Генкин (отв. ред.) и др., - СПб.: СПбГИЭУ. - 2007. - с. 91.

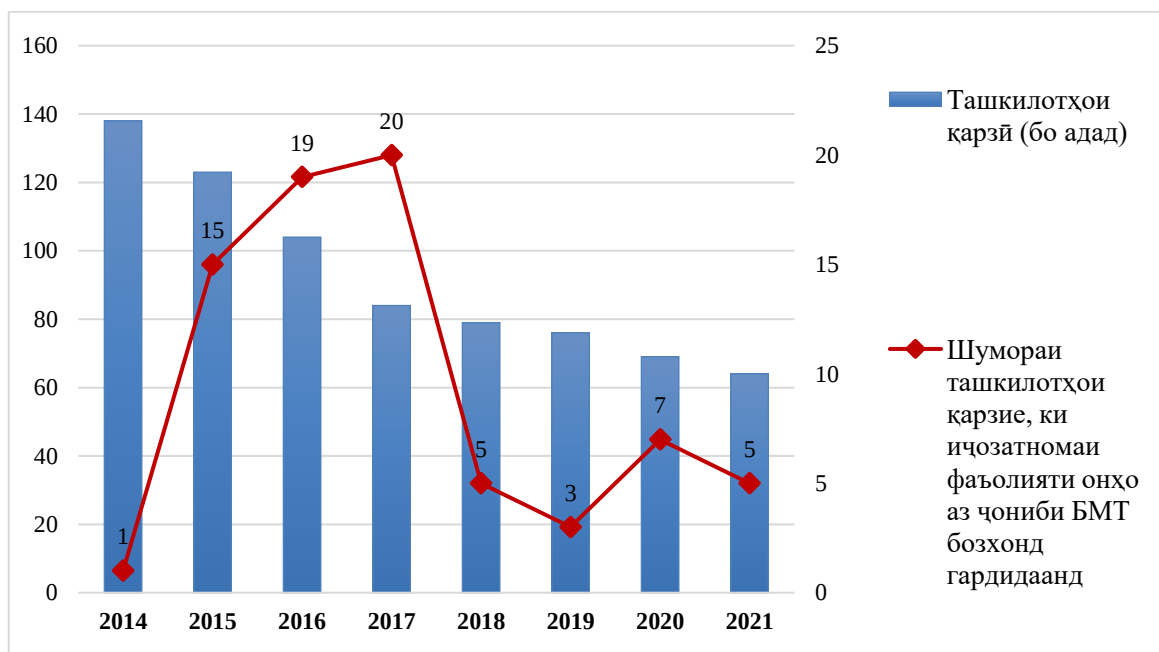
фаъолияти он ба тағйирёбии шароити бозор, мустақилияти молиявӣ ва заминаи муносибатҳои мустаҳкам бо муштариён вобастагӣ дорад»¹⁵.

Иқтисоддонони хориҷӣ тарафдори ақидаи ба ин нуқтаи назар наздик мебошанд. Аз ҷумла, сарвари Бонки марказии Шветсия С.Игвес муносибати дар ҷаҳон ба танзими фаъолияти бонкӣ баамаломадаро ба таври умумӣ арзёбӣ намуда, ба он чиз таваҷҷуҳ кард, ки «пеш аз бӯҳрони солҳои 2008-2009 танзими фаъолияти бонкӣ аз ҳад зиёд ба ниҳодҳои алоҳида тамаркуз карда шуда буд, зеро ақидае роиҷ буд, ки низом то он даме, ки унсурҳои он суботро аз даст наводаанд, босубот боқӣ мемонанд, дар ин зимн хавфҳои дар сатҳи низом эҷодшуда нодида гирифта мешуд»¹⁶.

Дар маҷмӯъ бо ақидаи олимони мӯътабар розӣ шуда, қайд мекунем, ки бесуботии бонкҳои алоҳида нишонаи мукаммали вазъи бӯҳронӣ дар соҳаи бонкӣ нест, ки инро омор оид ба бозхонди иҷозатномаи анҷом додани амалиётҳои бонкӣ аз ташкилотҳои қарзии Тоҷикистон ба таври возеҳ нишон медиҳад: дар давраи аз соли 2014-ум то соли 2021-ум бозхонди аз ҳама бештари иҷозатномаҳои анҷом додани амалиётҳои бонкӣ дар соли 2017-ум (дар давраи баъди бӯҳронӣ) ба назар мерасад, ки дар ин сол аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон 20-то иҷозатномаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ бозхонд карда шуданд, дар соли бӯҳронии 2015-ум бошад иҷозатномаҳо нисбатан камтар бозхонд шуданд. Дар расми 1.1.3 нишон дода шудааст, ки миқдори бонкҳои бесубот ба пайдоиши вазъи бӯҳронӣ дар бахши бонкӣ алоқаи бевосита надорад.

¹⁵ Клаас Я.А. Исследование терминологической сущности финансовой устойчивости коммерческого банка / Я.А. Клаас // Финансы и кредит, 2017, т. 23, вып. 36, стр. 2159–2173, <http://fin-izdat.ru/journal/fc/>

¹⁶ What is a useful central bank 9 Speech by Mr Stefan Ingves, Governor of the Sveriges Riksbank / S Ingves // Central bankers'speeches -2011 -N407 -P 1-8

Расми 1.1.3. Миқдори ташкилотҳои қарзӣ дар Тоҷикистон, ки аз онҳо иҷозатномаҳои анҷом додани амалиёти бонкӣ дар солҳои 2014-2021 бозхонд шуданд*

**Сарчашма:* Аз ҷониби муаллиф аз рӯи маълумотҳои солонаи [Бонки](https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php) миллии Тоҷикистон: https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php тартиб дода шудааст.

Ҳамин тавр, ба хулосае омадан мумкин аст, ки миқдори бонкҳои бесубот назаррас аст, аммо омили муайянкунандаи пайдоиши вазъи бухронӣ дар тамоми бахши бонкӣ ба шумор намеравад.

Масалан Д.В. Панов тарафдори нуктаи назари мазкур буда, чунин ақида дорад, ки «суботи низоми молиявӣ-бонкӣ натиҷаи мустақиму баробар ба суботи молиявии ҷамъулҷамъи бонкҳои алоҳида нест»¹⁷. Сипас дуруст қайд карда мешавад: «бонкҳои алоҳида метавонанд ба носуботӣ дучор оянд ва ҳатто муфлис шаванд. Бешубҳа, ин боиси коҳиш ёфтани устувории умумӣ мегардад, аммо маънои онро надорад, ки ба бухрони сермиқёси низомманд оварда мерасонад»¹⁸. Ҳамчунин, мақолаи зикргардида муносибати ҷолиберо ба муайян кардани суботи молиявӣ, тариқи пайвастании он бо ҳудуди ҳолатҳои низоми молиявӣ-бонкие, ки дар доираи он қобилияти иҷро намудани вазифаҳои асосии ҳудро нигоҳ медорад, дар бар гирифтааст.

¹⁷ Панов Д.В. Финансовая стабильность банков: методический подход // Финансы: теория и практика. 2008. № 3. С. 180–200.

¹⁸ Умаров Х.У. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков / Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Д.Д. Боймуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. С. 174-182.

Муносибати мазкурро инчунин як қатор муаллифони хориҷӣ ба кор мебаранд. Аз ҷумла, Бонки марказии Аврупо суботи молиявии низоми бонкиро ҳамчун «ҳолате муайян мекунад, ки зимни он низоми молиявӣ имкон дорад ба тақсонҳо муқобилат намуда, мувозинатро нигоҳ дорад ва ба ин васила сарфи назар аз эҳтимолияти оқибатҳои манфии номутоносибии молиявӣ тамоми вазифаҳои худро иҷро кунад»¹⁹.

Яке аз таҳқиқотҳои ҳамаҷониба дар ин самт аз ҷониби Г. Шинаси гузаронида шудааст. Ӯ муносибатҳо ба таърифи суботи молиявиро шарҳ дода, таърифи умумитари онро пешниҳод намуд. Аз ҷумла ӯ қайд кардааст, ки ҳамон низоми молиявӣ босубот мебошад, ки ба таври самаранок захираҳои иқтисодиро аз нав тақсим карда, хавфҳои молиявиро муайян, арзёбӣ ва идора намуда, инчунин қобилияти худро ба иҷрои вазифаҳои калидии худ, ҳатто замоне, ки он ба тақсонҳои беруна ё номутоавозунӣ дучор мешавад, нигоҳ дошта тавонад²⁰.

Муносибати монандро Бонки федералии Олмон ба кор мебарад, ки дар он суботи молиявӣ ҳамчун «ҳолате, ки зимни он низоми молиявӣ метавонад вазифаҳои калидии худро, ба мисли тақсимои захираҳо ва тавзеи хавфҳо самаранок иҷро кунад ҳамзамон ҳисоббаробаркуниҳоро танзим диҳад ва қодир аст инро ҳатто дар ҳолатҳои тақсон ё фишор ва дар давраи тағйироти ҷиддии сохторӣ анҷом диҳад»²¹ тавсиф меёбад.

Ҳамин тариқ, таҳлили сарчашмаҳои иқтисодӣ имкон медиҳад, ки ду муносибатро ба таърифи суботи молиявӣ ҷудо кунем: яке институтсионалӣ, ки зимни он суботи молиявӣ тавассути суботи унсурҳои алоҳидаи бахши бонкӣ - бонкҳо муайян карда мешавад ва дигаре функционалӣ, ки мувофиқи он суботи молиявӣ бо имконияти аз ҷониби низоми бонкӣ иҷро намудани вазифаҳои асосии худ, аз ҷумла дар давраи стрессҳо ва вазъияти тақсон ё бӯҳрон муайян

¹⁹ Европейский фонд финансовой стабильности - European Financial Stability Facility: https://ru.qwe.wiki/wiki/European_Financial_Stability_Facility

²⁰ Денежная и кредитная системы: понятие, факторы, оценка, устойчивость: <https://dengifinance.ru/denezhnaya-i-kreditnaya-sistemy-ponyatie/>

²¹ Байдукова Н.В., Васильев С.А., Чепиков Д.А. Банковские системы и мегарегуляторы на финансовом рынке: иностранный опыт и отечественная практика / // Финансовый сектор экономики. 2016., № 06.73.65, С.17-26

карда мешавад. Ба ақидаи мо, муносибати функционалӣ ба таърифи суботи молиявӣ барои фарохтар муайян кардани суботи молиявӣ, то ки он дар сатҳҳои гуногун баррасӣ карда шавад, имкон медиҳад.

Фаъолияти босуботи низоми бонкӣ бо ҳосили ҷамъи ду ҷамъшаванда таъмин карда мешавад: аз як тараф, - фаъолияти ҳуди ташкилотҳои қарзӣ ва аз ҷониби дигар, фаъолияти мақомоти танзимкунандаи бахши бонкӣ, ки барои рушд ва фаъолияти муътадили низоми бонкӣ нигаронида шудаанд.

Таҳлили муносибатҳо ба таърифи мафҳуми «танзими фаъолияти бонкӣ» нишон дод, ки бо вучуди миқдори зиёди корҳои илмӣ оид ба мавзӯҳои наздик дар байни коршиносони ватанӣ ва хориҷӣ дар тафсири он ягонагӣ вучуд надорад. Олимони ватанӣ аксар вақт мафҳуми мазкурро ба маънои васеъ ва маҳдуд ё танҳо ба маънои маҳдуд таъриф медиҳанд.

Масалан, Ҳ.У. Умаров ва Р.Б. Бердиев ду муносибат ба тафсири мафҳуми «танзими фаъолияти бонкӣ»-ро ҷудо менамоянд. Ҳ.У. Умаров чунин мешуморад, ки «танзими фаъолияти бонкҳо ҳамчун миёнаравони асосии молиявӣ дар бозор ба маънои васеъ танзими бонкиро дар сатҳи макро дар назар дорад. Ин маънои онро дорад, ки фаъолияти бонкӣ на танҳо мутобиқи бонки алоҳида, балки дар маҷмӯъ зимни низоми бонкӣ, аз ҷумла бонки марказӣ, танзим карда мешавад»²². Таъкид мегардад, ки «дар амал ба танзими фаъолияти бонкӣ бештар муносибати ночиз карда мешавад, ки зимни он бонки марказӣ ҳамчун мақомоти танзимкунанда нисбати низоми бонкии миллӣ пешниҳод карда мешавад. Ба ин маъно танзими бонкӣ ҳамчун маҷмӯи чораҳои фаҳмида мешавад, ки давлат тавассути мақомоти танзимкунанда фаъолияти босубот ва беҳатари бонкҳоро таъмин намуда, дар бахши бонкӣ тамоюлҳои бесуботкунандаро пешгирӣ мекунад. Бонкҳо бояд қоидаҳои қатъии низоми танзими фаъолияти бонкиро, ки ба амалиёти бонкӣ ва маҷмӯи маҳсулоту хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ, сифат ва андозаи қарзҳо, кифоятии сармояи худӣ, низоми назорат ва

²² Умаров Х.У. Методологические вопросы измерения финансовой и денежно-кредитной безопасности / Х.У. Умаров, Ш.А. Джалолов // ФЭС: Финансы. Экономика.. 2017. № 12. С. 5-11.

идоракунии хавфҳо, роҳҳои рушди бонкҳо ва густариши бонкдорӣ марбут мебошанд, риоя кунанд»²³.

Муносибати дигар ба тафсири мафҳуми танзими фаъолияти бонкиро Р.Б. Бердиев тарафдорӣ намуда, қайд мекунад, ки «ба маънои васеъ танзими низоми бонкӣ ҳамаи шаклҳои (давлатӣ ва ғайридавлатӣ) таъсиррасонии идоравӣ ба онро тавсиф мекунад. Аз ин рӯ, дар бораи танзими давлатӣ ва ғайридавлатии низоми бонкӣ сухан рондан мумкин аст (масалан, фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, иттифокҳо ва ассотсиатсияҳои онҳо, ки на танҳо ба ҳуди онҳо, соҳибон ва муштарӣён, балки ба устувории тамоми низоми бонкӣ низ таъсири мустақилона мерасонанд). Дар мавриди танзими давлатии низоми бонкӣ, сухан дар бораи мафҳуме меравад, ки падидаи маҳдудтарро тавсиф мекунад, яъне таъсири идоракунандаи давлат, ки ба иҷрои вазифаҳои конституционии он нигаронида шудааст, танҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ амалӣ карда мешавад»²⁴.

Ҳамзамон, Бердиев Р.Б. таъкид мекунад, ки «танзими давлатии низоми бонкӣ ҳамчун ҷузъи таркибии низоми ягонаи пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон як падидаи мураккаби бисёрҷанба мебошад. Аз як тараф, ин танзими равандҳои макроиқтисодии ба робитаҳои пулию қарзӣ алоқаманд мебошад, ки зимни он давлат ба ҳамаи унсурҳои сохтории низоми пулию қарзӣ, аз ҷумла Бонки миллии Тоҷикистон таъсир мерасонад: қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда мешаванд; самтҳои асосии сиёсати ягонаи давлатии пулию қарзӣ тасдиқ карда мешаванд; барои ташкил ва фаъолияти низоми пулӣ стандартҳои ягонаи давлатӣ муқаррар карда мешаванд; тадбирҳои дигари мустақиман ё ғайримустақим ба устувории пули миллий ва вазъи бозорҳои молиявӣ (бозори пулӣ ва сармоя) таъсиррасонанда андешида мешаванд.

Аз ҷониби дигар, танзими давлатӣ дар таъсири бевосита ба ташкилотҳои дар соҳаи пулию қарзӣ фаъолияткунанда зоҳир мегардад, вале бе даҳлат ба

²³ Умаров Х.У. Монетарные проблемы демонетизированной экономики / Х.Умаров, З.С.Зарифова // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003. № 1.

²⁴ Бердиев Р.Б. Денежно - кредитная политика национального банка Таджикистана /Р.Б. Бердиев, Т. Алиева// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/8 (215). С. 10-14.

фаъолияти амалиёти онҳо (бақайдгирӣ, иҷозатномадиҳӣ, бозрасӣ, назорат, истифодаи меъёрҳои иқтисодии ҳатмӣ, воситаҳо ва усули танзими пул ва ғайра)».

Ба ақидаи мо, таърифи аз ҷониби Р.Б. Бердиев пешниҳодгардида мукамалтар аст, зеро он таъсири танзимкунандаи мақомоти давлатӣ ва ғайридавлатиро ба сатҳи макроиқтисодӣ дақиқтар тавсиф намуда, инчунин танзими фаъолияти бонкиро, ки аз ҷониби бонки марказӣ анҷом дода мешавад, ба ду ҷузъ тақсим мекунад: танзими пулию қарзӣ ва танзими бонкдорӣ, ки ба таъмини устувории онҳо нигаронида шудааст.

Ф.М. Файзуллоев чунин мешуморад, ки танзими бонкӣ худ як «низоми қоидаҳои рафтори хоси хусусияти меъёрӣ касбнамудае мебошад, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ (масалан, парлумон дар шакли қонунҳо), мақомоти дигари давлатӣ (Бонки марказӣ дар шакли дастурҳо), инчунин ташкилотҳои ғайридавлатии худтанзимшаванда (масалан, Ассотсиатсияи бонкҳо дар шакли Кодекси таҷрибаи бонкӣ) таҳия гардида, маҳдудкунии фаъолнокии бонкӣ ва умдатан амалиёти бонкиро ҳадафи худ қарор додаанд»²⁵. Ба ақидаи мо, тафсири мазкур номукамал ва яктарафа аст, зеро танзими бонкӣ на танҳо ба ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, балки ба вазъи воқеии бозор асос меёбад. Ғайр аз ин, иброи ақида намудан, ки ҳадафи танзим танҳо маҳдудкунии фаъолияти бонкист, зеро танзим дар ҳолатҳои гуногун метавонад ҳам ба маҳдудшавию ҳам ба васеъшавӣ, ташвиқи суръати афзоиши фаъолияти бонкҳо равона гардад, шубҳаовар аст.

Ҳамзамон, тавре ки қаблан қайд гардид, таъмини суботи бонкҳои ҷудогона барои нигоҳ доштани суботи тамоми низомии бонкӣ кифоя нест, зеро зимни чунин муносибат хавфҳои низоманд хурд ё миёна ба назар гирифта намешаванд. Инчунин, таърифи мазкур амалҳо оид ба пешгирии бухрон ва амалҳои давраи худӣ бухронро аз доираи масъулияти танзимгарони фаъолияти бонкӣ истисно менамояд.

²⁵ Файзуллоев М.К. Теоретические аспекты методологии изучения банковского управления и его рисков / М.К.Файзуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально- экономических и общественных наук. – 2015. – №2/1(157). –С.74-76.

Қайд кардан ба маврид аст, ки устуворию бонкҳо ва суботи низоми бонкӣ дар маҷмӯъ шартҳои зарурии рушди иқтисодиёт мебошанд, аммо таъмини субот пурра он василае нест, ки метавонад зухуроти бухрониро пешгирӣ кунад ё то ҳадди ақал коҳиш диҳад. Ғайр аз он, тавре ки охирин бухрони ҷаҳонӣ нишон дод, низомҳои танзимкунандаи дар ҷаҳон вучуддошта барои наҷот додани бонкҳо аз оқибатҳои шадиди бухронӣ самаранок набуданд. Инчунин таъкид кардан муҳим аст, ки дар ҳамаи таърифҳои дар боло зикршуда салоҳияти мақомоти танзимкунанда оид ба пешгирӣ ё танзими вазъи бухронӣ қайд нагардидааст.

Тавре ки С. Ингвес, раиси бонки Шветсия (Риксбанк) ҳангоми суҳанронӣ дар Сандуқи Байналмилалӣ Асбор қайд кард, «танҳо чанд сол пеш чунин ақида роиҷ буд, ки бинобар душвор будани пешгӯии бухрон бонкҳои марказӣ набояд кӯшиши бештаре ба харҷ диҳанд, ба ҷуз зуд ба ҳолати бухроние, ки аллакай амри воқеӣ гаштааст воқуниш нишон додан. Вақтҳои охир оид ба ин ҳукми мусаллам (постулат) таҷдиди назар ба амал омад, зеро бухрони охирин нишон дод, ки хароҷоти муқобилат ба бухрон метавонад ба таври назаррас калон бошад, манфиатҳои пешгирӣ ё сабук кардани бухрон бошад метавонад назар ба тахмине, ки қаблан карда шуда буд, зиёдтар бошад»²⁶.

Дар ҳақиқат, тавре ки ахбороти мутахассисони ХБА оид ба бухронҳои низомманди бонкӣ дар давраи солҳои 2007 то 2008 нишон медиҳад, дар давлатҳое, ки аз бухрони бонкӣ наҷот ёфтанд, тақрибан 85 фоизи маҳсулоти истеҳсолшудаи онҳо ҳанӯз ҳам аз тамоюлоти пешазбухронӣ поёнтар аст. Ин рақам барои гурӯҳҳое, ки солҳои 2007-2008 бухрони бонкиро аз сар нагузаронида буданд (тақрибан 60 фоиз) камтар аст²⁷.

Бинобар гуфтаҳои боло, таърифдиҳии мафҳуми «танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ» дар ҳамбастагӣ бо мафҳумҳои «танзими зиддибухронии давлатӣ», «сиёсати зиддибухронӣ», «тадбирҳои зиддибухронӣ» ва «идоракунии зиддибухронӣ» муҳим ба назар мерасад.

²⁶ What is a useful central bank¹? Speech by Mr Stefan Ingves, Governor of the SverigesRiksbank / S Ingves //Central bankers' speeches - 2011 - N 4 07 - P 4

²⁷ Вэньцзе Чень, Мико Мркак и Малхар Набар. Долгосрочные последствия: восстановление мировой экономики спустя десять лет после кризиса. / Вэньцзе Чень, Мико Мркак и Малхар Набар // Главная страница блогов МВФ: <https://www.imf.org/external/russian/np/blog/2018/100318r.pdf>

Сарфи назар аз зуд-зуд корбурд шудани ин истилоҳҳо дар адабиёти иқтисодӣ таърифҳои онҳо хеле кам оварда мешаванд. Масалан, Б.М. Шарипов бар ин ақида аст, ки танзими давлатии зиддибухронӣ аз «категорияи макроиқтисодии инъикоскунандаи робитаҳо, ки зимни таъсири ташкилӣ-иқтисодӣ ва ҳукукии давлат барои ҳифзи корхонаҳо аз ҳолатҳои бухронӣ, пешгирии муфлисшавӣ ё қатъи фаъолияти минбаъдаи онҳо ба вучуд меоянд»²⁸ иборат мебошад.

Ба ақидаи мо, таърифи мазкур нақши давлатро дар танзими зиддибухронӣ комилан инъикос намекунад, зеро вазифаи асосии давлат на нигоҳ доштани суботи корхонаҳои алоҳида, балки суботу рушди иқтисодиёт дар маҷмӯъ мебошад, он инчунин ҳифз намудан аз омилҳои манфии экзогенӣ ва эндогениро, ки метавонанд ба пайдоиши вазъи бухронӣ дар иқтисодиёт боис гарданд, дар бар мегирад.

Чунин мафҳумҳо ба монанди «тадбирҳои зиддибухронӣ» ва «идоракунии зиддибухронӣ» аз рӯйи маъно ҷудо намуданро тақозо мекунанд.

Бо вучуди ҳам дар адабиёти ватанӣ ва ҳам хориҷӣ васеъ истифода шудани истилоҳи «тадбирҳои зиддибухронӣ (anticrisis measures)», дар адабиёти маъруф таърифи дақиқи он вучуд надорад. Дар таҷриба зери мафҳуми тадбирҳои зиддибухронӣ маъмулан фаъолияти фаҳмида мешавад, ки ба рафъи ҳолатҳои бухронӣ дар марҳилаи мушаххаси замон марбут аст.

Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ як қатор таърифҳои мафҳуми «идоракунии зиддибухронӣ» оварда шудааст. Аз ҷумла, ба ин истилоҳ фаҳмишҳои маъноии зерин шомил карда мешаванд: идоракунии ширкат дар шароити бухрони иқтисодӣ²⁹; идоракунии ширкат дар ҳолати хавфи

²⁸ Шарипов Б.М. Внедрение антикризисного управления как необходимый инструмент обеспечения устойчивости банковской системы в условиях роста неопределенности [Текст] / Б.М.Шарипов, В.А.Разыков, А.Харина // Актуальные проблемы экономической безопасности Республики Таджикистан: Сб. материалов респуб. научно-практ. конф., посвящ. 20-летию государственной независимости Республики Таджикистан, 55-летию Таджикского технического университета им. академика М.Осими и 15-летию факультета Инженерного бизнеса и менеджмента (26 ноября 2011г.). – Душанбе, 2011. – С.108-112.

²⁹ Кабиров Ш.О. К вопросу функционирования государственных унитарных предприятий в условиях мирового кризиса в Таджикистане / Ш.О. Кабиров // Журн. минеральные ресурсы России.- 2011.- №4.-С.

муфлисшавӣ³⁰; фаъолияти идоракунандагони зиддибухронӣ дар доираи муурофияи муфлисшавӣ³¹.

Ш.О. Кабиров ва З.А. Дадабаева истилоҳи «идоракунии зиддибухронӣ» - ро нисбат ба танзими фаъолияти бонкӣ ва умуман низоми бонкӣ, инчунин нисбат ба ташкилотҳои қарзии алоҳида ба кор мебаранд. Аммо, бо ин мавқеъ розӣ шудан мушкил аст, зеро мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва Бонки миллии Тоҷикистон салоҳияти пурра идоракунии фаъолияти ташкилотҳои қарзиро надоранд ва танзими зиддибухрониро бо идоракунии зиддибухронӣ баробар кардан амри маҳол аст.

Сарфи назар аз фаҳмиши гуногуни идоракунии зиддибухронӣ, хусусияти умумии ҳамаи ин таърифҳоро ҷудо кардан мумкин аст. Ин дар он зоҳир мегардад, ки истилоҳи мазкур дар сатҳи корхонаҳои алоҳида зимни ҳолатҳои бухронӣ татбиқ мешавад, бар хилофи идоракунии зиддибухронӣ, ки маъмулан нисбат ба низом дар маҷмӯъ ба кор бурда мешавад.

Таҳлили муқоисавии истилоҳот ба монанди: танзим ва назорати бонкӣ, тадбирҳои зиддибухронӣ, сиёсати зиддибухронӣ, танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дар ҷадвали 1.1.1 манзур гардидааст.

³⁰ Улугходжаева Х.Р. Влияние глобальных финансовых кризисов на экономику Республики Таджикистан / Х.Р. Улугходжаева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук.-2017.-№2/5.-С.3-6.

³¹ Дадабаева З.А. Влияние мирового кризиса на экономику Таджикистана / З.А. Дадабаева //Мировой финансовый кризис в постсоветских странах: национальные особенности и экономические последствия; под общей редакцией доктора экономических наук, профессора Л.Б. Вардамского. – М: ИЭ РАН, 2009. -С.227-255.

Чадвали 1.1.1

Таносуби истилоҳоте, ки танзими зиддибухронии фаъолияти бонкиро тавсиф мекунад

Истилоҳот	Танзим ва назорати бонкӣ	Тадбирҳои зиддибухронӣ	Сиёсати Зиддибухронӣ	Танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ	
				<i>Ақидаи роиҷ</i>	<i>Ақидаи муаллиф</i>
Мақсад	Нигоҳ доштани суботи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳифзи манфиатҳои амонатгуздорон ва қарзгирандагон	Рафъи падидаҳои бухронӣ	Рафъи падидаҳои бухронӣ	Рафъи падидаҳои бухронӣ	Ошкорсозии пешгирикунанда ва танзими (ба ҳадди ақал расонидани таъсир) омилҳое, ки ба пайдоиши падидаҳои бухронӣ боис мегарданд ва бартараф намудани падидаҳои бухронӣ
Объект	Бахши бонкӣ	Бахшҳои иқтисодиёт	Иқтисодиёт дар маҷмӯъ	Бахши бонкӣ	Бахши бонкӣ
Субъект	Бонки миллии Тоҷикистон	Ҳукумат ва мақомотҳои танзимкунандаи давлатии иқтисодиёт	Ҳукумат ва мақомотҳои танзимкунандаи давлатии иқтисодиёт	Бонки миллий	Бонки миллий якҷоя бо мақомоти давлатии танзимкунандаи низоми молиявӣ, инчунин ҷомеаи бонкӣ.
Давраи татбиқшавӣ	Доимо	Дар давраи бухрон	Дар давраи бухрон	Дар давраи бухрон	Доимо
Воситаҳо	Воситаҳои танзими микро-иҷборӣ	Вобаста ба бухрон ва объект тағйир меёбанд	Вобаста ба бухрон тағйир меёбанд	Воситаҳои танзими микропруденсиалӣ ва пулию қарзӣ	Воситаҳои танзими макропруденсиалӣ, микропруденсиалӣ ва пулию қарзӣ

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси таҳлил ва баҳодиҳии ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба чораҳои зиддибухронии фаъолияти бонкӣ таҳия шудааст.

Таҳлили адабиёт боиси пайдо гаштани саволҳои зерин гардид, ки ҷавобҳои яқсонро талаб мекунанд:

- оё танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бояд ҳамчун соҳаи алоҳидаи фаъолият ҷудо карда шавад ё он як ҷузъи сиёсати зиддибухронии давлат аст?

- оё танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бояд ҳамчун фаъолияти доимӣ матраҳ шавад ё анҷом додани он танҳо дар давраи бухрон тавсия дода мешавад?

- оё танзими зиддибухронии фаъолияти бонкиро ҳамчун низом бояд баррасӣ кард ва агар ҷавоб мусбӣ бошад, он аз кадом унсурҳо иборат аст?

- кадом сохторҳо бояд дар танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ иштирок кунанд ва кадом мақоми танзимкунандаи давлатӣ барои анҷом додани он масъул аст?

Тибқи омори байналмилалӣ, дар 45 соли охир дар ҷаҳон беш аз 150 бухрони низомманди бонкӣ рух додааст, ки аз се як ҳиссаи онҳо намудҳои дигари бухронҳоро ба пай доштанд. Маълумоти омори инчунин нишон медиҳанд, ки зухуроти бухронӣ дар баҳши бонкӣ, ки ба баҳши воқеии иқтисодиёт хизмат мерасонад ва ҷузъи муҳими он мебошанд (барои Тоҷикистон, аз ҷумла, 90% низоми молиявиро ташкил медиҳад), метавонанд ҳам як қисми бухрони умумиқтисодӣ (омили экзогенӣ) ва ҳам бо баҳши бонкӣ (омили эндогенӣ) маҳдуд гашта бошанд.

Зимнан қайд кардан ба маврид аст, ки бинобар таъсири афзояндаи ҷаҳонишавӣ, низомҳои бонкии миллӣ, хусусан кишварҳои тараққикарда, ба омилҳои манфии дар дигар низомҳои бонкӣ пайдошуда гирифта мегарданд.

Аз натиҷаҳои таҳлил чунин хулоса бармеояд, ки ба ҷудошавии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ ҳамчун як соҳаи мустақили фаъолият омилҳои зерин мусоидат мекунанд:

- Хусусияти объективи сиклҳои иқтисодӣ бо марҳилаҳои таназзулу бухрон ва зарурати дар ин робита анҷом додани танзими зиддисиклӣ.

- Имконияти пайдоиши бухрони низомманди бонкӣ дар натиҷаи таъсири омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ ба давраҳои иқтисодӣ марбут набуда.

- Қодир набудани ташкилотҳои қарзӣ ба баргардонидани низоми бонкӣ ба ҳолати мувозинати устувор дар шароити бухрони низомманди бонкӣ ва зарур будани танзими давлатӣ ҷиҳати бартараф кардани онҳо.

- Имконпазир набудани ошкоркунии хавфҳои низомманд дар соҳаи бонкӣ дар доираи фаъолият оид ба таъмини суботи ташкилотҳои қарзии алоҳида.

Ба ақидаи мо сиёсати зиддибухронии давлат ҳамчун унсур бояд танзими зиддибухронии фаъолияти бонкиро дар бар гирад. Чунин танзим бояд бо танзими зиддибухронии бахшҳои дигари иқтисодиёт ҳамоханг карда шавад. Дар ин зимн рушд додани танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ ҳамчун самти алоҳида мувофиқи мақсад аст.

Бояд қайд кард, ки дар айни замон сиёсати зиддибухронӣ дар Тоҷикистон хусусияти муваққатӣ дошта, танҳо барои давраи бухрон ҳамчун концепсияи умумии баромадан аз падидаҳои бухронӣ роҳандозӣ карда мешавад, ки аз ин ҳолат барномаҳои дар тӯли 10 соли охир дар Тоҷикистон қабулшудаи зерин гувоҳӣ медиҳанд:

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2018, №557 «Дар бораи Нақшаи чорабиниҳо оид ба ҳамохангсозии амалишавии сиёсати макроиқтисодӣ ва пешгирии таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисодиёти миллӣ»;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2012, №557 «Дар бораи Дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2016»;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 марти соли 2013, №122 «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2012 ва вазифаҳо барои соли 2013»;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2012, №755 «Дар бораи Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва Ҳимояи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»;

- Нақшаи стратегии солимгардони фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019, бо тасдиқи Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 31.07.2015, №152;

- Концепсияи рушди низоми хизматрасони иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2013, № 446;

Ҳуҷҷатҳои дар боло зикршуда то андозае ба масъалаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ нигаронида шуда буданд, аммо асосан тадбирҳои рафъи вазъи кунунии бухрониро муқаррар мекарданд.

Дар тӯли солҳои 2009-2017 дар доираи дастгирии низоми бонкии Тоҷикистон санадҳои меъёрии зерин қабул карда шуданд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009, №524 «Дар бораи фаъолияти бонкӣ»;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2011, №722 «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон»;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, №1108 «Дар бораи фаъолияти бонки исломӣ»;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 июни соли 2013, №964 «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор»;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели соли 2012, № 816 «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд»;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 марти соли 2011, №684 «Дар бораи муқовимат ба қонунигардони (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом»;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2011, №758 «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ»;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2011, № 719 «Дар бораи барҳамдиҳии ташкилотҳои қарзӣ»;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 феввали соли 2017, №1397 «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ».

Тадбирҳои зиддибухронӣ дар рафъи зухуроти бухронии солҳои 2014-2015 аз ҷониби низоми бонкии Тоҷикистон нақши мусбат бозиданд. Бо вучуди ин, аксарияти кулли тадбирҳои истифодашуда муваққатӣ буданд (муҳлатҳои хотимаёбӣ дар доираи солҳои 2008-2014 тағйир меёбанд).

Ҳамзамон, ба ақидаи мо, мувофиқи мақсад мебуд, то ба таъмини суботи молиявии бахши бонкӣ дар асоси танзими зиддибухронӣ хусусияти фаъолияти доимо амалишаванда дода шавад.

Таҳлили таҷрибаи байналхалқӣ ва Тоҷикистон оид ба танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ нишон медиҳад, ки тадбирҳои муваққатии дар замони бухрон самарабахшбуда барои пешгирии бухронҳо дар оянда ғоидае надоранд. Асоснокии ин ақида дар зерфасли 1.3 ва боби дуюми қори мазкур баён шудааст. Азбаски эҳтимолияти имконнопазир будани рафъи бухронҳо дар ояндаи наздик вучуд дошта, танзими онҳо дар ҳамаи ҳолатҳо тадбири бо талафотҳои қалон алоқамандбударо дар назар дорад, маҷмӯи воситаҳои, ки метавонанд ғавран дар ҳолати ғавқулудда бидуни қабули санадҳои махсуси меъёрии ҳуқуқӣ (аз ҷумла қонунҳо) истифода шаванд, пешакӣ бояд омода карда шавад. Аз ин рӯ, фаъолият дар самти танзими зиддибухронӣ ҳамчун ҷузъи танзими фаъолияти бонкӣ бояд хусусияти доимӣ дошта бошад.

Ҳамин тариқ, собит кардани меъёрҳои пешбиниамудай қонунҳои зиддибухронӣ ҷиҳати таъмини имконияти татбиқи онҳо дар ҳолати ба миён омадани падидаҳои нави бухронӣ ба назар мерасад. Бинобар ин, таҳия ва ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» тариқи шомил намудани моддае, ки истифодаи воситаҳои зиддибухронии танзими фаъолияти бонкиро аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба тартиб медарорад, мувофиқи мақсад мебошад.

Азбаски идоракунии бухрон, тавре ки дар боло нишон дода шудааст, падидаи бисёрҷанба аст, матраҳ намудани он ҳамчун як низоме, ки унсурҳои бо

ҳам алоқаманд буда, дар ҳамбастагӣ бо унсурҳои сиёсати давлатӣ оид ба танзими фаъолияти бонкӣ амал мекунанд, ба мақсад мувофиқ аст.

1.2. Усул ва воситаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ

Дар бештари бонкҳои марказии давлатҳои ҷаҳон як қатор воситаҳо ва усулҳои танзими фаъолияти бонкӣ мавҷуд буда, онҳо дар раванди татбиқи сиёсати пулию қарзӣ, танзими низоми пардохту ҳисоббаробаркуниҳои ғайринакдӣ, муқаррар кардани қоидаҳои эмиссионӣ-гурӯҳӣ, роҳандозии маблағгузориҳои тақрориҳои бонкҳои тиҷоратӣ, амалӣ намудани сиёсати захиравӣ ва меъёри фоизӣ, инчунин танзим ва назорати бонкӣ мавриди қарор мегиранд. Бешубҳа, воситаҳои Бонки милли ба таъмини фаъолияти мӯътадили низоми бонкӣ нигаронида шудаанд. Гузашта аз ин, модоме ки ҳадафи аввалиндараҷаи таҳқиқоти мазкур таҳқиқи усулҳорои воситаҳои танзими фаъолияти бонкӣ нест, мо танҳо он усулҳоро баррасӣ хоҳем кард, ки дар танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ ба таври васеъ истифода мешаванд.

Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ таснифотеро пайдо кардан мумкин аст, ки зимни он ҳамаи усулҳои танзими фаъолияти бонкӣ ба мустақим ва ғайримустақим тақсим мегарданд. Ҳамин тариқ, З.А. Раҳимов бар ин ақида буд, ки усулҳои танзими давлатии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз усулҳои мустақим (маъмурӣ) ва ғайримустақим (иқтисодӣ)³² иборатанд. Ҳамзамон, усулҳои маъмурӣ маҳдудиятҳои (лимитҳои) мустақим ва манъкуниҳои мустақимро, ки тавассути нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии фаъолияти бонкҳо муқаррар карда мешаванд, дар бар мегиранд. Аммо, амалияҳои идоракунии иқтисодӣ тадбирҳоро дар бар мегиранд, ки татбиқи онҳо асосан таъсири ғайримустақим расонда, муқаррар намудани манъкуниҳо ё маҳдудиятҳои мустақимро дар назар надоранд. З.А. Раҳимов се гурӯҳи асосии усулҳои иқтисодии идоракуниро қайд мекунад: андозӣ, меъёрӣ (вақте ки

³² Раҳимов З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики: дис. ... док. экон. наук: 08.00.10 (Российской экономической академии им. Г. В. Плеханова) / З.А. Раҳимов. – г. Москва. 2003. – 326 с.

андозаҳои маҳдудиятҳо ва имтиёзҳои ҷоришаванда ба миқёси амалиётҳо вобастаанд) ва ислоҳӣ.

О.И. Лаврушин, Г.Г. Фетисов ва И.Д. Мамонова усулҳои танзими фаъолияти бонкиро ба умумӣ ва интихобӣ тақсим мекунанд. Зимнан, усулҳои умумӣ ба ақидаи онҳо бештар ғайримустақим буда, дар маҷмӯъ ба тамоми низоми бонкӣ таъсир мерасонанд, дар ҳоле ки усулҳои интихобӣ намудҳои мушаххаси қарзро танзим мекунанд ва хусусияти роҳнамоӣ доранд.

Ҳамзамон, усулу воситаҳои *танзими зиддибухронии* фаъолияти бонкӣ дар адабиёти иқтисодии ватанӣ қариб ки қайд нагардидаанд.

Баръакс, дар таҷрибаи хориҷӣ бошад, муддати дароз кӯшиши таъкид намудани усулу воситаҳои танзими зиддибухронӣ ба харҷ дода мешавад. Ҳамзамон, сарчашмаҳои хориҷӣ қайд мекунанд, ки айни замон ин соҳа дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дорад ва таснифоти маъмулии усулу воситаҳои танзими зиддибухронӣ мавҷуд набуда, муносибатҳо ба муайян кардани усулҳои танзими зиддибухронии аллақай ташаккулёфта ба таври назаррас байни ҳам фарқ мекунанд.

Масалан, профессор Х. Фрейхас (Xavier Freixas) дар асари худ «Ҷолишҳои пасазбухронӣ дар соҳаи танзими бонкӣ» қайд мекунанд, ки дар байни усулҳои асосии ба мубориза бо бухрон раवонагардида инҳоро қайд кардан мумкин аст:

- назорат;
- суғуртаи амонатҳо;
- талабот ба кифоятии сармоя;
- татбиқи сиёсати кредитори инстантсияи охирин;
- танзими муурофияи муфлисшавӣ³³.

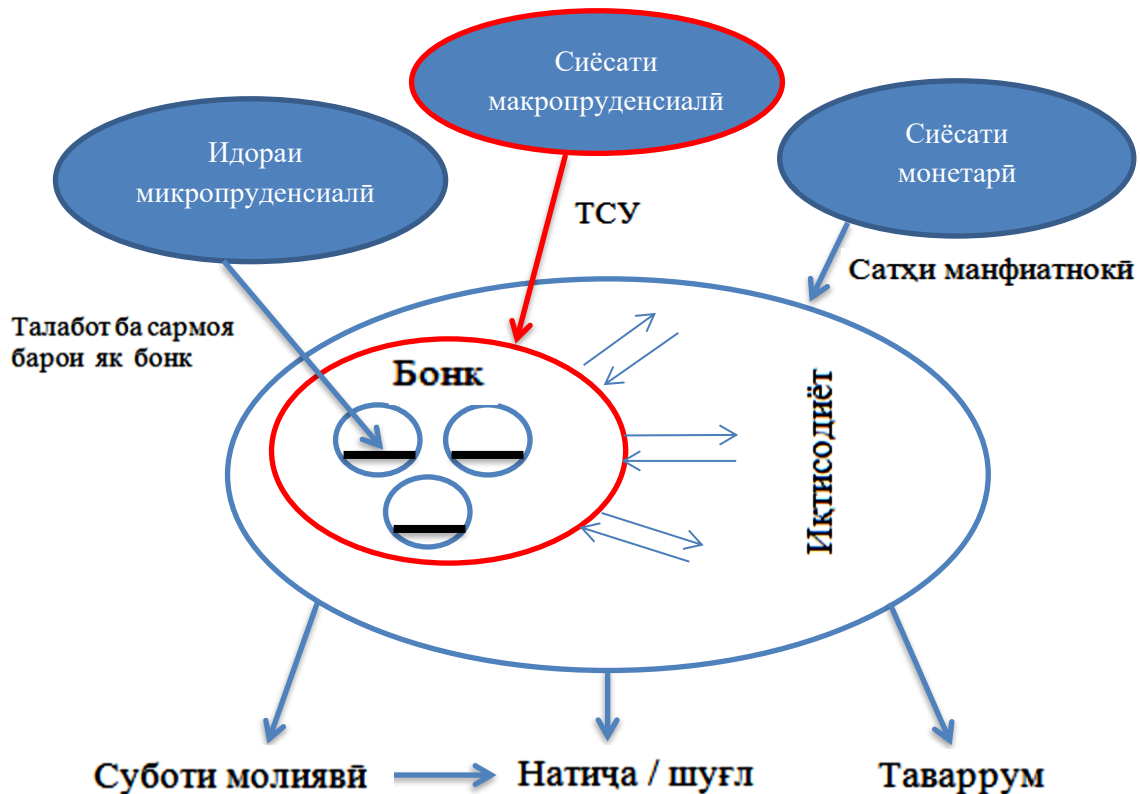
Профессор Ж.Ч. Рошет (Jean Charles Rochet) ва Х. Герсбах (Hans Gersbach) усулҳои танзими зиддибухронии зеринро таъкид мекунанд:

- танзими микропруденсиалӣ;

³³ Xavier Freixas, 2010. "Post-crisis challenges to bank regulation," Economic Policy, CEPR;CES;MSH, vol. 25, pages 375-399, April.

- танзими макропруденсиалӣ, аз ҷумла танзими контрсиклӣ;
- танзими пулию қарзӣ;
- танзими институтҳои молиявии барои низоми бонкдорӣ муҳим³⁴.

Назарияи Х. Герсбах аз Ж.Ч. Рошет бо он фарқ мекунад, ки Герсбах барои танзими чораҳои зидди бухронӣ тарафдори сиёсати молиявии васеъро пешниҳод мекунад, ки он чунин аст:

Расми 1.2.1. Назарияи танзими чораҳои зиддибухронии Х. Герсбах*

**Сарчашма:* Gersbach, H (2014), "A leverage ratio for the banking system: A macro instrument," Macroprudentialism, Centre for Economic Policy Research, pages 115-127. (p.125)

Ба ақидаи мо, танзими макропруденсиалӣ бо қорбурди воситаҳои танзими макропруденсиалӣ ва танзими пулию қарзӣ барои ноил шудан ба суботи молиявии бахши бонкӣ бояд дар маркази танзими зиддибухронӣ қарор гирад.

Сарфи назар аз мавҷуд набудани муносибатҳои маъмулӣ ба таснифоти усулу воситаҳои танзими зиддибухронӣ, ба назари мо таъкид намудани хусусиятҳои хоси зерини воситаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, ки аз ҳама бештар дар адабиёти хориҷӣ вомехӯранд, муҳим мебошад.

³⁴ Rochet, J.C. A doctrine for macro-prudential regulators - Speech in University of Zurich and Toulouse School of Economics, March 2011, p 10

Аввалан, муҳаққиқоне, ки танзими макро- ва микропруденсиалиро ҳамчун усулҳои танзими зиддибухронӣ бисёр қайд намудаанд, зимнан нақши мухталифи онро дар таъмини суботи низоми молиявӣ таъкид мекунанд. Баъзе олимон чунин мешуморанд, ки воситаҳои макропруденсиалӣ бояд барои нигоҳ доштани суботи молиявӣ истифода шаванд³⁵. Ҳамзамон, воситаҳои макропруденсиалӣ аксар вақт ба воситаҳои микропруденсиалӣ ё ба истифодаи мушаххаси онҳо асос меёбанд, дар ҳоле ки воситаҳои пулиро қарзӣ дар марҳилаи шадиди бухрон истифода мешаванд.

Дуҷум, олимони ғарбӣ сиёсати пулиро қарзиро чун низоми усулҳои таъриф мекунанд, ки воситаҳои он бояд на танҳо ҳамчун тадбирҳои зиддибухронӣ дар марҳилаи шадиди бухрон истифода шаванд, балки ҷузъи таркибии зиддибухрониро дар марҳилаҳои боқимондаи давраи (сикли) иқтисодӣ ба назар гиранд.

Сеюм, бисёре аз муаллифон таъкид мекунанд, ки танзими макро- ва микропруденсиалӣ бояд аз тадбирҳои, ки дар марҳилаи шадиди бухрон барои рафъи он андешида мешаванд, ҷудо карда шавад.

Чорум, бисёре аз олимон, ки танзими макро ва микропруденсиалиро ҳамчун ду усули асосии танзими зиддибухронӣ таъкид мекунанд, онҳоро бо маҷмӯи гуногуни усулҳои дигар пурра мекунанд, ки маъмулан аз инҳо иборатанд:

- таъкиди танзими институтҳои молиявии барои низоми бонкдорӣ муҳим, аз ҷумла бонкҳо;
- низоми суғуртаи пасандозҳо;
- талаботҳои захиравӣ;
- танзими муҳофизати муфлисшавӣ;
- ба роҳ мондани назорати самарабахши бонкӣ.

³⁵ Андрюшин С. Кузнецова В. Инструменты макропруденциальной политики центральных банков / вопросы экономики - 2012 -№8

Таҳлили муносибатҳои дар боло овардашуда ба мо имкон медиҳад, ки оид ба усулҳои умумии низоми усулҳои танзими зиддибухронӣ хулосаи далелнок барорем.

Ба ақидаи мо, воситаҳоеро, ки дар танзими зиддибухронӣ истифода мешаванд, ба се гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст: воситаҳои микропруденсиалӣ, макропруденсиалӣ ва пулию қарзӣ.

Чадвали 1.2.1

Воситаҳои танзими зиддибухронӣ

Гурӯҳ	Зергурӯҳ	Ҳадафи танзими зиддибухронӣ	Воситаҳои танзим
Воситаҳои танзими зиддибухронӣ			
Воситаҳои назорати микропруденсиалӣ	Умумӣ	- таъмини суботи ташкилоти қарзӣ; ҳифзи пасандозҳои шахсони воқеӣ ва пешгирии воҳима дар байни амонатгуздорон дар шароити бухронӣ,	• Меъёрҳои кифоятии воситаҳои худӣ (сармоя); • талаботҳои захиравӣ; • андозаи ҳадди аксари хавф барои як қарзгир ё гурӯҳи қарзгирони бо ҳам алоқаманд; • андозаи ҳадди аксари хавфҳои қарзии калон • меъёрҳои бозоргирии ташкилотҳои қарзӣ; • андозаи хавфҳои асъорӣ, фоиизӣ ва хавфҳои дигари молиявӣ; • суғуртаи пасандозҳои бонк
	Талабот ба ҳисобдорӣ ва ҳисоботи молиявӣ	Таъмини шаффофияти низоми бонкӣ	• татбиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ
	Иҷозатномадиҳӣ ба фаъолияти бонкӣ	Ҳифзи мизочони бонк аз идоракунии ғайрикасбӣ, таҳкими эътимоди аҳоли ба бонкҳои Тоҷикистон	• андозаи ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ; • талабот нисбат ба роҳбарони ташкилотҳои қарзӣ

	танзими муфлисшавии банкҳо	Таъмини ҳукуки пасандоздорон ва қарздеҳон дар ҳолати муфлисшавии ташкилотҳои қарзӣ	• талабот ба муҳофизатҳои муфлисшавии ташкилотҳои қарзӣ
Воситаҳои танзими макропруденсиалӣ	Умумӣ	- таъмини суботи бахши бонкӣ	• меъёрҳои бозоргирӣ (мутобиқ ба Базел III); • зарби маҷмӯи левеҷ (таносуби оддии сармоя ва дороиҳо); • меъёрҳои мавқеи асбӯӣ; • меъёрҳои таносуби қарзҳо ва амонатҳо.
	Контрсиклӣ	- муқобилат ба экспансияи қарзӣ ва омилҳои просиклӣ	• буфери сармоявии контрсиклии ба суръати афзоиши пешниҳодоти қарз мутобиқгардида; • Захираҳои контрсиклӣ (динамикӣ) барои талафоти эҳтимолиӣ; • воситаҳои дастурии назорат болои қарзҳои бахшҳои (соҳаҳои) алоҳидаи иқтисодиёт;
	Танзими институтҳои молиявии барои низоми бонкдорӣ муҳим	ҳифзи низоми бонкӣ аз оқибатҳои манфии вазъиятҳои бухронӣ дар ташкилотҳои қарзии барои низоми бонкдорӣ муҳим, ки дар тамоми бахши бонкӣ ба оқибатҳои манфӣ боис мегарданд	• талаботи иловагӣ нисбат ба сармоя • талабот нисбат ба таҳияи нақшаи таҷдиди сохтори ташкилот (ба ном «васиятномаи пас аз марг»).

Воситаҳои танзими пулию қарзӣ		- нигоҳ доштани бозоргирии баҳши бонкӣ	• тағйир додани меъёри фоизи расмӣ аз рӯи амалиётҳои бонкҳои марказӣ ва меъёри маблағгузори тақрорӣ ташкилотҳои қарзӣ • меъёрҳои захираҳои ҳатмӣ (талаботҳои захиравӣ); • амалиёт бо асъор ва қоғазҳои қиматнок дар бозори озод.
-------------------------------	--	--	--

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси таҳлил ва баҳодиҳии ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ онд ба чораҳои зиддибухронии фаъолияти бонкӣ таҳия шудааст.

Воситаҳои танзими макро ва микропруденсиалӣ

Истилоҳи танзими макропруденсиалӣ тайи 10 соли охир пайдо шудааст, ки асосан ба қорҳои исботкунандаи ғайрисамарабахш будани истифодаи танҳо танзими микропруденсиалӣ марбут мебошад. Аз ҷумла, ба ин масъала асарҳои Анчелини П. (*Angelini P.*)³⁶, Делл'Аричча Г. (*Dell'Ariceia G.*)³⁷, Ниер Е. (*Nier E.*), Мадрид П. (*Madrid P.*)³⁸ ва Осинский Ч. (*Osinski J.*) бахшида шудаанд.

Танзими микропруденсиалӣ ба чунин амри мусаллам (постулат) асос ёфтааст - агар бонкҳои алоҳидаи ташкилдихандаи низом суботро аз даст надиханд, низоми бонкӣ дар маҷмӯъ босубот хоҳад буд. Дар асл, бонкҳо бо кӯшиши устувор қардани худ чунон тарзҳои рафторе интихоб қарда метавонанд, ки дар мавриди фаъолияти дастаҷамъона суботи низоми бонкиро ҳалалдор месозанд. Ҳамин тариқ, фарқи асосии байни танзими макропруденсиалӣ ва танзими микропруденсиалӣ дар он аст, ки зимни танзими макропруденсиалӣ таъмини суботи умумии низом тарҳрезӣ қарда шудааст, дар ҳоле ки зимни

³⁶ *Angelini P., Neri S. and Panetta F.* Monetary and macroprudential policies. Bank of Italy Working Papers № 801, March 2011.

³⁷ *Dell'Ariceia G., Igan D., Laeven L., Tong H., Bakker B., Vandenbussche J.* Policies for Macrofinancial Stability: How to Deal with Credit Booms. IMF Staff Discussion Notes № 6, 2012.

³⁸ *Nier E., Jácome L., Osinski J., Madrid P.* Institutional Models for Macroprudential Policy. IMF Staff Discussion Note № 18, 2011.

танзими микропруденциалӣ тартиби фаъолияти бонкҳои алоҳида муайян шуда, суботи онҳо ва ҳифзи манфиатҳои муштарӣ дар мадди назар қарор дода шудааст. Маҳдудияти танзими микропруденциалӣ дар он аст, ки он хавфи гирифтورشавандагии бонкҳои ҷудогона ба хавфҳои берунӣ ва дохилиро баррасӣ намуда, хавфҳои аз ҷониби худ низом эҷодшавандаро ба назар намегирад.

Барои ифодаи ин ғоя як мисоли оддӣ меорем. Фурӯши дорой дар ҳолати хеле хавфнок будани он метавонад ҳамчун хатти дурусти рафтор барои бонки алоҳида матраҳ шавад ва аз ҷониби аксари танзимгарон дастгирӣ меёбад. Аммо агар аксари бонкҳо ҳамин тавр рафтор кунанд, нархи дорой паст мешавад ва аз институтҳои дигар тақозо мешавад, ки доройҳои бештарро фурӯшанд ва пастшавии умумии нархро риоя кунанд, ки дар навбати худ ба вобастагии мутақобила ва ҳолати волатилӣ (тағйирёбандагии нархи доройҳо дар фосилаи вақти муайян) дар бозор, ба талафот боис гашта, норасоии пардохтпазириро дар низоми бонкӣ ба вуҷуд меорад. Ҳамин тариқ, рафтори бонкҳое, ки зимни танзими микропруденциалӣ маъқул доништа шудаанд, метавонанд ба хавфҳои низомманд боис гарданд, ё онҳоро шадидтар кунанд.

Танзими макропруденциалӣ бояд рафтори дастачамъонаи бонкҳоро дар зимни идоракунии хавфҳои афзуншаванда баррасӣ намояд. Агар ба сифати мисол хавфи бозоргирӣ матраҳ шавад, пас он бояд чунин масъаларо ҳал намояд: оё ба манфиати низоми бонкӣ будани фурӯхтани айни як дорой дар айни як вақт аз ҷониби бонкҳо новобаста ба сатҳи бозоргирии онҳо асоснок аст? Ҳамин тариқ, танзими макропруденциалӣ бо хавфи дар низом пайдошуда сарукор дорад, ки аз ҷамъи хавфҳои дар бонкҳои алоҳида пайдошаванда зиёдтар аст.

Танзими пруденциалӣ дар аксар ҳолатҳо ба тавсияҳо ва созишномаҳои Кумитаи Базел оид ба танзими бонкӣ асос ёфтааст. Созишномаи аввалин соли 1988 (бо иловаҳо дар соли 1997) ба имзо расида, «Созишнома оид ба муттаҳидсозии байналмилалӣ ҳисобкунии сармоя ва стандартҳои сармоя» номида мешавад. Ин шартнома инчунин бо номи Базел I маълум аст.

Дар соли 2000, низоми нави арзёбии кифоятии сармоя ё Базел II маъқул доништа шуд. Дар созишномаи нави Базел муносибатҳои гуногун ба арзёбии

кифоятии сармоя пешниҳод гашта, таъкид гардид, ки хавфҳои ташкилотҳои қарзӣ бояд дақиқан ва пурра ба назар гирифта шаванд.

Ҳуҷҷати нав, ки аксаран стандарти байналмилалӣ танзими кифоятии сармоя ва пардохтпазирӣ - Базел III номида мешавад, дар моҳи декабри соли 2010 бароварда шудааст. Он ҳамчун посух ба камбудии танзими молиявӣ, ки дар тӯли бӯҳрони ҷаҳонӣ молиявӣ иқтисодӣ ошкор гардида буд, таҳия карда шуд. Дар Базел III талаботҳо нисбат ба кифоятии сармоя барои бонкҳо афзун карда шуда, талаботҳои нав нисбат ба сатҳи пардохтпазирӣ ва леверечи бонкҳо ҷорӣ гардид. Ҳадафҳои асосии Базел III боло бурдани сифати идоракунии хавфҳо, тавсеаи имконияти бонкҳо барои тоб овардан ба тақонҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, инчунин баланд бардоштани шаффофияти ҳисоботи бонкҳо шуданд. Базел III аслан тақсим намудан ба танзими макропруденсиалӣ ва микропруденсиалиро ворид менамояд. Тадбирҳо оид ба татбиқи талаботи нави Базел III барои давраи то 1 январи соли 2019 ба ҳисоб гирифташудааст.

Воситаҳои **танзими микропруденсиалӣ** инҳоянд:

- меъёри кифоятии маблағҳои (сармояи) худии бонк;
- талаботҳои захиравӣ;
- андозаи ҳадди аксари хавф ба як қарзгиранда ё гурӯҳи бо ҳам алоқаманди қарзгирандагон;
- андозаи ҳадди аксари хавфҳои бузурги қарзӣ;
- меъёрҳои бозоргирии ташкилотҳои қарзӣ;
- андозаи хавфҳои асҷорӣ, фоиизӣ ва хавфҳои дигари молиявӣ.

Азбаски воситаҳои танзими микропруденсиалӣ дар асарҳои олимони тоҷик, ба монанди Комилов С.Д.³⁹, Ҷӯраев Б.М.⁴⁰, Ҳикматов У.Ҳ.⁴¹, Улуғхоҷаева

³⁹ Комилов С.Д., Ҳикматов У.С. Формирование и развитие микрофинансового сектора Республики Таджикистан / С.Д. Комилов, У.С. Ҳикматов // Проблемы современной экономики. 2010. № 1 (33). С. 290-295.

⁴⁰ Ҷӯраев Б.М., Шарипов Б.М. Вазъи муносири бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (монография). – Душанбе: Ирфон, 2015, 160 саҳ.

⁴¹ Ҳикматов У.С. Этапы становления микрофинансирования в Республике Таджикистан / У.С. Ҳикматов // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. 2011. Т. 11. № 12. С. 50-54.

Х.Р.⁴² ва дигарон хуб муаррифӣ карда шудаанд, аз ин рӯ ба воситаҳои танзими макропруденсиалӣ диққати бештар медиҳем.

Оид ба воситаҳои усулҳои **танзими макропруденсиалӣ** аз ҳама васеътар методологияи Бонки ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ, ки моҳи майи соли 2016 таҳти унвони «Воситаҳо ва принципҳои макропруденсиалӣ»⁴³ ва Базел III нашр шудааст, истифода мегардад.

Ҳадафи танзими макропруденсиалӣ паст кардани хавфи низомманд, мустаҳкам намудани низоми молиявӣ ҷиҳати муқобилат ба таъсирҳои тақонӣ ва таъмини фаъолияти босуботи он бе даҳолати ғаврӣ ва расонидани кӯмак (тавре ки дар давраи бӯҳрони охир буд) мебошад.

Тавре ки ХБА, Шӯрои суботи молиявӣ ва Бонки ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ барои Гурӯҳи 20 муайян кардаанд, хавфи низомманд худ хавфи вайроншавии пешниҳоди хизматрасониҳои молиявист, ки дар пайи бадтар шудани ҳолати тамоми низоми молиявӣ ё як қисми он ба амал омада, эҳтимолан барои иқтисодиёти воқеӣ метавонад оқибатҳои манфии ҷиддӣ дошта бошад.

Ҳадафи танзими макропруденсиалӣ дучониба аст: аз як тараф, мустаҳкам намудани пойдории низоми бонкӣ нисбат ба таназзулҳои иқтисодӣ ва аз ҷониби дигар, он бояд бо ҳолатҳои тақонӣ мубориза барад.

Дар соли 2011 ХБА пурсиши бонкҳои марказиро дар бораи ҳадафҳои корбурди воситаҳои макропруденсиалӣ анҷом дод, ки дар натиҷаи он муайян гардид, ки аксари бонкҳои марказӣ воситаҳои танзими макропруденсиалиро барои боз доштани ба ном ҳангомаи қарзӣ ва маҳдуд кардани хавфи асбӯрӣ истифода мебаранд (ниг. ба расми 1.2.2). Поёнтар дар боби 2 таҳлили амиқи тамоюлҳои инкишофи татбиқи воситаҳои макропруденциалиро анҷом медиҳем.

⁴² Улугходжаева Х.Р. Факторы, влияющие на финансовую устойчивость коммерческих банков Республики Таджикистан. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: 2019.-№2.-С.5-8.

⁴³ Principles of Macroprudential Policy: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2016/html/sp160426.en.html>

Расми 1.2.2. Ҳадафҳои татбиқи воситаҳои макропруденсиалӣ

Бояд қайд кард, ки тағйирёбиҳои воситаҳои макропруденсиалӣ, аз ҷумла маҳдудиятҳо ба фаъолият, ки ҳолати волатилӣ ва хавфҳои низоми бонкиро зиёд мекунанд, асоси таҳияи меъёрҳои танзими макропруденсиалӣ мебошанд.

Воситаҳои макропруденсиалиро мавридҳои зерин ташкил медиҳанд.

1. Меъёрҳои контрсиклӣ:

- буфери сармоявии контрсиклӣ нисбат ба суръати афзоиши пешниҳодоти қарз;
- захираҳои контрсиклӣ (динамикӣ) барои талафоти эҳтимолӣ;
- воситаҳои дастурии назорат болои қарзҳои ба бахшҳои (соҳаҳои) алоҳидаи иқтисодиёт пешниҳодшуда.

2. Меъёрҳои бозорگیرӣ (мувофиқи Базел III).

3. Зариби маҷмӯи леверей (таносуби оддии сармоя ва дороиҳо).

4. Меъёрҳои мавқеи асърӣ.

5. Меъёрҳои таносуби қарзҳо ва амонатҳои бонк.

Дар расми 1.2.2 таснифоти гуногуни воситаҳои макропруденсиалии аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ пешниҳодгардида нишон дода шудааст.

Дар чараёни идоракунии бухронҳо, бонкҳои марказӣ воситаҳои **танзими пулию қарзиро** асосан барои таъмини бозорگیریи низоми бонкӣ истифода мебаранд. Ҳамзамон, усулҳои асосии танзими пулию қарзӣ инҳоянд: тағир

додани меъёри фоизии расмии бонки марказӣ, гузаронидани амалиёт дар бозори кушод бо асъори хориҷӣ ва коғазҳои қиматнок, инчунин муқаррар кардани меъёру қоидаҳои иқтисодии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ.

Бо вучуди ҳадафҳои гуногуни сиёсати пулию қарзии кишварҳои мухталиф, ки метавонанд дар боздории таваррум, таъмини рушди босуботи иқтисодиёт, таҳкими қурби пули миллӣ, таъмини устувории тавозуни пардохти кишвар ва ғайра ифода ёбанд, дар давраи бӯҳрони ҷаҳонӣ қариб ки ҳамаи кишварҳо воситаҳои сиёсати пулию қарзиро барои таъмини устувории низоми бонкӣ ба кор бурдаанд.

Низоми суғуртаи амонатҳо аз механизми ҳифзи пасандозҳои шахсони воқеӣ дар бонкҳо тавассути суғурта ё кафолати онҳо иборат мебошад. Дар айни замон, дар 104 давлати ҷаҳон низоми суғуртаи пасандозҳо дар шаклҳои гуногун вучуд дорад. Бори аввал низоми суғуртаи пасандозҳои бонкӣ дар Иёлоти Муттаҳида дар замони Депрессияи бузург пайдо шуд. Соли 1933 Корпоратсияи федералии суғуртаи амонатҳо таъсис дода шуд, ки он дар Қонуни Гласс-Стигол инъикос ёфтааст⁴⁴.

Анҷом додани пардохтҳо аз манбаи мустақили молиявӣ дар ҳолати қатъи фаъолияти ташкилоти қарзӣ ба амонатгузороне, ки муштариҳои он мебошанд, ҳадафи асосии фаъолияти низоми суғуртаи пасандозҳо ба шумор меравад. Тавре ки таҳлили амалияи аксарияти кишварҳо нишон медиҳад, истифодаи низоми суғуртаи пасандозҳо тадбири муассири зиддибӯҳронист, зеро он ба пешгирии воҳимаи пасандоздорон мусоидат намуда, бо ин васила кори босуботи низоми бонкиро таъмин менамояд ва хароҷоти ҷамъиятиро барои рафъи зуҳуроти бӯҳронӣ коҳиш медиҳад.

Истифодаи **ичозатномадихӣ барои фаъолияти бонкӣ** ҳамчун усули танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкӣ ба он вобаста гаштааст, ки ҳадафи асосии ичозатномадихӣ - маҳдуд кардани роҳбӣ ба бозор барои ташкилотҳои қарзие, ки аз лиҳози молиявӣ бесуботу гирифтори хавфҳои баланд ва аз ҷониби нафарони шубҳанок идорашаванда мебошанд, ба шумор меравад. Ҳангоми

⁴⁴ Система страхования вкладов: <https://ru.wikipedia.org>

иҷозатномадихӣ ҳам талаботи сифатӣ ва ҳам миқдорӣ ба кор бурда мешавад. Иҷозатномадихӣ яқинан чораи пешгирикунанда мебошад ва истифодаи ин усул дар марҳилаи шиддатгирии бухрон натиҷаҳои мушаххас ба бор намеорад.

Танзими муфлисшавиҳои бонкҳо яке аз муҳимтарин усулҳои зиддибухронӣ мебошад. Таҳияи расмиёти бозхонди иҷозатнома ва ҳуди мурофияи муфлисшавии бонкҳо унсури муҳим дар таъмини суботи низоми бонкӣ мебошад, зеро муфлисшавии ҳама гуна иштирокчии бозор огоҳии манфист, ки метавонад оқибатҳои номақбулро ба бор орад. Қариб дар ҳамаи кишварҳо қонунгузориҳои махсус дар соҳаи муфлисшавии бонкҳо, ки тартиби беҳбудбахшӣ, азнавташкिल्дихӣ, мурофияи озмунӣ ва барҳамдиҳии бонкҳоро муайян мекунад, мавҷуд аст. Дар кишвар мавҷуд будани низоми самараноки муфлисшавии бонкҳо, ки ин равандро шаффоф мегардонад, суботи низоми бонкиро дар маҷмӯъ афзоиш медиҳад. Инчунин бояд қайд кард, ки масъалаҳои муфлисшавӣ ҳамчун мавзӯи алоҳидаи калон матраҳ гашта, ҳамеша ба худ таваҷҷуҳи олимони ватанӣ ва хориҷиро ҷалб мекунад.

Дар айни замон, ҷаҳон (аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон) дар раванди ташаккул ва рушди усулҳои амалкунандаи танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ қарор дорад, ки дар доираи онҳо муносибатҳо ва воқиғаҳои нави зеринро таъкид кардан мумкин аст.

1. *Таъсир ба механизмҳои асосии паҳншавии хавфи низомманд:* истифодаи маҳдудиятҳо а) ба муҳлатҳои иҷрои амалиёт аз рӯйи дороиҳо ва ӯҳдадориҳо, б) ба қарздиҳӣ бо асъори хориҷӣ, в) маҳдудиятҳо ба кушодани мавқеи асъорӣ.

2. *Танзими бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим:* нисбат ба бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим татбиқ намудани тартиботҳои махсуси танзим, баланд бардоштани меъёрҳои кифоятии (мувофиқати комили) сармоя барои онҳо, талаботҳои қатъитар нисбат ба фош намудани иттилоот барои бозорҳо ва ташкилотҳо, тадбирҳои иловагӣ оид ба абсорбсияи (фурӯбарии) зиёнҳои онҳо, ки паёмадашон ба муҳимияти дар сатҳи низом матраҳшаванда марбутанд.

3. *Танзими экспансияи қарзии аз ҳад зиёд*: қорӣ намудани захиракунии динамикӣ ва меъёрҳо, роҳандозии маҳдудиятҳо ба қарзҳо ё афзоиши қарзҳо.

Воситаҳо ва усулҳои асосии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар маҷмӯъ инҳоянд:

- воситаву усулҳои танзими макропруденсиалӣ;
- воситаву усулҳои танзими микропруденсиалии бо мақсади нигоҳдории суботи бахши бонкӣ истифодашаванда;
- воситаву усулҳои танзими пулию қарзии бо мақсади танзими зиддибухронӣ истифодашаванда.

Ҳар як усул беҳамтост ва дар вазъияти мушаххас барои пешгирӣ ё то ҳадди ақал кам кардани таъсири манфии зухуроти бухронӣ ба бонкҳои мушаххас ё бахши бонкӣ (дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ) истифода мешавад.

Ҳамзамон, истифодаи маҷмӯи онҳо ҳамчун низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ имкон медиҳад, ки на танҳо имконияти пешгирии бухрон ва мубориза бо оқибатҳои он, балки ба ном ҷурсозии дақиқро, ки имконияти истифодаи ин ё он усул ва ё омезиши онҳоро барои ҳалли босамари мушкилоти мушаххас фароҳам меорад, таъкид гардад.

Таснифоти воситаҳои танзими зиддибухронӣ ҳамчун мушкилии ба таври ғайрикофӣ ҳалшуда боқӣ мемонад. Муносибатҳои дар боло овардашударо мавриди таҳлил қарор дода, ба хулосае омадем, ки зимни тақсим намудани воситаҳои танзим ба микропруденсиалӣ, макропруденсиалӣ ва пулию қарзӣ воситаҳои танзими зиддибухрониро инчунин аз рӯйи самтҳои таъсиррасонӣ ба ҳавфи низомманд табақабандӣ намудан мумкин аст. Аз ҷумла, ҳавфҳои низомманди зеринро таъкид кардан мумкин аст: ҳавфи қарзӣ ва ҳавфи бозорӣ, ҳавфи бозоргирӣ, ҳавфи асъорӣ ва ҳавфи анбӯҳи сармоя, ҳавфи нокифоятии сармоя (ниг. ба ҷадвали 1.2.2).

Чадвали 1.2.2

Таснифоти воситаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ аз рӯи намуди хавфи танзимшаванда

Намуди хавфи танзимшаванда	Воситаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ
Хавфи қарзӣ ва хавфҳои бозорӣ	1) меъёрҳои таносуби ҳаҷми қарз ва арзиши гарав (loan- to - value ratio - LTV ratio); 2) меъёрҳои таносуби маблағи қарздорӣ ва даромад (сleбмо- income ratio - DTI ratio); 3) тағйири зариби хавф аз рӯи дороиҳо бо мақсади ҳисобкунии кифоятии сармоя; 4) эҷоди захираҳои контрсиклӣ / динамикӣ (countercyclical/dynamic provisioning), ташаккули захираҳо барои талафоти эҳтимолӣ; 5) маҳдудиятҳо ба амалиёти биржавӣ бо воситаҳои молиявии муайян; 6) маҳдудият ба қарздиҳӣ бо асъори хориҷӣ; 7) лимитҳо аз рӯи ҳаҷмҳои қарздиҳӣ ва маҳдудиятҳо ба афзоиши қарздиҳӣ; 8) андозҳо аз қарздиҳии истеъмоли (андоз аз маблағи асосии қарз).
Хавфи бозоргирӣ	1) маҳдудият ба мавқеъҳои асъории кушодаи ҳолис /нумувофикатҳои асъорӣ; 2) маҳдудиятҳо ба нумувофикатии муҳлатҳо; 3) талаботҳои захиравӣ; 4) маблағгузории такрории бонкҳо.
Хавфи асъорӣ ва хавфи анбӯхи сармоя	1) андозҳо ба амалиётҳо бо сармоя; 2) маҳдудиятҳо ба кушодани мавқеъҳои асъории бонкҳо; 3) маҳдудиятҳо ба амалиётҳо бо деривативҳо бо асъори хориҷӣ; 4) маҳдудиятҳо ба вомгирӣ бо асъори хориҷӣ; 5) талаботҳои махсус оид ба иҷозатномадиҳӣ ва маҳдудияту манъкуниҳои дигар; 6) маҳдудиятҳо ба амалиётҳо бо ғайри резидентҳо; 7) маҳдудиятҳо ба сармоягузорӣ ба дороиҳои дорои арзиши ибтидоии бо асъори хориҷӣ ифодаёфта.
Хавфи нокифоятии сармоя	1) буфери сармоявии контрсиклӣ; 2) захиракунии динамикӣ; 3) маҳдудиятҳо ба тақсимои фоида.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси таҳлил ва баҳодиҳии ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба чораҳои зиддибухронии фаъолияти бонкӣ таҳия шудааст.

Аз рӯи муҳлатҳои татбиқшавӣ, ҳамаи воситаҳои танзими зиддибухрониро ба доимӣ ва муваққатӣ тақсим кардан мумкин аст (ниг. ба чадвали 1.2.3).

**Таснифоти воситаҳои танзими зиддибухронӣ
аз рӯйи муҳлатҳои татбиқшавӣ**

Замони татбиқшавӣ	Воситаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ
Доимӣ	1) талаботҳои махсус оид ба иҷозатномадиҳӣ ва маҳдудияту манъкуниҳои дигар; 2) тадбирҳои маъмурӣ; 3) маҳдудият ба номувофиқатии муҳлатҳо; 4) талаботҳои захиравӣ; 5) маҳдудиятҳо ба кушодани мавқеъҳои асҳории бонкҳо; 6) маҳдудиятҳо ба амалиётҳо зимни воситаҳои молиявии ҳосилавӣ бо асҳории хориҷӣ; 7) маҳдудиятҳо ба вомгирӣ бо асҳори хориҷӣ; 8) маҳдудиятҳо ба амалиётҳо бо ғайри резидентҳо; 9) маҳдудиятҳо ба сармоягузорӣ ба дороиҳои дорои арзиши ибтидоии бо асҳори хориҷӣ ифодаёфта; 10) маҳдудият ба мавқеъҳои асҳории кушодаи ҳолис /номувофиқатҳои асҳорӣ.
Тағйирёбанда (вобаста ба марҳалаи давра)	1) меъёрҳои таносуби ҳаҷми қарз ва арзиши гарав (loan- to - value ratio - LTV ratio); 2) меъёрҳои таносуби маблағи қарздорӣ ва даромад (clebmo-income ratio - DTI ratio); 3) тағйири зарби хавф аз рӯйи дороиҳо бо мақсади ҳисобкунии кифоятии сармоя; 4) эҷоди захираҳои контрсиклӣ / динамикӣ (countercyclical/dynamic provisioning), ташаккули захираҳо барои талафоти эҳтимолӣ; 5) буфери сармоявии контрсиклӣ; 6) захиракунии динамикӣ; 7) маҳдудиятҳо ба тақсимооти ғоида; 8) андозҳо аз амалиётҳо бо сармоя; 9) маҳдудиятҳо ба қарздиҳӣ бо асҳори хориҷӣ; 10) маҳдудиятҳо аз рӯйи ҳаҷмҳои қарздиҳӣ; 11) маҳдудиятҳо ба афзоиши қарздиҳӣ; 12) андозҳо аз қарздиҳии истеъмолий (андоз аз маблағи асосии қарз); 13) маҳдудиятҳо ба «фурӯшҳои кӯтоҳ»; 14) маҳдудиятҳо ба амалиёти биржавӣ бо воситаҳои молиявии муайян.
Дар марҳалаи бухрон татбиқшаванда	1) маблағгузориҳои тақрории бонкҳо; 2) сармоякунонии (капитализатсияи) тақрории бонкҳо; 3) қарздиҳии бонкҳо ва ба онҳо пешниҳод намудани вомҳои давлатӣ; 4) бозхаридаи дороиҳои «бад» ва қарздориҳои бонкҳо.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси таҳлил ва баҳодиҳии ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба чораҳои зиддибухронии фаъолияти бонкӣ таҳия шудааст.

Дар чамъбасти гуфтаҳои боло қайд кардан ба маврид аст, ки дар адабиёти иқтисодӣ танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ асосан ҳамчун тадбирҳое, ки аз ҷониби мақомоти танзимкунандаи давлатӣ дар давраи буҳрон барои рафъи ҳолатҳои буҳронӣ андешида мешаванд, мавриди баррасӣ қарор мегирад. Бар хилофи ин ақидаи маъмул, пешниҳод менамоем, ки муносибат ба мафҳуми танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ, ки ба мақсади нигоҳ доштани суботи молиявии бахши бонкӣ нигаронида шудааст, бо назардошти омилҳои зерин такмил дода шавад:

- бахши бонкӣ дар ҳолати ҳаракати доимӣ байни носуботӣ ва босуботӣ қарор дорад, ба падидаҳои буҳронӣ бошад, ҳам омилҳои даврӣ (сиклӣ) ва ҳам ғайридаврӣ боис гашта метавонанд, ки роҳандозии танзими зиддибуҳрониро ҳамчун фаъолияти доимӣ тақозо менамояд;

- барои нигоҳ доштани суботи молиявии бахши бонкӣ истифодаи танҳо воситаҳои микропруденсиалӣ, ки устувории бонкҳои алоҳидаро таъмин менамояд, кифоя нест ва илова бар ин, барои нигоҳ доштани суботи молиявии умумӣ истифодаи воситаҳои макропруденсиалӣ зарур аст;

- ташкилотҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ дорои аҳамияти мухталифанд: муфлисшавии баъзеи онҳо ба солимгардони бахши бонкӣ боис мегардад, муфлисшавии дигарон бошад ба буҳрони бонкӣ оварда мерасонад, аз ин рӯ, зимни танзим бояд ин омил ба назар гирифта шавад;

- дар доираи танзими пулиро қарзӣ бо мақсади таъмини суботи нархҳо фаъолияти мақомоти танзими давлатӣ бояд бо ҳадафҳои танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ, ки ба нигоҳ доштани суботи молиявии бахши бонкӣ нигаронида шудаанд, дар ҳамбастагӣ қарор гиранд;

- фаъолият оид ба суботи молиявӣ бояд на танҳо дар доираи мақомоти танзими давлатӣ сурат гирад, балки ҳуди ҷомеаи бонкӣ низ стандартҳои фаъолияти соҳаи бонкдориро барои баланд бардоштани шаффофият ва устувории он таҳия намояд.

Ҳамин тариқ, дар зимни таҳлили муносибатҳои назариявӣ методологӣ ба мо имконпазир гардид, ки тафсири нави танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкдорӣ фароҳам оварда шуда, он ҳамчун фаъолияти доимии мақомоти танзими давлатӣ ва ҷомеаи бонкӣ тавсиф гардад, ки зимни он дар асоси

ҳамоҳангсозӣ воситаҳои макропруденсиалӣ ва микропруденсиалӣ, инчунин воситаҳои танзими пулию қарзӣ ба қор бурда шуда, таъмини суботи молиявии бахши бонкӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ роҳандозӣ мегардад.

Дар боби мазкур низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкдорӣ тавсиф гардида, унсурҳои асосии он муайян шудаанд. Ба таври муфассал танзими зиддибухронии фаъолияти бонкдорӣ ҳамчун низоме пешниҳод шудааст, ки унсурҳои (маҷмӯи унсурҳои) зеринро дар бар мегирад: унсурҳои методологӣ, унсурҳои функционалӣ, унсурҳои инструменталӣ, унсурҳои институтсионалӣ.

Зимнан, унсури методологӣ иборат аз принципҳои асосии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкдорӣ, объектҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳост, ки иҷрои онҳо ба беҳтар намудани нишондиҳандаҳои микдорӣ ва сифатии амалнамоеи низоми бонкӣ ва фаъолияти бонкҳои алоҳидаи тичоратӣ мусоидат менамояд.

Унсури функционалӣ унсурҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкдориро, ки функсияҳо (вазифаҳо) ва амалиётҳои мақомоти танзими бонкдориро оид ба таъмини суботи устувории бонкҳо ва дар маҷмӯъ бахши бонкӣ тавсиф мекунад, дар бар мегирад.

Унсури инструменталӣ аз маҷмӯи усулҳо ва василаҳои расидан ба ҳадафҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкдорӣ, аз ҷумла аз воситаҳои (инструментҳои) танзими пулию қарзӣ, танзими классикии бонкдорӣ ва танзими зиддибухронӣ иборат аст.

Унсури институтсионалӣ субъектҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, аз ҷумла бонкҳои марказӣ ва мақомоти дигари танзими бонкдорӣ, инчунин бонкҳои тичоратиро дар бар мегирад.

Пешниҳод мегардад, ки ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» дар доираи рушди низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ ва ҳамзамон ба санадҳои қонунгузорӣ дар доираи роҳандозии ҳамкориҳои мақомоти танзими давлатӣ дар раванди анҷом додани танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ тағйиротҳои дахлдор ворид карда шавад.

Дар боби мазкур усулҳо ва воситаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, онҳо аз рӯи якчанд нишонаҳо ба монанди: намуди таъсиррасонии танзимӣ (микропруденсиалӣ,

макропруденсиалӣ ва танзими пулию қарзӣ), муҳлат ва давраи татбиқшавӣ (доимӣ, вобаста ба марҳилаи давраи иқтисодӣ, дар замони бухрон татбиқшаванда), намуди хавфи танзимшаванда тасниф карда шудаанд. Пешниҳод мегардад, ки имконоти аз ҷониби мақомоти дахлдор ба таври доимӣ истифода бурдани воситаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бо мақсади пайваста таъмин намудани суботи молиявӣ тибқи қонунгузорӣ собит карда шавад.

1.3. Таҷрибаи пешқадами танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дар кишварҳои хориҷӣ

Бухрони ҷаҳонӣ, ки тайи солҳои охир оғоз ёфт, барои баҳогузорию дубораи вазъи соҳаи танзими фаъолияти бонкӣ ва коркарди муносибату воситаҳои нави танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ омили қавӣ буд. Ба давраҳо тақсимкунии таҳлили вазъи ҳозираи танзими зиддибухрониро ҷӣ дар дохили кишвар ва ҷӣ берун аз он ба сурати зайл роҳандозӣ намудан мувофиқи мақсад аст:

- 1) амалияи танзими то бухронӣ;
- 2) тадбирҳои ҳангоми бухрон андешидашаванда;
- 3) татбиқи меъёрҳои нав барои баланд бардоштани суботи молиявии фаъолияти бонкӣ баъди хотимаёбии давраи пуршиддати бухрон.

Азбаски марҳилаи аввал аллакай ба анҷом расидааст, мо имкон дорем, ки таҷрибаи байналмилалӣ танзими зиддибухронии то соли 2020 ҳосилшуда ва тадбирҳои дар давраи пуршиддати бухрон андешидашударо мавриди муқоиса қарор диҳем. Дар ин қарина масъалаи арзёбии самаранокии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, ки татбиқи он дар асоси таҳлили ҳисоботҳои оид ба суботи молиявӣ омода намудани бонкҳои марказӣ ба мақсад мувофиқ аст, таваҷҷуҳи махсусро касб менамояд.

Тадбиру воситаҳое, ки дар кишварҳои мухталиф пеш аз бухрон ба сифати зиддибухронӣ ба кор мерафтанд, басо якзайл буданд. Ин хулосаро маълумоти таҳлили танзиму назорати фаъолияти бонкӣ дар ҷаҳон, ки зимни таҳқиқоти

Хазиначи байналмилалӣ асбӯр дар соли 2020 пешниҳод шудааст, тасдиқ мекунад.

Дар алоҳидагӣ, тамоми кишварҳои ҷаҳон барои мубориза бо паҳншавии вируси COVID-19 ва ҳавасмандгардонии иқтисодиёт чораҳои бесобиқа меандешанд. Тадбирҳои молиявӣ дар кишварҳои гуногун эълоншуда тақрибан 8 триллион долларро ташкил медиҳанд⁴⁵. Аммо дар давраи бӯҳрони ҷаҳонӣ соли 2014, ҳамкорӣҳои байналмилалӣ бештар фаъол ва самарабахш буданд. Масалан, дар давраи бӯҳрони ҷаҳонӣ соли 2014 аксарияти кишварҳо розӣ шуданд, ки чораҳои зиддипротекционистиро амалӣ намоянд ва ҳоло бисёр давлатҳо содироти маҳсулоти тиббӣ, озуқаворӣ ва ғайраро манъ мекунанд. «Ҳоло барои давлатҳои ҷаҳон муттаҳид будан хеле муҳим аст», иқтибос аз нашри суҳанони профессори Донишгоҳи Корнел Эсвар Прасад. «Ин ба назарам имконпазир менамояд, гарчанде ки ин корро анҷом додан душвортар бошад, вақте ки одамон дар алоҳидагӣ воҳӯрда наметавонанд»⁴⁶.

Барои коркард ва тадбиқи чораҳои зиддибӯҳронӣ муосир Хазиначи байналмилалӣ асбӯр ва Бонки ҷаҳонӣ нақша доранд, ки таваҷҷуҳи пешвоёни ҷаҳонро ба ҷаҳор ҷанба ҷалб кунанд, яъне мубориза бо ҳуди вирус, дастгирии иқтисодии мардум ва соҳибкорӣ, ҳифзи низоми молиявӣ (аз он ҷумла низоми бонкӣ) ва омодагӣ ба барқарорсозии иқтисоди ҷаҳонӣ. Ҳуди ин институтҳои байналхалқӣ молиявӣ аллакай омодагии худро барои ҷудо кардани 1,2 триллион доллар барои дастгирии иқтисодии кишварҳое, ки аз пандемия зарар дидаанд, эълон карда буданд.⁴⁷

Албатта, дар ин раванди номусоидии вазъи иқтисодиёти ҷаҳон Тоҷикистон бояд ҳамкорӣҳои зич бо Хазиначи байналмилалӣ асбӯр ва Бонки ҷаҳонӣ, мақомотҳои фискалӣ ва монетарии кишварҳои пешрафта дошта бошад, чунки айна ҳол кишвари мо эҳтиёҷ ба кӯмаку дастгирии онҳо ниёз дорад. Дар

⁴⁵ МВФ и Всемирный банк разрабатывают общий антикризисный план: <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2020/04/13/827936-mvf-vsemirnii-antikrizisnii-plan>

⁴⁶ vita-news.ru/mvf-i-vsemirnyj-bank-razrabatyvajut-obshhij-antikrizisnyj-plan/

⁴⁷ См. МВФ и Всемирный банк разрабатывают общий антикризисный план: <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2020/04/13/827936-mvf-vsemirnii-antikrizisnii-plan>

марҳилаи нав дар мубориза алайҳи бухрон, вақте кишварҳо барои дастгирии иқтисодиёт ва аҳоли чораҳои анъанавӣ меандешанд, татбиқи онҳо ҳамзамон бо шарикони пешрафтаи тиҷорат самараи бештар медиҳад. Аз ин лиҳоз, барои давлатҳои рӯ ба тараққӣ бояд нақша-чорабиниҳои зиддибухронии дигар таҳия карда шавад.

Дар таҳқиқот нишондиҳандаҳои асосии рушди низомҳои бонкии кишварҳои ҷаҳон ба ҳолати охири соли 2019 мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар раванди таҳлили пойгоҳи маълумоти ХБА-и марбут ба 187 кишвар ошкор гардид, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ ба таври васеъ воситаҳои зиддибухронии зерин татбиқ шуданд:

- принципҳои назорати бонкии Базел (мақсади қабули Базел II тавзеҳ дода шуда, зимнан дараҷабандӣ аз рӯйи татбиқи муносибати стандартӣ, муносибати асосии IRB (аз забони анг. Internal Ratings-Based Approach - Усули рейтингҳои дохилӣ), ё ин ки ба ном муносибати IRB-и пешрафта, бехтаршуда таъкид мегардид), миқдори ҳайати коркунони ба назорати бонкҳо бандбуда ва баъзе нишондиҳандаҳои дигар инъикос мегардид;
- талабот нисбат ба кифоятии сармоя тибқи талаботи Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ;
- иҷозатномадиҳӣ барои фаъолияти бонкӣ ва талаботи ҳадди ақал нисбат ба сармояи аз нав ташкилшавандаи бонкҳо;
- талабот нисбат ба диверсификатсияи дороиҳо (аз ҷумла маҳдудиятҳо нисбати қарздиҳӣ ба қарзгирандагони алоқаманд, маҳдудияти тамаркузи қарзҳо дар дохили як соҳа ва талабот оид ба диверсификатсияи ҷуғрофӣ);
- талабот нисбат ба бозоргирӣ (аз ҷумла, талабот нисбат ба ташкили захираҳо дар бонкҳои марказӣ);
- мавҷудият ва сифати «кор»-и низоми суғуртаи пасандозҳо;
- талабот нисбат ба ташкили захираҳо ҷиҳати талафоти имконпазир (аз ҷумла, мавҷуд будани «қарзҳои батаъхирафта» ва талаботи миқдорӣ нисбат ба ташкили захираҳо арзёбӣ мегардид);

- талабот нисбат ба шаффофияти ҳисоботдиҳии бонкҳо (анҷом додани ҳисобдорӣ мувофиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ), принципҳои маъмулии ҳисобдорӣ ё ки мувофиқи қоидаҳои миллӣ, инчунин талабот нисбат ба ифшо кардани иттилоот арзёбӣ мегардид);
- мавҷудияти қонунгузории махсус ва амалия дар соҳаи муфлисшавии бонкҳо.

Дар доираи иҷрои вазифаҳои танзими бонкӣ Бонки миллии Тоҷикистон талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 14 декабри соли 1996, № 383, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009 № 524, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузории хурд» аз 16 апрели соли 2012 № 816 ва дигар санадҳои меъёрию ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин Принципҳои асосии назорати самараноки бонкӣ ва тавсияҳои Кумитаи Базелиро иҷро мекунад.

Дар айни замон, ҳисобкунии коэффитсиенти кифоятии сармояи ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи принципҳои Базел I гузаронида мешавад, ки таснифи «вазн» -и дороиҳои гуногунро бо назардошти хавфи устувор (фоидаи инъикоскунандаи хатари дороиҳои муайян) пешбинӣ мекунад⁴⁸.

Тибқи принципи фаъолияти Базел II, системаи баркашии дороиҳо - қарзҳо хусусияти алоҳидаи чандирӣ (гибкость) барои эҳтиёҷоти давлат, корхонаҳои азим ва бонкҳо дошта бошад. Аз ҷумла, Базел II муайянкунии рейтинги хавфи дороиҳоро бо назардошти рейтингҳои берунии қарзии қарзгирандагон пешбинӣ мекунад. Бо дарназардошти он ки дар айни замон дар кишвар муассисаи агентҳои рейтингӣ рушд наёфтааст, ин тавсияҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ намудан ғайри имкон мебошад.

Ҳамзамон, дар дурнамои дарозмуддат Бонки миллии Тоҷикистон вазифадор карда шудааст, ки ҷузъҳои Базел II ва Базел III-ро дар низоми бонкии

⁴⁸ Информация о регулятивных режимах в сфере банковского регулирования и надзора в государствах – участниках СНГ: <http://cis.minsk.by/news/8174/informacia-o-regulativnyh-rezimah-v-sfere-bankovskogo-regulirovania-i-nadzora-v-gosudarstvah--ucastnikah-sng>

Ҷумҳурии Тоҷикистон қорӣ кунад, ки барои ҳалли ин вазифаи гузошташуда Бонки Ҷаҳонӣ ба сифати мушовир (консультант) пешбинӣ гардидааст. Кумитаи Базелӣ муҳлати татбиқи принципҳои Базел III-ро то соли 2019 таъдид намуд, аз ин лиҳоз, Бонки миллии Тоҷикистон, бояд бо таърибаи пешқадами дигар кишварҳо, нақшаи амалишавии принципҳои Созишномаи навро таҳия намояд.

Назорати ташкилотҳои қарзӣ аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба тариқи зайл амалӣ карда мешавад:

- таҳлили фосилавии ҳисоботи молиявӣ, ки дар асоси онҳо ҳармоҳаи мониторинги риояи стандартҳои иқтисодӣ ва дигар талаботҳои мақбул иҷро карда мешаванд. Бо ин мақсад, Бонки миллии Тоҷикистон, тибқи таърибаи ҷаҳонӣ, аз ниҳоди (институти) назораткунандаи ташкилотҳои қарзӣ дар мавриди назорати дурдаст ва санҷишҳое, ки аз ҷониби шахсони дорои таърибаи танзими бонкӣ ва назорати бонкӣ гузаронида мешаванд, истифода мебарад;

- таҳлил ва муайян кардани сатҳи хавфҳои бонкӣ дар ҷараёни назорати фосилавӣ ва санҷиш;

- назорати ташкилотҳои қарзӣ дар асоси рейтинги CAMEL ва муайян кардани вазъи онҳо дар низоми бонкӣ;

- тақмили назорат дар асоси маҷмӯӣ ва назорати ба хавф нигаронидашуда.

Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади ҳимояи манфиатҳои амонатгуздорон, қарздорон ва таъмини устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ташкилотҳои қарзиро тавассути меъёрҳои мақбули муқарраргардида танзим мекунад. Номгуӣи меъёрҳои мақбул ва тартиби ҳисоби онҳо барои бонкҳо дар Дастурамали Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ» аз 21 декабри соли 2015, № 176 муайян карда шуданд.

Коэффитсиенти кифоятии сармоя (K1-1) тавассути таносуби сармоя танзимшаванда ба дороиҳо бо назардошти хавфҳо ҳисоб карда мешавад. Меъёри кифоятии сармоя (K1-1) на камтар аз 12%, меъёри кифоятии сармоя (K1-2) бо таносуби сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзӣ ба маҷмӯи дороиҳо муайян карда мешавад ва он на камтар аз 10% муқаррар карда мешаванд. Ҳамзамон, як

қатор коэффитсиентҳои дигар ва тартиби ҳисобкунии онҳо, аз ҷумла таносуби ҷории пардохтпазирӣ, меъёри ҳадди аксар барои як қарзгир ё гурӯҳи қарзгирони бо ҳам алоқаманд (К3-1), хатари қарзҳои калон (К3-2), хавф барои як қарзгир ва гурӯҳи қарзгирони вобаста (К4-1, К4-2) ва ғайра муқаррар гардидаанд. Меъёри ҳадди ниҳии хавф барои як қарзгир дар ташкилоти қарзӣ (К3-3) то 20%-и сармояи танзимшаванда муқаррар карда мешавад.

Бо мақсади беҳтар намудани сифати танзим ва назорат, аз ҷумла, таҳкими мониторинги хавфи қарзии ҷамъшаванда дар низоми бонкӣ ва таъмини ҳалли ғаврии мушкилот, Бонки миллии Тоҷикистон ба санадҳои меъерӣ тағйиру иловаҳо ворид намуд.

Бо таҳрири нав Дастурамали № 215 «Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯйи дороиҳо» аз 3 июни соли 2016 қабул гардид, ки тибқи он ташкилотҳои қарзӣ ҳар моҳ қарзҳои худро тасниф мекунанд (аз ҷумла қарзҳои байнибонкӣ, лизинги молиявӣ, овердрафт, гарав барои фурӯш) аз ҷониби гурӯҳи хавфҳо, инчунин аз рӯйи самти хавфи қарзӣ ба ғаволияти ташкилоти қарзӣ фонд таъсис медиҳанд. Ҳаҷми пардохтҳо ба Фонд барои пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯйи қарзҳо бо асбоби хориҷӣ ислоҳ карда шуданд.

Тибқи Дастурамали № 215, қарзҳои ташкилоти қарзӣ вобаста ба вазъи молиявии муштарӣ ва инчунин шумораи рӯзҳои ба таъхир гузошташуда ба панҷ гурӯҳ тасниф мешаванд: қолабӣ; зери назорат; ғайриқолабӣ; шубҳанок ва беъътимод.⁴⁹

Ташкилоти қарзӣ бояд сохтори дахлдори идоракуниро барои муайян, ҷен кардан, назорат ва назорати хавфи қарзии амалиёти бонкӣ дошта бошад.

Арзёбии хавфи қарзӣ бояд аз ҷониби ташкилоти қарзӣ дар асоси таҳлили объективии вазъи молиявӣ ва ғаволияти муштарӣ (шахси ҳуқуқӣ ё воқеӣ) бо назардошти мунтазами ҳамаи хавфҳо гузаронида мешавад. Баҳодиҳии хавфи

⁴⁹ Дастурамали № 215 « Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯйи дороиҳо» аз 3 июни соли 2016. Боби 2, б.12

қарзӣ барои таснифи қарзҳо аз рӯи ҳолати молиявии муштарӣ, баҳисобгирии баргардони қарз ва фоизи хизматрасонӣ бояд гузаронида шавад.

Дар низоми тасниф ва таъсиси фонд дар ташкилотҳои қарзӣ бояд қарздории тавозунӣ ва ғайритавазунӣ ба инобат гирифта шаванд. Масалан, қарзи ғайритавазунӣ метавонад аз ҷониби ташкилоти қарзӣ якҷониба тибқи шартҳои шартнома бекор карда шавад ва ҳангоми тасниф ва ташкили фонд ба назар гирифта намешавад. Дар акси ҳол, ҳангоми тасниф ва ташкили фонд қарзи ғайритавазунӣ бояд ба назар гирифта шавад. Ташкилотҳои қарзӣ бояд барои дастгирии тасниф ва ташкили фондҳо маълумоти мувофиқ дошта бошанд.

Аз ташкилотҳои қарзӣ талаб карда мешавад, ки барои баҳодиҳии мунтазами арзиши молу мулки ба гарав гузошташуда, аз ҷумла кафолатҳо, механизмҳои зарурӣ дошта бошанд. Баҳодиҳии арзиши молу мулки ба гарав гузошташуда бояд арзиши воқеии фурӯши онро бо назардошти шароити мавҷудаи бозор, хароҷоти вобаста ба фурӯши молу мулки ба гарав гузошташуда ва муҳлате, ки дар зимнаш арзиши он метавонад ба арзиши молу мулки ба гарав гузошташуда таъсир расонад, инъикос намояд.

Дар баробари ҳамаи ин, ташкилотҳои қарзӣ бояд дар бораи ҳолати сандуки қарзӣ, аз ҷумла дар бораи таснифи қарзҳо, сатҳи маблағҳо ва захираҳои қарзӣ ва фондҳо маълумоти саривақтӣ дошта бошанд.

Фонд аз ҷониби ташкилоти қарзӣ дар ҳолати беқурбшавӣ ё аз даст додани арзиши қарз аз сабаби напардохтан ё иҷрои номатлуби қарз аз ҷониби муштарӣ ё тибқи шартҳои шартнома ва (ё) мавҷудияти таҳдиди воқеии иҷро накардани (иҷрои номатлуби) уҳдадориҳо таъсис дода мешавад.

Дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин намуди фондҳо амал мекунанд:

Фонд барои қарзҳои қолабӣ ҳамчун фонди умумӣ аз рӯи бақияи қарз бо пули миллӣ ба андозаи на камтар аз 2% ва бо асъори хориҷӣ ба андозаи на камтар аз 3% ташкил карда мешавад.

Фонд барои қарзҳои зерин назорат ҳамчун фонди умумӣ аз рӯи бақияи қарз бо пули милли ба андозаи на камтар аз 5% ва бо асъори хориҷӣ ба андозаи на камтар аз 10% ташкил карда мешавад.

Фонди умумӣ, ки барои қарзҳои қолабӣ ва зерин назорат ташкил карда шудааст, то андозаи 1,25%-и дороиҳои бо назардошти хавф баркашидашуда барои ҳисоб кардани меъёри кифоятии сармоя истифода бурда мешавад.

Фонди қарзҳои зайриқолабӣ ҳамчун фонди махсус бо пули милли ба андозаи на камтар аз 30% ва бо асъори хориҷӣ ба андозаи на камтар аз 40% барои қисми таъминбудаи қарз ва 100% барои қисми таъминнабудаи қарз мувофиқи тартиби пешбиниамудаи банди 38-и Дастурамали № 215 «Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо» ташкил карда мешавад.

Фонди қарзҳои шубҳанок ҳамчун фонди махсус бо пули милли ба андозаи на камтар аз 75% ва бо асъори хориҷӣ ба андозаи на камтар аз 85% барои қисми таъминбудаи қарз ва 100% барои қисми таъминнабудаи қарз мувофиқи тартиби пешбиниамудаи банди 38-и Дастурамали № 215 «Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо» ташкил карда мешавад.

Фонди қарзҳои безътимод ҳамчун фонди махсус ба андозаи 100% аз рӯи бақияи қарз бо пули милли ва бо асъори хориҷӣ ташкил карда мешавад.⁵⁰

Ташкилоти қарзӣ ухдадор аст, ки дар доираи муҳлати муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон дар бораи таснифи қарзҳо, маблағҳои барои қарз пешниҳодшуда ва пешниҳодношуда, захираҳо, ҳаракати қарзҳои бесифат, ҳаракати воситаҳо, ҳаракати захираҳо, қарзҳои инфиродӣ, гаравҳо ва гаравҳои барои фурӯш гирифташуда ҳисобот пешниҳод кунад. Дар баробари ин, ба бонкҳо тавсия дода мешавад, ки чараёни таснифоти қарзҳоро автоматӣ намуда, фонди зарари имконпазирро ташкил кунанд.

⁵⁰ Дастурамали № 215 «Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо» аз 3 июни соли 2016

Тибқи Дастурамали №186 «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ» аз 26 июли соли 2015 қарорҳо оид ба ҳама намуди қарзҳо дар сатҳи роҳбарият / шӯро, аз ҷумла оид ба қарзҳои калон ва хавфнок қабул карда мешаванд. Дастурамали мазкур талаботи ҳадди ақалро ба низоми идоракунии хавфи қарзӣ ва тартиби ҳисоби фоизҳо аз рӯи қарзҳо дар ташкилотҳои қарзӣ, инчунин мониторинг ва иҷрои қарзҳои мушкилситон муайян мекунад.

Барои кор бо қарзҳои мушкилситон дар ташкилотҳои қарзӣ воҳиди махсуси сохторӣ бояд таъсис дода шавад, чунки таҷрибаи низоми бонкии ҷумҳурӣ нишон дод, ки ҳаҷми бештари қарзҳои пешниҳодгардидаи бонкҳои муфлисшуда (ҚСП «Тоҷпромбонк» ва ҚСП «Фононбонк») ва дар раванди муфлисшавӣ қарордошта (ҚСК «Агроинвестбонк» ва ҚСК «Тоҷиксодиротбонк») ба таъхир афтода, мушкилситон гардиданд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми гузаронидани мониторинги қарзҳои мушкилситон ин воҳидҳои сохторӣ метавонанд маълумоти аз ҷониби Бюрои таърихи қарзӣ пешниҳодшударо истифода баранд. Хулоса, воҳиди сохтори наватасиси ташкилотҳои қарзӣ метавонад мунтазам назорати ҳамаҷонибаи баргардондани қарзҳои мушкилдор ва сифати сандуқи қарзиро таъмин намояд.

Аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади тақвият додани назорат ва баланд бардоштани самаранокии он, ҳамкориҳои зич бо нозирони бонк дар шакли санҷишҳои муштарак гузаронида мешавад. Барои гузаронидани чунин санҷишҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба Бонки миллии Тоҷикистон ҳисоботҳои таҳлилӣ ва маълумоти зарурӣ пешниҳод карда мешаванд. Барои риоя кардани ҷаҳорҷӯбаи низоми назорати бонкӣ ҳар семоҳа таҳлили вазъи молиявии ҳар як бонк гузаронида мешавад, ки аз рӯи он ба роҳбарияти бонк хулосаҳо ва тавсияҳои мувофиқ барои ислоҳи мушкилоти ҷорӣ пешниҳод карда мешаванд. Дар баробари ҳамаи ин, дар бораи хавфҳо ва мушкилоте, ки дар натиҷаи санҷиш муайян карда мешаванд, ба Шӯрои нозирони ташкилоти қарзӣ низ маълумот дода мешаванд, то аз пайи ислоҳи мушкилиҳои ишорагардида шавад.

Тибқи тавсияҳои Базел II оид ба чараёни назорат пас аз гузаронидани санҷиши маҳаллӣ бо Шӯрои Нозирони ҳар як бонк на камтар аз як маротиба дар як сол ҷаласаҳо гузаронида мешаванд. Вобаста ба ҳар як ҷаласаи мазкур протоколи дахлдор тартиб дода мешавад. Бонки миллии Тоҷикистон инчунин ҳар семоҳа бо роҳбарони аввали бонкҳо доир ба вазъи кунунии низоми бонкӣ, шарҳи вазъи макроиқтисодӣ ва ҳолатҳои эҳтимолии бухрони бавуқӯмада мулоқотҳо мегузаронад.

Бо мақсади кам кардани хавфҳои қарзӣ ва назорат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бюрои таърихи қарзӣ таъсис дода шудааст. Тамоми маълумот дар бораи қарзгирандагон дар Бюрои таърихи қарзӣ нигоҳ дошта мешавад ва бонкҳо чунин маълумотро мубодила мекунанд. Айни замон Бонки миллии Тоҷикистон лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими фаъолияти Бюроҳои қарзӣ ва истифодаи маълумоти қарзиро, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ гирифтаанд, бо мақсади назорат таҳия мекунанд. Инчунин, бо мақсади амалӣ намудани назорати бонкӣ ва ташаккули омор шакли дахлдори ҳисобот таҳия карда шуд.

Ҳамчун як қисми такмилдиҳии низоми қонунгузорӣ ва ба амалияи байналмилалӣ мутобиқ кардани он, Бонки миллии Тоҷикистон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон»»-ро таҳия кардааст, ки он аз боби нав «Ҳисоббаробаркунии ташкилотҳои қарзӣ» иборат аст. Дар боби мазкур моддаҳо дар бораи нақшаҳои барқароркунӣ ва танзими бонкҳои муфлис, ворид намудани заминаҳои иловагӣ барои таъйини маъмурияти муваққатӣ, муқаррароти махсус оид ба устувории молиявӣ, ташкили бонки муваққатӣ ва баррасии судӣ оварда шудаанд.

Бонки миллии Тоҷикистон яке аз равишҳои Базел II-ро барои ҳисоб кардани сармоя барои хавфи амалиётҳои «Муносибати нишондиҳандаҳои асосӣ - IRB (Internal Ratings-Based Approach - *усули рейтингҳои дохилӣ*)» татбиқ мекунанд, ки тибқи он сатҳи сармояи зарурӣ барои хавфи амалиётӣ бо фоизи муқарраршудаи (15%) даромади миёнаи солонаи бонк дар се соли охир ҳисоб карда мешавад.

Бонки миллии Тоҷикистон Тартиби татбиқи чораҳои ғаврии ислоҳӣ ва чораҳои таъсиррасонӣ ба ташкилотҳои қарзиро, ки бо назардошти стандартҳои умумиётирофшудаи байналмилалӣ ва ваколатҳое, ки дар моддаи 48-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» пешбинӣ шудаанд, таҳия кардааст. Дар ҳолати ба миён омадани ҳолатҳои номатлуб (носолимӣ) ва хатарҳои бонкӣ Бонки миллии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад, ки нисбат ба ташкилотҳои қарзӣ чораҳои ислоҳӣ ва батанзимдарориро андешад. Соли 2016 бо иштироки мушовири Бонки ҷаҳонӣ ба тартиби дар боло зикршуда тағйири иловаҳо ворид карда шуданд.

Бо мақсади тақмил додани методологияи баҳодиҳии назорати молиявии бонкҳо дар ҳамкорӣ бо Бонки Ҷаҳонӣ Тартиби баҳогузори назорати фаъолияти бонкӣ таҳия карда шуд. Методикаи ислоҳшудаи CAMEL дар муқоиса бо методикаи кунунӣ якчанд бартарӣ дорад. Аввалан, он дар баҳодиҳии назорати бонкҳо сатҳи объективии назаррасро ҷорӣ мекунад. Дуюм, он дараҷаи назарраси қарори назоратиро нигоҳ медорад, ки ба назораткунандаҳо имкон медиҳад, то ҳама гуна маълумоти методологияи арзёбии марбутро пайдо намоянд. Сеюм, методологияи арзёбии аз назар гузаронидашуда дар муҳлати муайяни вақт барои муқоисаи бозғаймӣ бонкҳои алоҳида оварда шудааст. Инчунин, методологияи ислоҳшуда барои сохтори мақомоти назораткунандаи Тоҷикистон кумак мекунад.

Ба сифати вазифаҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи иқтисодиёти миллии рушди баҳши бонкӣ ва дастгирии ташкилотҳои маблағгузори хурд, ҳалли мушкилоти камбизоатӣ, таъмини дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои молиявӣ, рушди тиҷорати хурд ва соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуданд.

Дар айни замон, вазъи ноустувори сиёсӣ иқтисодии ҷаҳон, рушди ноустувори иқтисодии кишварҳои шарикони асосии тиҷорат, ноустувории бозорҳои молиявии ҷаҳон ва паст шудани суръати рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ба болоравии қурбҳои асфӣ, касри мувозинати савдо ва ба андозаи зиёд кам шудани рушди иқтисодиёти миллии оварда расонд.

Дар баробари ин омилҳо, ба рушди низоми бонкии Тоҷикистон ва дар маҷмӯъ иқтисодиёт, коҳиш ёфтани ҳаҷми интиқолҳои пулӣ ва пастшавии қурби пули милли таъсир расониданд. Дар навбати худ коҳиш ёфтани воридоти пулӣ ба сатҳи даромади аҳоли ва қобилияти пардохтпазирии онҳо таъсири манфӣ расонд. Дар заминаи ларзиши қурби асъор ва кам шудани сармоягузориҳои хориҷӣ ба ҷумхури, баъзе бонкҳо бо мушкилоти ҷиддии молиявӣ, аз ҷумла норасоии шадиди пардохтпазирӣ дучор шуданд. Баландшавии сатҳи хавфи асъорӣ бевосита ба зиёд шудани хавфи қарзӣ ва пардохтпазирии низоми бонкии кишвар таъсир расонд.

Илова бар омилҳои макроиқтисодӣ, вайронкунии қонунгузориҳои бонкӣ ва дигар санадҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон инчунин ба суғуст шудани вазъи молиявии баъзе бонкҳо ва хавфи амонатгузориҳои онҳо мусоидат карданд. Бо мақсади мӯътадилгардонии вазъи молиявӣ ва таъмини шаффофият аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон дар се бонки ҷумхури (ҚСП «Фононбонк», ҚСП «Тоҷпроибонк» ва ҚСК «Тоҷиксодиротбонк») маъмурияти муваққатӣ ҷорӣ карда шуда буд. Дар асоси таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти молиявӣ, маъмурияти муваққатӣ вазъи воқеии молиявии бонкҳоро муайян намуд ва пардохтнопазирии ин ташкилотҳои қарзиро барои мустақилона беҳтар кардани вазъи молиявии онҳо муқаррар намуд, вале бинобар сабаби маҳдуд будани имкониятҳои молиявии онҳо вазъи молиявии ин бонкҳо беҳтар нагардид. Дар натиҷа иҷозатномаи ду бонк - ҚСП «Фононбонк» ва ҚСП «Тоҷпроибонк» бозхонд ва ҚСК «Тоҷиксодиротбонк» дар ҷараёни солимгардонӣ қарор дорад.

Дар соли 2019 Бонки миллии Тоҷикистон дар бораи барқарор кардани бозори хизматрасонии бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии аз ҷиҳати молиявӣ ноустувори дорои пойгоҳи суғуст сармоягузорӣ қарор қабул кард. Бо мақсади мустаҳкам кардан ва нигоҳ доштани устувориҳои низоми бонкӣ Бонки миллии Тоҷикистон сохтори бонкиро аз нав сохт.

Бо мақсади пурзӯр намудани назорат аз болои фаъолияти ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд ва шаффофияти фаъолияти онҳо, аз сиёсати зиёд кардани шумораи ташкилотҳои қарзӣ ба сиёсати беҳтар кардани сифати онҳо, раванди

муттаҳидшавии ташкилотҳои маблағгузории хурд оғоз гардид. Дар натиҷаи зиёд шудани талаботи ҳадди ақал ба сармояи танзимшаванда барои ташкилотҳои амонатӣ қарзии хурд ва сармояи воқеӣ барои ташкилотҳои қарзии хурд дар солҳои 2015-2020 раванди барҳамдиҳӣ, якҷояшавӣ ва табдилдиҳии ташкилотҳои маблағгузории хурд фаъол гардид.

Бонкдории исломӣ наватарин низомест, ки аз бонкдории анъанавӣ фарқ мекунад. Қабл аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонкдории исломӣ», Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2010 ба Шӯрои Хизматрасонии молиявии исломӣ (IFCB) ҳамроҳ шуд.

Пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонкдории исломӣ» аз 26 июли соли 2014, таҳти № 1108 Бонки миллии Тоҷикистон ба омӯзиши таҷрибаи кишварҳо, аз қабили Ҷумҳурии Қазоқистон, Қирғизистон, Малайзия ва Индонезия шурӯъ кард. Барои таҳияи заминаи меъёрию ҳуқуқии бонкдории исломӣ аз ҳисоби мутахассисони Бонки миллии Тоҷикистон, вазорату идораҳои манфиатдор, бонкҳо ва ташкилотҳои маблағгузории хурд гурӯҳи корӣ таъсис дода шуд. Як чанд санадҳои меъёрию ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон барои танзим ва назорати фаъолияти ташкилотҳои қарзии исломӣ омода карда шудаанд, ки онҳо низ аз камбудӣҳо ҳолӣ нестанд. Бинобар ин, ба андешаи мо барои мутобиқ кардани ин амалҳо ба принципҳои исломии маблағгузорӣ, стандартҳои исломӣ ва стандартҳои IFCB, кӯмаки коршиносон ва мушовирони байналмилалӣ зарур мебошад.

Дар доираи барномаи муштарак Бонки миллии Тоҷикистон бо Бонки Исломии Рушд ҳамкориҳои зич дорад, то ин санадҳо ба стандартҳои IFCB мутобиқ карда шаванд.

Ҳамин тавр, дар оянда тадбирҳои зерин барои такмили чораҳои зиддибухронӣ дар фаъолияти низоми бонкии кишвар дар назар гирифта шудааст:

- ✓ татбиқи минбаъдаи ислоҳот оид ба мусоидат ба азнавташкилдиҳии молиявии бонкҳои стратегии кишвар;
- ✓ таъмини фаъолияти шаффофи ташкилотҳои қарзӣ баҳри баланд бардоштани эътимоди амонатгуздорон, мизочон ва сармоягуздорон, инчунин

фароҳам овардани шароит барои ҳифзи ҳукуқи истеъмолкунандагон ба низоми молиявии кишвар;

✓ такмили механизми назорати хавфнок ва истифодаи назорати маҷмӯии ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ;

✓ такмили низоми баҳодиҳии рейтингии ташкилотҳои қарзӣ, таҳияи чораҳои даҳолати саривақтӣ нисбат ба ташкилотҳои қарзӣ, ки ба амалияи хатарноки бонкӣ машғуланд;

✓ такмили минбаъдаи коркарди автоматикии ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ;

✓ васеъ намудани бозори байнибонкии қарзӣ;

✓ васеъ намудани доираи пардохтҳои ғайринақдӣ тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои муосири пардохт ва ҷорӣ намудани шаклҳои нави хизматрасонӣ;

✓ минбаъд мутобиқ намудани қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботи ФАТФ, тавсеаи ҳамкориҳои мутақобила бо воҳидҳои иқтишофии молиявии хориҷӣ ва ватанӣ ва бастанӣ шартномаҳое, ки ба рушди низоми миллии муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳо ва муқовимат ба маблағгузориҳои терроризм мусоидат мекунанд.⁵¹

Ҳамин тариқ, таҳлили муқоисавии амалияи танзими фаъолияти бонкӣ дар Тоҷикистон нишон дод, ки амалияи танзими фаъолияти бонкӣ дар кишвари мо асосан ба таҷрибаи умумичаҳонӣ мувофиқ аст.

Бо вучуди каме таъхирёбии раванди татбиқи принципҳои Базел II, низоми танзими фаъолияти бонкӣ қариб тамоми воситаҳо ва усулҳои дар ҷаҳон ба қор равандаро дар бар мегирифт.

Аммо, тавре ки аз ҳолати бухронӣ маълум гардид, низоми мавҷудаи танзими зиддибухронӣ қомилан нокифоя буд, зеро аксари кишварҳое, ки тамоми воситаҳои микропруденсиалии барои нигоҳ доштани суботи молиявӣ

⁵¹ Информация о регулятивных режимах в сфере банковского регулирования и надзора в государствах – участниках СНГ: <http://cis.minsk.by/news/8174/informacia-o-regulativnyh-rezimah-v-sfere-bankovskogo-regulirovania-i-nadzora-v-gosudarstvah-ucastnikah-sng>

равонагардидаро ба кор бурдаанд, аз мушкилоту талафоти калон дар натиҷаи бухрони ҷаҳонии солҳои 2014-2015 раҳо нагардиданд.

Азбаски таҷрибаи татбиқи воситаҳои микропруденсиалӣ дар Тоҷикистон ба таҷрибаи умумичаҳонӣ мувофиқ аст ва ба дараҷаи кофӣ омӯхта шудааст, дар таҳлилҳои минбаъдаи худ масъалаҳои камтар таҳқиқшударо мадди назар хоҳем гирифт.

Таҷрибаи татбиқи тадбирҳои зиддибуҳронӣ дар вақти буҳрон.

Амали мақомоти танзимкунандаи кишварҳои мухталифро дар марҳилаи шадиди буҳрон баррасӣ намуда, қайд намудан бамаврид аст, ки маҷмӯи воситаҳои дар кишварҳои гуногун ба кор раванда аз рӯйи асолати худ фарқ намекард. Бешубҳа, бо назардошти дараҷаи зарари дар натиҷаи буҳрон ва дигар омилҳо расида амалияи татбиқи тадбирҳои зиддибуҳронӣ дорои хусусиятҳои ба ҳар кишвар хос мебошад. Бо вучуди ин, ба таври васеъ ва дар ҳама ҷо тадбирҳои зерин татбиқ мешуданд:

- маблағгузории такрории бонкҳо;
- сармоякунонии такрории бонкҳо;
- қарздиҳӣ ба бонкҳо ва додани вомҳои давлатӣ ба онҳо;
- бозхаридаи дороиву «қарзҳои ғайриқолабӣ»-и бонкҳо;
- тадбирҳо оид ба дастгирии қарздиҳии байнибонкӣ.

Аз баррасии таҳлили тадбирҳои чораҳои зиддибуҳронӣ ба чунин хулоса меоем, ки дар ҷаҳон чораҳои маъмултарини танзими буҳронии фаъолияти бонкӣ дар давраи буҳронӣ - сармоякунонии такрории низоми бонкӣ, бозхаридаи дороиҳои мушкилофар ва иловатан таъмин намудани бозоргирӣ тавассути қарздиҳӣ мебошанд.

Дар ин маврид, тақрибан тамоми бонкҳои марказӣ сиёсати коҳишдиҳии меъёрҳои фоизро дар давраи пуршиддати буҳрон мегузаронданд (ниг. ба ҷадвали 1.3.1).

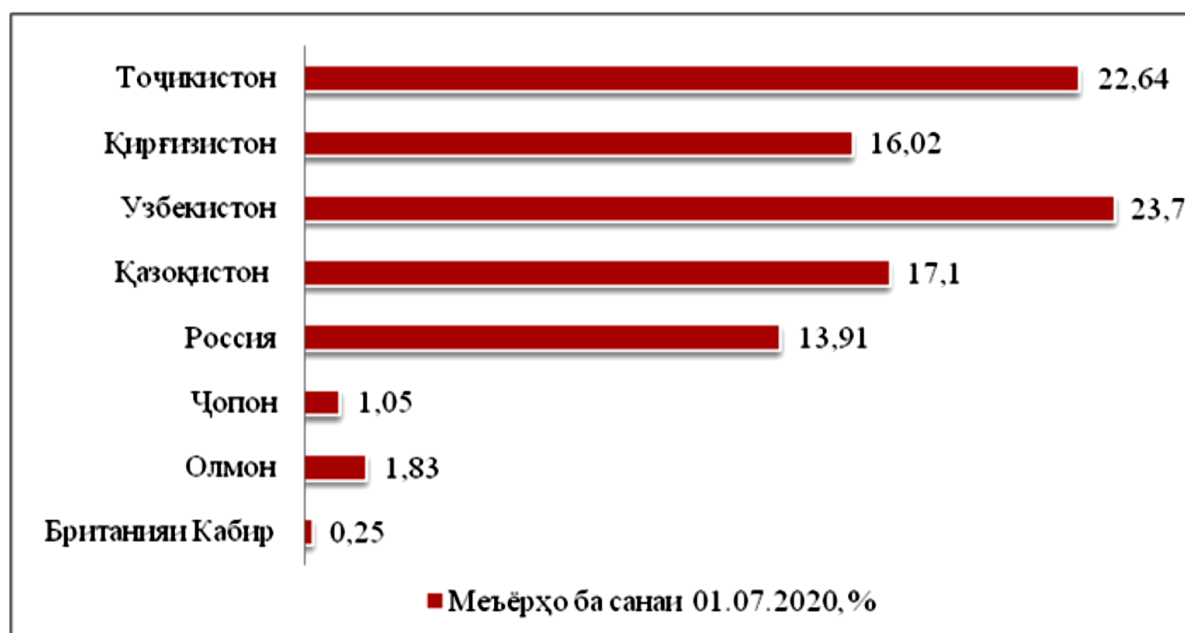
Чадвали 1.3.1

Дарачаи меъёрҳои фоизи дар давраи буҳрон аз ҷониби кишварҳои гуногун истифодашаванда, бо пули миллии ҳар як давлат

Кишвар	Меъёрҳо ба санаи 01.03.2020, %	Меъёрҳо ба санаи 01.05.2020, %	Меъёрҳо ба санаи 01.07.2020, %
Британияи Кабир ⁵²	0,75	0,25	0,25
Олмон	-	-	1,83
Чопон	-	-	1,05
Россия	13,85	14,34	13,91
Қазоқистон	20,5	18,9	17,1
Ўзбекистон	25,6	24,1	23,7
Қирғизистон	19,55	14,07	16,02
Тоҷикистон	24,03	23,12	22,64

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои бонки марказии (миллии) ҳар як давлат таҳия шудааст.

Аз ҷадвали 1.3.1 аён аст, ки давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон дараҷаи меъёри фоизи миёнавазнии қарзи бонкиашон дар шашмоҳаи аввали соли 2020 назар ба дигар давлатҳои рӯ ба тараққӣ камтар аст. Масалан, меъёри фоизи миёнавазнии қарзи бонкӣ дар **Британияи Кабир** 0,25 %, **Олмон** 1,83 % ва **Чопон** 1,05 % аст, ки ин нишондиҳандаи аз ҳама пастарин дар байни дигар давлатҳои ҷаҳон ба назар мерасад (ниг. ба расми 1.3.1).

Расми 1.3.1. - Дарачаи меъёрҳои фоизи қарзи бонкӣ дар давраи буҳрони COVID – 19 дар шашмоҳаи аввали соли 2020*

**Сарчашма:* аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои бонки марказии (миллии) ҳар як давлати овардашуда таҳия шудааст.

⁵² <https://sharespro.ru/news/5876-velikobritaniya-snizila-stavki>

Сабаби паст будани меъёри фоизи қарзи бонкӣ дар давлатҳои тараққиқарда ва рӯ ба тараққиро мо дар кам гардидани талабот ба ҳаҷми захираҳои қарзӣ дида метавонем, чунки бештари самтҳои рушди иқтисодиёти давлатҳои ҷаҳон (истеҳсоли маҳсулот, гардиши савдои хориҷӣ, соҳибкорӣ ва ғайра) дар давраи бухрон (авҷи вируси COVID – 19) коста гардида буданд.

Умуман, қайд кардан ба маврид аст, ки дар давраи бухрон ҷомеаи ҷаҳонӣ фаҳмид, ки танзими пулию қарзии роҳандозишаванда бояд на танҳо аз пайи ҳадафҳои паст кардани таваррум, таъмини намудани суботи нарх ё пули миллӣ, нигоҳдории рушди иқтисодиёт ва ғайра шавад, балки суботи молиявии низоми бонкиро тақвият диҳад.

Дар Тоҷикистон дар оғози бухрони солҳои гузашта татбиқи танзими зиддибухронӣ бар асоси санадҳои зерини қонунгузорӣ амалӣ карда мешуд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 декабри соли 1996 «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1996, №24, мод. 410; с.2001, №4, мод. 173; с.2002, №11, мод. 672; с.2004, №12, қ.1, мод. 690; с.2007, №7, мод. 680; с.2009, №7-8, мод. 502);
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1998 «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, № 10, мод. 143; с. 2002, № 11, мод. 669; с. 2005, № 12, мод. 647; с. 2007, № 7, мод. 678);
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2011, № 719 «Дар бораи барҳамдиҳии ташкилотҳои қарзӣ» (Ахбори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, № 6, мод. 432; ҚҶТ аз 03.07.2012 с., № 851; аз 3.08.2018 с., № 1550);
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2003 «Дар бораи кафолати амонатҳои шахсони воқеӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2003, № 8, мод. 464).

Қонуни умумитару умдатари дарбаргирандаи усулҳои зиддибухронӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» мебошад.

Он воситаҳои танзими микропруденсиалӣ ва танзими қарзию пулиро тавсиф мекунад.

Воситаву усулҳои асосии сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон дар моддаи 15-и қонуни дар боло зикрёфта инъикос гардида аз инҳо иборатанд:

- 1) меъёрҳои ғоизӣ аз рӯи амалиёти Бонки миллии Тоҷикистон;
- 2) меъёрҳои захираҳои ҳатмӣ;
- 3) амалиёт дар бозори озод;
- 4) қарздиҳӣ ба ташкилотҳои қарзии молиявӣ (Қонуни №1548 аз 3.08.18с.);
- 5) танзими асъор ва амалиёти асъорӣ;
- 6) муқаррар кардани ҳудуди афзоиши ҳаҷми пул;
- 7) маҳдудкуниҳои миқдории бевосита⁵³.

Ба ақидаи мо, ҳамаи воситаҳо ва усулҳои танзими пулию қарзиро дар доираи танзими зиддибухронӣ истифода бурдан мумкин аст, агар ҳадафи татбиқи онҳо дар давраи муайяни замонӣ нигоҳдории суботи бахши бонкӣ бошад.

Дар байни ҳадафҳои сиёсати пулию қарзии ҳар сол дар «Самтҳои асосии сиёсати давлатии ягонаи пулию қарзӣ»-и дар Тоҷикистон дар тӯли 15 соли охир татбиқшаванда ҳадафи асосӣ - коҳишдиҳӣ ва боздоштани суръати таваррум аст. Таҳлили ҳадафҳои сиёсати пулию қарзӣ дар давоми солҳои охир дар фасли 2.3. оварда шудааст.

Таҳлили сиёсати пулию қарзӣ нишон медиҳад, ки он ҳамчун усули танзими зиддибухронӣ на ба таври доимӣ, балки танҳо дар марҳилаи шадиди бухрон истифода мешавад, ки аз ин муайян намудани ҳадафҳои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир гувоҳӣ медиҳад.

⁵³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722, боби 3, мод. 15

Яке аз воситаҳои аксар вақт татбиқшавандаи сиёсати пулию қарзӣ, ки ҳамчун воситаи танзими мустақими бозоргирӣ ва ҳамчун воситаи зиддибуҳронӣ истифода мешавад, тағйир додани меъёрҳои захираҳои ҳатмӣ мебошад.

Вазъи амалияи Бонки миллии Тоҷикистон нишон дод, ки воситаҳои сиёсати пулию қарзии аз ҷониби ӯ барои бартараф кардани буҳрон истифодашуда то ин ҷониб хусусияти тадбирҳои зиддибуҳронии устувор надорад. Гузашта аз ин, ҳатто дар давраи буҳрон фаҳмиши он муяссар нагардид, ки сиёсати пулию қарзӣ бояд, на танҳо барои боздории таваррум, балки ба таъмини суботи молиявӣ нигаронида шавад ва зимнан, на фақат дар давраи буҳрон, балки ба таври доимӣ роҳандозӣ гардад. Аммо, дар маҷмӯъ фаъолияти танзими пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон тибқи сомонии расмии Бонки миллий ба тамоюлҳои умумиҷаҳонӣ мувофиқ буданд.

Инчунин, бояд қайд кард, ки аз моҳи апрели соли 2008 Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади нигоҳ доштани бозоргирии бонкҳо тавассути музоядаҳои амонатӣ ҷойгиркунии маблағҳои озоди буҷети давлатиро дар амонаҳои бонкӣ оғоз намуд. Соли 2009 нақши онҳо тағйир ёфта, даромади иловагиро ба давлат таъмин намуд. Дар давраи солҳои 2014-2015, давлат дар ҳаҷми *3,04 миллиард сомонӣ даромад ба даст овард*⁵⁴. Бо вучуди ин, ҳангоми ба амал омадани ҳолатҳои буҳронӣ (масалан моҳҳои август-сентябри соли 2014, вақте ки бонкҳои Тоҷикистон дубора ба мушкилоти бозоргирӣ дучор шуданд) ин амр боз ҳамчун воситаи зиддибуҳронӣ истифода шуд.

Ҳамин тариқ, умуман воситаҳои танзими зиддибуҳронии дар Тоҷикистон дар давраи буҳрон қорбурдшуда, бо вучуди низоми маҷмӯиву томи танзими зиддибуҳрониро ташкил надодани онҳо дар амал ба сатҳи ҷаҳонӣ мувофиқ буданд.

Пас аз буҳрони ҷаҳонӣ мақомоти танзимкунандаи фаъолияти бонкӣ таваҷҷуҳи хосаро ба инҳо зоҳир намуданд:

- рушди воситаҳои макропруденсиалии танзими зиддибуҳронӣ;

⁵⁴ Бонки миллии Тоҷикистон: nbt.tj/tj/statistics/monetary_sector.php

- арзёбии имконияти корбурди воситаҳои танзими пулиро қарзӣ бо ҳадафҳои нигоҳдории суботи молиявӣ.

Аммо, дар маҷмӯъ, мақомоти танзимкунандаи фаъолияти бонкии кишвари мо ҳоло ҳам консепсияи мукаммали танзими зиддибухронии фаъолияти бонкиро ташаккул намодаанд. Аз ҷумла, дар «Нақшаи стратегии солимгардонии фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019»⁵⁵, ки аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон омода шудааст, воқеан ба ин масъалаҳо таваҷҷуҳи кофӣ дода намешавад, бо вучуди ин мусалламан бояд қайд кард, ки он дорои унсурҳои алоҳидаи ба танзими зиддибухронӣ мансуб донисташаванда аст, аз ҷумла:

- идоракунии ва баланд бардоштани савияи дониши кормандони бонкҳо;
- идоранамоии босамари захираҳои байналмилалӣ ва дигар уҳдадорҳои асбобӣ;
- ғойдаовар намудани идоракунии дороиҳо;
- андешидани чораҳои зарурӣ барои баргардонидани қарзҳои муҳлатгузашта ва безътимод;
- таъмини татбиқи самараноки сиёсати пулиро қарзӣ;
- иваз намудани низоми амалкунандаи автоматишудаи бонкӣ;
- қонеъ намудани талаботи воқеии иқтисодиёт бо пули нақд;
- саривақт амалӣ намудани ҳисоббаробаркуниҳо;
- ба даст овардани натиҷаи мусбии молиявӣ ва зиёд намудани сармояи бонк;
- таҳия намудани фишангҳои макропруденсиалӣ ва гузаронидани стресс-тестҳо;
- такмили назорати бонкӣ;
- такмили омори бонкӣ ва тавозуни пардохт;
- пурзур намудани фаъолияти танзим ва назорати хизматрасониҳои пардохтӣ;
- такмил додани санадҳои меъёрии ҳукукии марбут ба аудити дохилӣ;
- мутобиқ намудани қонунгузории ҚТ бо талаботҳои тавсияҳои ФАТФ;
- таҳкими идорасозии ҳавфҳои молиявӣ дар БМТ;
- тақвияти ҳамкориҳои судманд бо ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ ва шарикони рушд;

⁵⁵ Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 31 июли соли 2015 «Дар бораи тасдиқи Нақшаи стратегии солимгардонии Бонки миллии Тоҷикистон».

- ба танзим даровардани фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ;
 - таҳияи санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ марбут ба ҳимояи ҳуқуқӣ истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ ва дигар масъалаҳои марбута⁵⁶.

Умуман, бояд қайд кард, ки ҳуҷҷати мазкур барномаи мукаммали рушди танзими зиддибуҳрониро дар бар намегирад, зеро дар он таърифи суботи (устувории) молиявии низоми бонкӣ оварда нашудааст ва тадбирҳои мушаххаси танзими макропруденсиалӣ, ки истифодаи онро Бонки миллии Тоҷикистон ба нақша гирифтааст, тавзеҳ нагардидаанд.

Амалисозии Базел III на бо сохтани низоми миллии танзими зиддибуҳронӣ, балки бештар бо татбиқи амалияи пешқадами байналмилалӣ вобаста мегардад. Аз ин рӯ, ба чунин натиҷа омада метавонем, ки рушди танзими зиддибуҳронӣ дар кишвари мо ҳанӯз дар марҳилаи ташаккулёбӣ ва рушд қарор дорад.

Хулосаи боби якум

1. Таҳлили сарчашмаҳои иқтисодӣ имкон медиҳад, ки ду муносибатро ба таърифи суботи молиявӣ ҷудо кунем: яке институтсионалӣ, ки зимни он суботи молиявӣ тавассути суботи унсурҳои алоҳидаи бахши бонкӣ - бонкҳо муайян карда мешавад ва дигаре функционалӣ, ки мувофиқи он суботи молиявӣ бо имконияти аз ҷониби низоми бонкӣ иҷро намудани вазифаҳои асосии худ, аз ҷумла дар давраи беҳаракатии иқтисодиёт ва вазъияти тақсон ё буҳрон муайян карда мешавад. Ба ақидаи мо, муносибати функционалӣ ба таърифи суботи молиявӣ барои фарохтар муайян кардани суботи молиявӣ, то ки он дар сатҳҳои гуногун баррасӣ карда шавад, имкон медиҳад.

2. Сиёсати зиддибуҳронии давлат ҳамчун унсур бояд танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкиро дар бар гирад. Чунин танзим бояд бо танзими зиддибуҳронии бахшҳои дигари иқтисодиёт ҳамроҳ карда шавад. Дар ин зимн, рушд додани танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ ҳамчун самти алоҳида мувофиқи мақсад аст.

Бояд қайд кард, ки дар айни замон сиёсати зиддибуҳронӣ дар Тоҷикистон хусусияти муваққатӣ дошта, танҳо барои давраи буҳрон ҳамчун консепсияи умумии баромадан аз падидаҳои буҳронӣ роҳандозӣ карда мешавад.

3. Таҳқиқотҳо собит намуданд, ки танзими макропруденсиалӣ бо қорбурди воситаҳои танзими микропруденсиалӣ ва танзими пулиро қарзӣ барои ноил шудан ба суботи молиявии бахши бонкӣ бояд дар маркази танзими зиддибуҳронӣ қарор гирад.

Сарфи назар аз мавҷуд набудани муносибатҳои маъмулӣ ба таснифоти усулу воситаҳои танзими зиддибуҳронӣ, ба назари мо таъкид намудани

⁵⁶ Нақшаи стратегии солимгардонии фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019.

хусусиятҳои хоси воситаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, ки аз ҳама бештар дар адабиёти хориҷӣ вомехӯранд, муҳим мебошад.

4. Танзими макропруденсиалӣ бояд рафтори дастаҷамъонаи бонкҳоро дар зимни идоракунии хавфҳои афзуншаванда баррасӣ намояд. Агар ба сифати мисол хавфи бозорگیرӣ матраҳ шавад, пас он бояд чунин масъаларо ҳал намояд: оё ба манфиати низоми бонкӣ будани фурухтани айни як дорой дар айни як вақт аз ҷониби бонкҳо новобаста аз сатҳи бозорگیری онҳо асоснок аст? Ҳамин тариқ, танзими макропруденсиалӣ бо хавфи дар низом пайдошуда сарукор дорад, ки аз ҷамъи хавфҳои дар бонкҳои алоҳида пайдошаванда зиёдтар аст.

5. Дар раванди номусоидии вазъи иқтисодии ҷаҳон Тоҷикистон бояд ҳамкориҳои зич бо Ҳазинаи байналмилалӣ асрор ва Бонки ҷаҳонӣ, мақомотҳои фискалӣ ва монетарии кишварҳои пешрафта дошта бошад, чунки айни ҳол кишвари мо ба кӯмаку дастгирии онҳо ниёз дорад. Дар марҳилаи нав дар мубориза алайҳи буҳрон, вақте кишварҳо барои дастгирии иқтисодӣ ва аҳоли ҷораҳои анъанавӣ меандешанд, татбиқи онҳо ҳамзамон бо шарикони пешрафтаи тиҷорат самаравӣ бештар медиҳад. Аз ин лиҳоз, барои давлатҳои рӯ ба тараққӣ бояд нақша-ҷорабинҳои зиддибухронии дигар таҳия карда шавад.

6. Бо мақсади такмил додани методологияи баҳодиҳии назорати молиявии бонкҳо дар ҳамкорӣ бо Бонки Ҷаҳонӣ Тартиби баҳогузори назорати фаъолияти бонкӣ таҳия карда шуд. Методикаи ислоҳшудаи CAMEL дар муқоиса бо методикаи кунунӣ якҷанд бартарӣ дорад. Аввалан, он дар баҳодиҳии назорати бонкҳо сатҳи объективии назаррасро ҷорӣ мекунад. Дуюм, он дараҷаи назарраси қарори назоратиро нигоҳ медорад, ки ба назораткунандаҳо имкон медиҳад, то ҳама гуна маълумоти методологияи арзёбии марбутро пайдо намоянд. Сеюм, методологияи арзёбии аз назар гузаронидашуда дар муҳлати муайяни вақт барои муқоисаи бозғамии бонкҳои алоҳида оварда шудааст. Инчунин, методологияи ислоҳшуда барои сохтори мақомоти назораткунандаи Тоҷикистон кумак мекунад.

БОБИ II. ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ТАНЗИМИ ЗИДДИБУХРОНИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Ҳолати бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ бонкҳои тиҷоратӣ яке аз ҷузъҳои муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб мераванд. Аз рӯйи механизми фаъолият онҳо ҳамчун муҳаррики давлат, субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсони дигар амал мекунанд. Беҳуда нест, ки онро низоми гардиши иқтисодии ҳар як кишвар мегӯянд. Дар баъзе аз адабиёти иқтисодӣ «*бозори бонкӣ ҳамчун низоми хунгарди инсон буда, зиёдатии воситаҳои молиявиро бо ҷустуҷӯи истифодаи нисбатан самаранок байни соҳаҳои истеҳсолот ва субъектҳои хоҷагидорӣ тақсим менамояд*»⁵⁷.

*Рушди бозори бонкӣ дар иқтисоди бозори рушдбанда нақши хосро иҷро менамояд*⁵⁸. Бозори бонк ба ҳукумат ва корхонаҳо имкон медиҳад, ки доираи манбаи маблағгузориҳои худро бе маҳдудсозии воситаҳои буҷетӣ, худмаблағгузорӣ ва қарзгириҳои байнибуҷетӣ васеъ намоянд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар аввалҳои асри 21, хусусан бозори қарзии бонкӣ манбаи асосии захираҳои инвестиционӣ дар мамлакатҳои рушдбанда гардид. Бозори бонкӣ амонатхоро ба сармоя иваз намуда, ҷиҳати рушди босуботи иқтисодӣ дар андозаи муайян ва афзоиши некуаҳволии аҳоли мусоидат менамояд.

Аз нуқтаи назари илмӣ қайд намудан мумкин аст, ки бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврони соҳибистиклолӣ ва дигаргуншавии сохтори иқтисодиёт (гузаштан ба иқтисоди бозорӣ) ҳамчун низоми ташаккулёфта ба ҳисоб меравад, чунки бонкҳо дар ин давраи нисбатан калони муқоисашаванда ҳамаи давраҳои ҳаёти иқтисодии ташкилотҳои тиҷоратиро, ба монанди таъсисёбӣ, рушди ҷаҳишнок, ғоидаи барзиёд ва муфлисшавӣ гузаштанд. Бинобар ин, дар қараёни такмилёбии низоми бонкӣ ба амалиётҳои ғайрифайол

⁵⁷ Бердиев Р.Б., Алиева Т. Правильное и эффективное кредитование рыночных отношений - залог устойчивого развития национальной экономики / Бердиев Р.Б., Алиева Т. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014.-№2-3 (135).-С.209-218.

⁵⁸ Иброхимов И.Р. Формирование условий развития денежного рынка открытой экономики // Вестник ТНУ.- 2016.- №2/3(201). С.7-21.

аҳамияти ҷиддӣ дода намешуд, чунки онҳо нисбат ба амалиётҳои ғаёл дуюмдараҷа ба ҳисоб рафта, аз ҷониби бонкҳо ҳамчун объекте, ки идоракунии самаранокро талаб менамояд, қабул карда намешуданд. Дар шароити муосир ҷаҳонбинии аҳоли нисбати низоми ғаёлияти бонкӣ тағйир ёфта, мунтазам азнавандешаронӣ ба вуҷуд омада истодааст.

Албатта, дар рушди иқтисоди миллӣ муносибатҳои қарзӣ ба воситаи бонкҳо ба таври васеъ истифода мегарданд, чунки бонк яке аз сохторҳои муҳим ва ҷудонашавандаи иқтисоди бозорӣ буда, таъсири мусбӣю манфияш ба рушди ғаёлияти соҳибкорӣ, низоми ҳисоббаробаркунииҳои пулӣ ва азнавтасимнамоии сармояҳо мерасад. Барои амиқ намудани гуфтаҳои боло, мо дар мадди аввал нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем ва баъдан ба тамоюлҳои рушди нишондиҳандаҳои бонкӣ мегузарем.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.1.1 бармеояд, ки маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар соли 2020 ба андозаи 82 543,0 млн. сомонӣ ё +103,7 % ва нишондиҳандаи мазкур (ММД) ба сари аҳоли ба андозаи 8 788,9 сомонӣ ё +75,1 % нисбати соли 2013 барзиёд мебошанд. Агар, мо ба дигар нишондиҳандаҳо низ назар намоем, мебинем, ки дар соли 2020 соҳаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 30890 млн. сомонӣ, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 37616,6 млн. сомонӣ, музди меҳнати миёна 1 393,78 сомонӣ назар ба соли 2013 тамоюли рушд намудааст (ниг. ба ҷадвали 2.1.1).

Чадвали 2.1.1

Сатҳи нишондиҳандаҳои макроиктисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2020

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/13 (+/-, %)
ММД (бо млн. сомонӣ)	40525,5	45606,6	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	82543,0	+103,7
Рушди воқеии ММД (бо %)	7,4	6,7	6,0	6,9	7,1	7,3	7,5	7,3	-0,1
Рушди истеҳсоли маҳсулот (бо %)	3,9	4,9	6,7	10,8	15,7	10,0	10,7	10,2	+6,3
ММД ба сари аҳоли (бо сомонӣ)	5019,1	5523,7	6031,7	6336,3	7291,4	7870,2	8580,1	8788,9	+75,1
Саноат (бо млн. сомонӣ)	9952	10535	12196	15090	20029	23894	27613	30890	+210,4
Кишоварзӣ (бо млн. сомонӣ)	25619,6	26772,3	27628,9	29053,9	31029,6	32257,2	34558,7	37616,6	+46,8
Рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (бо %)	7,6	4,5	3,2	5,2	6,8	4,0	7,1	8,8	+1,2
Индекси нархҳои истеъмоли (бо %)	105,1	106,1	105,8	105,9	107,3	103,8	107,9	108,6	+3,5
Музди меҳнати миёна (бо сомонӣ)	694,8	816,2	878,9	960,17	1 144,19	1 233,82	1 357,01	1 393,78	+100,6
Маблағгузориҳо (млн. сомонӣ)	5796,8	7492,7	9749,9	11179,7	11371,6	13361,0	12517,8	11775,5	+103,1
Ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ (млн. доллар)	4988,8	5274,7	4326,2	3929,9	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	-8,6
Содирот (млн. доллар)	943,4	977,3	890,6	898,7	1198,0	1073,3	1174,4	1406,9	+49,1
Воридот (млн. доллар)	4045,4	4297,4	3435,6	3031,2	2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	-22,1

Сарчашма: Маҷмӯаи омили Тоҷикистон: 30 - Соли истиқлолияти давлатӣ, 2021. - С. 211, 229, 335, 400, 437, 483, 511. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2018. - №12 (281). - С. 10-11. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2019. - №12 (293). - С. 9-13. Сомонаи расмӣи Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тайи солҳои охир, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нишондиҳандаҳои пасти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ноил гардида, сатҳи некӯаҳволӣ ва сатҳи ҳаёти аҳоли каме коста гардид. Инро мо на дар тамоюли рушди нишондиҳандаҳои номиналии макроиқтисодӣ, балки нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро дар мувофиқа бо ММД дида метавонем.

Таҳлили маълумотҳо нишон медиҳанд, ки маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ рушди мунтазамро дар 20 соли охир соҳиб буда, суръати рушди воқеии ММД аз 7,4% дар соли 2013 то ба 7,3% дар соли 2020 пасту баланд гардида, суръати рушди истеҳсоли маҳсулот дар соли 2013 – 3,9%, дар соли 2020 суръати рушд 10,2%, ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ бошад, дар соли 2013 ба 4988,8 млн. доллар ва дар соли 2020 то -8,6 % коҳиш ёфт.

Таҳлили тамоюли рушди бозори бонкӣ аз соли 2013 то соли 2021 имкон медиҳад, то чунин хулосабарорӣ намоем, ки низоми бонкии ҷумҳурӣ рушди мусбӣи динамикиро соҳиб буда, ин динамикаи мусбӣи тағйиротҳои асосии он ба рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ алоқамандӣ дошт.

Тибқи ахбороти Бонки миллии Тоҷикистон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ба ҳолати 31 декабри соли 2021 дар маҷмӯъ 63 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 13 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 18 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 4 адад ташкилоти қарзии хурд ва 27 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд.

Дар давраи аз 31 декабри соли 2020 то 31 декабри соли 2021 ба 1 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд (ҶДММ ТАҚХ “Пайванд Гуруҳ”) иҷозатнома дода шуда, иҷозатномаи 5 адад бонк (ҚСП “Бонки Осиё”, ҚСК “Агроинвестбонк”, ҚСК “Тоҷиксодиротбонк”, ҚСП “Бонки фаръии БМП Покистон дар Тоҷикистон” ва ҚСП “Кафолатбонк”) ва 2 адад ташкилоти маблағгузори хурд (ҶДММ ТҚХ “Мадина ва ҳамкорон” ва ҚСП ТАҚХ “СМТ-Сармоя”) бозхонд карда шуд (ниг. ба ҷадвали 2.1.2).

Чадвали 2.1.2

Сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо воҳид)

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/13 (+/-, %)
Низоми бонкӣ	138	139	124	105	85	80	76	70	64	-53,6
Ташкилотҳои қарзии молиявӣ	137	138	123	104	84	79	75	69	63	-54,0
Бонкҳо	18	17	17	18	17	17	16	19	14	-22,2
Филиалҳои бонкҳои хориҷӣ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,0
Ташкилотҳои маблағгузори хурд	120	120	106	86	67	62	58	50	49	-59,2
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	39	42	39	38	27	25	22	18	18	-53,8
Ташкилотҳои қарзии хурд	42	42	31	14	7	6	6	5	4	-90,5
Фондҳои қарзии хурд	39	36	36	34	33	31	30	27	27	-30,8

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2018. - №12(281). - С.74. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2019. - №12 (293). - С.80. Бюллетени омили бонкӣ – Душанбе, 2020. - №12 (305). - С.78. Бюллетени омили бонкӣ – Душанбе, 2021. - №12 (316). - С.18.

Чӣ тавре ки аз чадвали 2.1.2 бармеояд, дар низоми фаъолияти ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама фаъолтарин ин бонкҳои тиҷоратӣ мебошанд, зеро онҳо вазифаи асосии сафарбаркунии пул аз аҳолиро амалӣ намуда, амалиётҳоро аз рӯйи пасандозҳо иҷро мекунанд, аз ин рӯ, дар соли 2021 пасандозҳо 8 921 млн. сомониро ташкил намуд, ки он дар соли қорӣ 1542 млн. сомонӣ нисбат ба соли 2020 коҳиш ёфт. Сабаби коҳишёбии пасандозҳо мо «дар кам гардидани бовариҳои аҳолии нисбати бонкҳои тиҷоратии ҷумҳурии дида метавонем»⁵⁹, чунки аз соли 2015 то ин ҳол як қисми бонкҳои тиҷоратӣ (ҶСК «Тоҷиксодиротбанк» ва ҶСК «Агроинвестбанк») имконияти баргардонидани пасандозҳои мизочонро надоштанд.

Ҳамин тариқ, тамоюли рушди бозори бонкӣ нишон медиҳад, ки динамикаи дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ дар Тоҷикистон дар ҳафт соли охир тамоюли пастравӣ дорад: агар дар соли 2013 дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ нисбат ба ММД 31,22 фоизро ташкил дода бошанд, пас дар соли 2021 ин

⁵⁹ Таджикистану необходимо восстановить доверие населения к банковской системе – МВФ: <https://tajikta.tj/ru/news/tadzhikistanu-neobkhodimo-vosstanovit-doverie-naseleniya-k-bankovskoy-sisteme-mvf>

нишондиҳанда то 18,21 фоиз коҳиш ёфт. Бояд қайд кард, ки барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ, хусусан Тоҷикистон сатҳи аз ҳама муътадили нишондиҳандаи дороиҳои низоми бонкӣ мутаносибан аз 80 то 100%-и ММД мебошад, ки он барои дастгирии рушди иқтисодии кишвар таъсири начандон калон дорад (ниг. ба ҷадвали 2.1.3).

Ҷадвали 2.1.3.

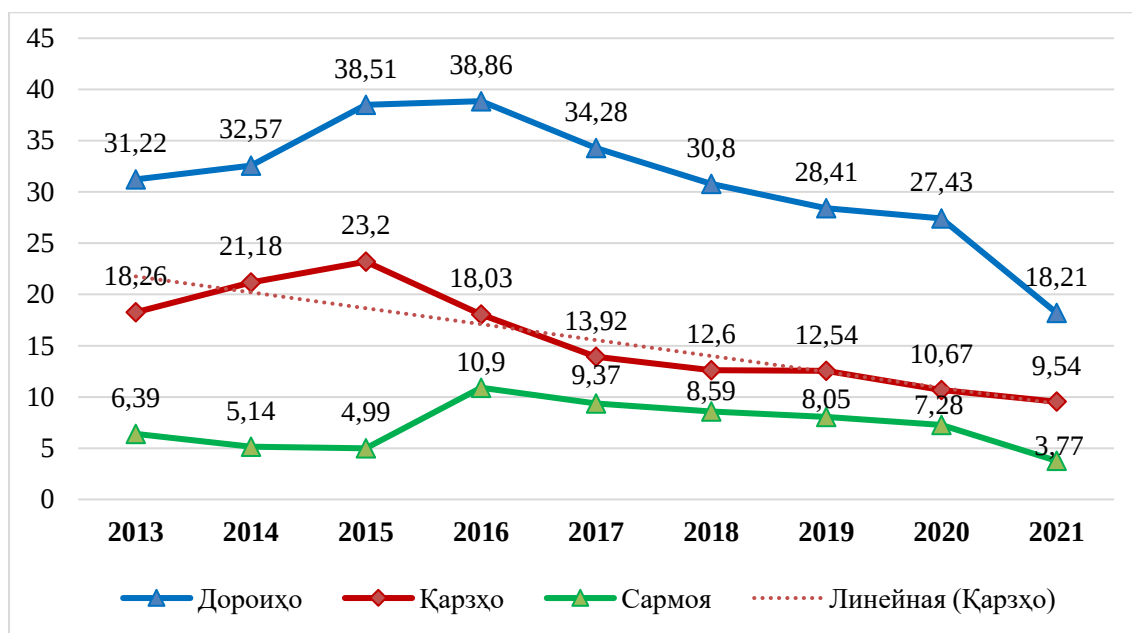
Баҳодиҳии нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/13 (+/-, %)
Дороиҳо	12653	14854	18639	21187	20932	21201	21976	22643	18009	42,3
Бо % нисбат ба ММД	31,22	32,57	38,51	38,86	34,28	30,80	28,41	27,43	18,21	-13,01
Дороиҳои пардохтпазир	2 853	2960	4484	6482	6283	6472	6068	6969	6116	114,4
Бо % нисбат ба ММД	7,04	6,49	9,26	11,90	10,28	9,40	7,84	8,44	6,18	-0,86
Қарзҳо, ҳамагӣ	7 399	9 661	11229	9823	8506	8 677	9 703	8809	9437	27,5
Бо % нисбат ба ММД	18,26	21,18	23,20	18,03	13,92	12,60	12,54	10,67	9,54	-8,72
Қарзҳо бо асъори хориҷӣ	4 182	5087	5917	4788	5 017	4 828	4 762	4 417	3 810	-8,9
Қарзҳои таъхирафта	673	1 163	2039	3441	2014	1 994	1 476	1 149	274	-59,3
ФПТИ аз рӯи қарзҳо	-500	-1241	-1 657	-1823	-1800	2 097	1 869	1 790	1 431	-386,2
Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	204	227	276	1604	2172	2 427	2 232	2 585	739,8	262,6
Воситаҳои асосӣ	1 387	1576	1991	3176	4200	4 207	4 149	4 412	1 589	14,6
Дигар дороиҳо	1 310	1671	2316	1904	1571	1 514	1 652	1 658	1 558	18,9
Уҳдадориҳо+ сармоя	12 653	14854	18639	21166	20932	21 201	21 976	22643	18009	42,3
Уҳдадориҳо	10 063	12508	16222	15690	15207	15 287	15 749	16635	14277	41,9
Пасандозҳо	5 519	6691	8614	9244	9283	9 724	9 682	10463	8 921	61,6
Сармоя	2 590	2346	2417	5497	5725	5 913	6 226	6 009	3732	44,1
Бо% нисбат ба ММД	6,39	5,14	4,99	10,9	9,37	8,59	8,05	7,28	3,77	-2,62

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.77-78. Бюллетени омили бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.84-85. Бюллетени омили бонкӣ, 2020. -№12 6 (299). – С.57-58. Бюллетени омили бонкӣ – Душанбе, 2020. - №12 (305). - С.86-87. Бюллетени омили бонкӣ – Душанбе, 2021. - №12 (316). - С.24-25.

Нишондиҳандаи дигари устувории молиявии низоми бонкӣ ин додани қарзҳо, ба ибораи дигар, амалиётҳои қарздиҳии бонкҳо мебошанд, ки ин як воситаи маблағгузори бонк ба рушди иқтисодиёти милли мебошад.

Ҳиссаи қарзҳои додашуда нисбати ММД аз ҷониби низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли пастравӣ дорад, агар дар соли 2013 ҳиссаи қарзҳои додашуда 18,26% -ро ташкил дода бошад, пас дар соли 2021 ин нишондиҳанда то 9,54 % коҳиш ёфт. Сарфи назар аз нишондиҳандаҳои паст, бонкҳои тиҷоратӣ қарзхоро барои рушди соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мекунанд (ниг. ба расми 2.1.1).

Расми 2.1.1. - Динамикаи тағйирёбии нишондиҳандаҳои устувории низоми бонкӣ нисбат ба ММД (бо %).

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.77-78. Бюллетени омили бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.84-85. Бюллетени омили бонкӣ – Душанбе, 2020. - №12 (305). - С.86-87. Бюллетени омили бонкӣ – Душанбе, 2021. - №12 (316). - С.24-25.

Воситаҳои молиявӣ ҷалбгардида дар низоми фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ қисми калонро ишғол намуда, нишондиҳандаҳои он нисбат ба ММД рӯ ба таназул овардааст. Тибқи назари муҳаққон, *ҳар қадаре, ки ҳиссаи воситаҳои ҷалбгардидаи бонк зиёд бошад, ҳамон қадар имкониятҳои молиявӣ ва низоми ғоидагирӣ зиёд мегардад*. Мутаассифона, назарияи мазкур, айни ҳол чандон дуруст нест, чунки таҷрибаи бозори бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки аз меъёр зиёд ҷалб шудани воситаҳои молиявӣ (хусусан, пасандозҳои аҳоли) ба хавфи барнагаштани воситаҳои ҷалбшудаи (пасандозҳои) бонк оварда мерасонад. Албатта, дар ин ҷо назарияи мо ба назарияи “меъёри муайншудаи талабот ба воситаи ҷалбшуда” мебошад. Яъне, бонкҳо вобаста ба талаботи воситаҳои бонкӣ пасандозхоро ҷалб намоянд, лекин меъёри пасандозҳои ҷалбшуда бояд нисбати дороиҳои бонк то 60-70% бошанд, то қобилияти бозоргирии бонк риоя гардад.

Айни ҳол, аҳамияти муҳимро дар низоми бонкӣ нишондиҳандаҳои сандуқи қарзӣ мебозад. Ҳар як бонк сифати сандуқи қарзиро вобаста ба дастурамалҳои Бонки миллии Тоҷикистон арзёбӣ менамоянд. Дар ҳама гуна бонк таҳлил ва арзёбии сандуқи қарзӣ гузаронида мешавад, ки ба идоракунандагони бонк имкон фароҳам меорад, то амалиётҳои қарзии бонкро мустақиман идора созанд.

Идоракунандагони бонк арзёбии сифати сандуқи қарзиро аз рӯйи ҳар як намуди қарзҳо, ба монанди қарзҳои қолабӣ, қарзҳои ғайриқолабӣ, қарзҳои шубҳанок, қарзҳои хавфнок ва қарзҳои безътимод гузаронида, назоратро аз рӯйи созишномаҳои қарзӣ, беҳтарсозии ин ё он элементҳои ташкили чараёни қарзӣ ва ғайраро муайян месозанд (ниг. ба қадвали 2.1.4).

Қадвали 2.1.4

Сифати сандуқи қарзии бонкҳо (млн. сомонӣ)

Номгӯй	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/13 (+/-, %)
Сандуқи қарзӣ	7178,2	9396,7	10955,3	9591,6	8307,3	8426,4	9447,9	9448,8	9437,4	+31,5
Қарзҳои қолабӣ	5771,9	7224,0	6767,6	3894,2	4719,5	4989,7	6711,6	5667,6	7530,9	+30,5
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	80,41	76,88	61,78	40,60	56,81	59,22	71,04	59,98	79,8	-0,61
Қарзҳои ғайриқолабӣ	423,4	179,8	1 305,1	1 130,2	557,5	819,7	269,8	312,9	235,9	-44,3
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	5,90	1,91	11,91	11,78	6,71	9,73	2,86	3,31	2,5	-3,4
Қарзҳои шубҳанок	367,8	99,7	1 128,5	1 022,3	537,3	250,1	41,1	47,3	22,6	-93,9
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	5,12	1,06	10,30	10,66	6,47	2,97	0,43	0,50	0,2	-4,92
Қарзҳои хавфнок	176,7	620,3	219,2	245,6	349,6	458,3	157,8	307,1	380,6	+115,4
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	2,46	6,60	2,00	2,56	4,21	5,44	1,67	3,25	4,0	+1,54
Қарзҳои безътимод	438,4	1272,9	1534,8	3299,4	2143,3	1908,5	2267,7	2566,6	1267,2	+189,1
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,11	13,55	14,01	34,40	25,80	22,65	24,00	27,16	13,4	+7,29

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.85. Бюллетени омили бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.92. Бюллетени омили бонкӣ, 2020. -№12 6 (299). – С.65. Бюллетени омили бонкӣ, 2021. -№12 (316). – С.62.

Қадвали 2.1.4 нишон медиҳад, ки дар портфели қарздиҳандагон тамоюли болоравии ҳиссаи қарзҳои «бад» мушоҳида мешавад, ки воқеан аз меъёрҳои қобили қабул барои беҳатарӣ, махсусан барои бонкҳо зиёдтаранд. Ин омил дар оянда ба бад шудани имкониятҳои молиявии муштарӣ низ оварда мерасонад, чунки дар ҳолати пардохтнопазирии бонк байни “муштарӣ” ва “бонк” таъсири манфии мутақобила ба миён меояд. Бухрони солҳои 2015-2016 ба фаъолияти қарзгирандагон-мизочон (соҳибкорон) саҳт таъсир расонидааст, ки дар натиҷаи он тамоюли афзоиши тафовут барои ин нишондиҳанда байни арзишҳои меъёрӣ ва воқеӣ ба назар мерасад. Тибқи пешгӯиҳои иқтисодӣ вазъи иқтисодӣ ва молиявии соҳибкорон, ки дар муддати кӯтоҳ пешбинӣ карда мешавад, комилан хушбин нест. Нигоҳдорӣ ва ҳатто афзоиши арзиши ин нишондиҳанда метавонад ба сатҳи пардохтпазирӣ ва сифати сандуқи қарзии бонкҳо дар кишвар таъсири манфӣ расонад. Мувофиқи ин, зарур аст, ки қабули чораҳои иловагӣ, аз ҷумла дар сатҳи ҳукумат, ба эътидол овардани дастгирии молиявии соҳибкорӣ, хусусан рушди истеҳсоли маҳсулот, аз ҷумла чораҳои дастгирии онҳо тавассути ҷудо кардани субсидия ва кам кардани сарбории андоз таъмин карда шаванд. Дар ҳолати амалӣ намудани назарияи мазкур шумораи бонкҳои муфлисшаванда, ба монанди ҚСК «Агроинвестбонк», ҚСК «Тоҷиксодиротбонк», ҚСП «Фононбонк», ҚСП «Тоҷпромбонк» ва ғайра зиёд мегарданд.

Барои амиқ намудани сабабҳои муфлисгардии ҚСК «Агроинвестбонк», ҚСК «Тоҷиксодиротбонк», ҚСП «Фононбонк» ва ҚСП «Тоҷпромбонк» моро зарур меояд, ки нишондиҳандаҳои молиявии онҳоро баҳогузорӣ намоем.

Чадвали 2.1.5

**Вазъи нишондиҳандаҳои молиявии ҶСК «Тоҷиксодиротбанк»
дар солҳои 2013-2020 (млн. сомонӣ)**

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 (6 моҳа)	2020/13 (+/-, %)
Дороиҳо	2805,1	3251,2	3735,3	5117,0	4142,3	3928,4	3805,6	3812,5	+ 35,9
Дороиҳои Бозоргир	46,5	270,4	276,7	1193,2	292,8	176,1	70,4	258,6	+456,1
Сандуқи қарзӣ	1521,3	2052,2	2347,9	1309,4	656,4	569,9	496,5	477,4	- 68,6
Пасандозҳо	1230,2	1499,8	1636,8	1460,3	749,9	565,9	445,9	386,5	- 68,6
Сармояи умумӣ	410,7	501,4	557,4	2494,9	2597,7	2537,6	2536,0	2536,5	+517,6
Сармояи саҳомӣ	250,3	300,3	304,3	2620,3	2620,3	2507,8	2505,8	2505,8	+ 901
Ҷоидаи соф	16,2	20,2	6,1	-336,6	58,6	52,4	0,5	0,5	- 96,9

Сарчашма: Ҳисоботҳои солонаи ҶСК «Тоҷиксодиротбанк» дар солҳои 2013-2020

Таҳлили фаъолияти нишондиҳандаҳои усувори молиявии ҶСК «Тоҷиксодиротбанк» нишон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои молиявии банк дар сатҳи номуътадилӣ қарор дорад. Масалан, дар нимсолаи соли 2020 нисбат ба соли 2013 дороиҳои банк ба +35,9% барзиёд, пасандозҳо -68,6% кам, сармояи умумӣ дар ин давра ба 5,1 маротиба зиёд гардид. Ҷоидаи соф бошад, дар ин давра -96,9 % нисбат ба соли 2013 кам ба назар мерасад.

Мушикилиҳои молиявии ҶСК «Тоҷиксодиротбанк» ҳанӯз аз соли 2013 шурӯъ гардида, дороиҳои бозоргир ба 59,4% коҳиш ёфта, қарзҳои додашуда ба мизочон бар нагардидаанд. Муаммоҳои ҷиддии ҶСК «Тоҷиксодиротбанк» аз мавҷуд набудани пулҳои нақд ба миён омада, аз соли 2016 он пардохти пулҳои нақдиро ба мизочони шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ қатъ намуда, пардохтҳо дар ҳаҷми 200 долл. ИМА дар як моҳ амалӣ мегардиданд. Муаммоҳои ҶСК «Тоҷиксодиротбанк» ба мизочон ҳанӯз аз соли 2016 намоён гардиданд. Пардохтнопазирии аҳоли (аз сабаби коҳиши интиқоли маблағ), бекорӣ, идоракунии ноқофии ғайриоқилонаи дороиҳо банкҳоро ба муфлисшавӣ наздик кард.

Бояд тазаккур дод, ки муаммоҳои ҚСҚ «Агроинвестбанк» ҳанӯз дар соли 2012 ба миён омада, аз рӯйи хулосаи аудити гузаронидашуда чунин хулосабарорӣ гардид, ки қарзҳои ғайриасоснок ба лоиҳаҳои гуногун дода шуда буданд, ки баргардонида нашуда, ба муфлисгардӣ боис гардид. Бухрони бонкӣ оғоз гардид, чор бонк ва бисёрии ташкилотҳои молиявии хурд ба кумаки молиявӣ эҳтиёҷ доштанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои азнавсармоякунонии ҚСҚ «Агроинвестбанк» 700 млн. сомони ро равона сохта, 51%-и пакети идоракуниро соҳиб гардид. Мутассифона, ин амал ҚСҚ «Агроинвестбанк»-ро наҷот дода натавонист ва бонк муфлис гардид.

Ду бонки дигар ҚСП «Фононбанк» ва ҚСП «Тоҷпромбанк» муфлис эълон гардида, дар қисмати зиёди ташкилотҳои молиявии хурд иҷозатномаҳо бозпас гирифта шуданд.

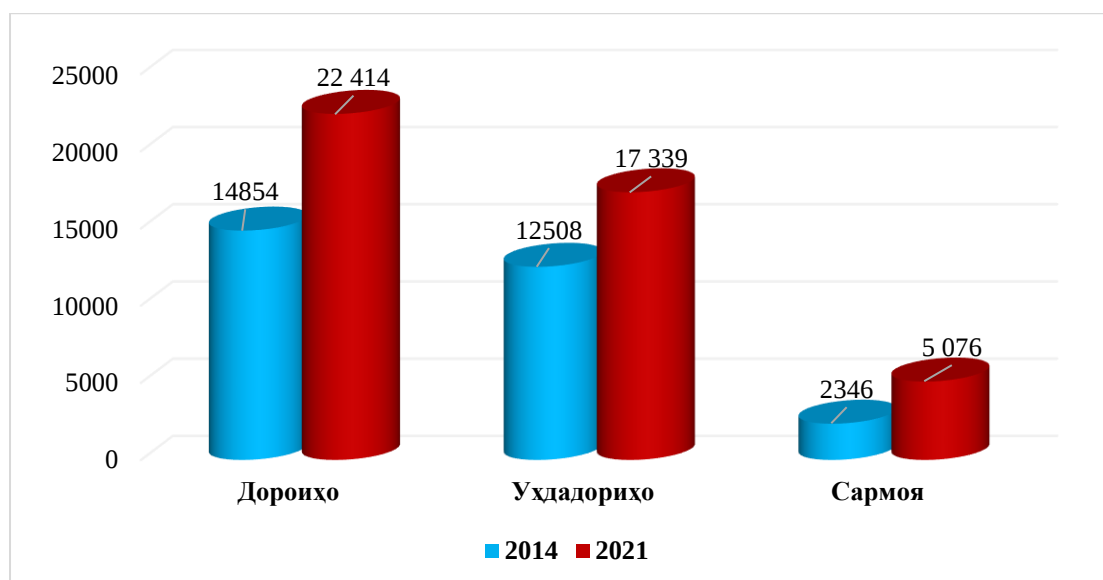
Мавҷудияти сиёсати амалии бонк барои ташкилотҳои қарзӣ дар самти афзун гардонидани захираҳои қарзӣ заминаи воқеиро фароҳам оварда, дар ин асос ҷанбаи илмию амалии он такмил меёбад. Барои таҳия ва татбиқ намудани сиёсати амонатии муносиби бонкҳои ватанӣ сабади амонатии бонки тиҷоратӣ бо дарназардошти гирифтани даромади максималии имконпазир аз ҳисоби амалисозии амалиётҳои ғайри ва сармоягузориҳои дарозмуддат бояд ташкил карда шавад. Тибқи омили бонкӣ дар низомии бонки Тоҷикистон «сабади амонатӣ ба ҳолати 1 январи соли 2022 ба 10 159,3 млн. сомонӣ баробар буд, ки аз инҳо 47,2 %-аш амонатҳои шахсонӣ ҳуқуқӣ ва 52,8 %-аш амонатҳои шахсонӣ воқеӣ мебошанд»⁶⁰. Бонкҳои, ки уҳдадориҳои нисбатан дарозмуддат ва муътадилро доранд, дар бозор соҳиби рақобатпазирии афзалиятнок (ҳангоми арзиши муқоисашавандаи сабадҳои ҷалбгардида) мебошанд, чунки онҳо дорои интиҳоби озоди теъдоди зиёди намуд ва муҳлати амалиётҳои ғайри мебошанд. Тибқи назарияҳои мавҷуда сабади амонатии ташкилоти қарзӣ бояд соҳиби арзиши минималӣ буда, сатҳи кофӣи бозоргириро дар дурнамои дарозмуддат

⁶⁰ Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон: https://nbt.tj/tj/statistics/real_sector.php

таъмин созад. Аз ин рӯ, ташкилнамоии сабади ҷалбкардашудаи дорои меъёрҳои фаврият, муътадилнокӣ ва арзиш барои ҳамаи бонкҳои тижоратӣ муҳиммияти худро гум накардааст.

Баҳогузориҳои иқтидори молиявӣ унсури зарурии коркарди стратегияи фаъолияти бонк дар қисми таҳия ва татбиқи сиёсати амонатӣ мебошад. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки иқтидори молиявии низоми бонкӣ дар даҳ соли охир мусбат тағйир ёфта, дар солҳои охир коҳиш ёфт. Дар баробари ин чунин иқтидор барои афзоишҳои мунтазами даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳмгузор аст.

Тамоюли рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ тибқи маълумотҳои омории солҳои 2014-2021 нишон дод, ки дороиҳои бонкҳои тижоратӣ дар Тоҷикистон ба андозаи 1,5 маротиба ва сармояи онҳо бештар аз 2,2 маротиба афзуда, дар соли 2021 он мутаносибан ба 22,4 млрд. сомонӣ ва 14,8 млрд. сомонӣ баробар гардид. Уҳдадориҳои ташкилотҳои қарзӣ бошад, дар соли 2021 ба маблағи 17,3 млрд. сомонӣ баробар гардида, дар муқоиса ба соли 2014 1,4 маротиба зиёд шудааст (ниг. ба расми 2.1.2).

Расми 2.1.2. - Ҳаҷми дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи ташкилотҳои қарзӣ барои солҳои 2014 ва 2021 (млн. сомонӣ)*

**Сарчашма:* Бюллетени омили бонкӣ барои солҳои 2014 ва 2021

Ба ҳолати 1 январи соли 2022 ҳиссаи доройҳои низоми бонкии мамлакат нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) 22,7 фоизро ташкил дод, вале дар ин давра ҳаҷми қарзҳои додашудаи низоми бонкӣ нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ кам гардиданд. Яке аз сабабҳои камшавии нишондиҳандаи мазкур таъсири пайдарпайи бухронҳои ҷаҳонӣ (хусусан, авҷи вируси COVID-19) ба вазъи молиявии бонкҳои кишвар мебошад.

Таҳлили динамикаи тағйирёбии вазъи фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ аз тамоюли рушди соҳаи бонкӣ шаҳодат медиҳад. Таҳлили омори шаш соли охир нишон дод, ки на ҳама ташкилотҳои қарзии ватанӣ тавонистанд аз оқибатҳои бухрони солҳои 2014-2015 барқарор шаванд. Аммо он ташкилоти қарзие, ки идоракунии дурусти захираҳои қарзии худро ба роҳ монда буданд, дар саҳнаи бозори бонкӣ мавқеъ гирифтанд. Дар маҷмӯъ бошад солҳои 2013-2021 тамоюли мусбии рушди соҳаи бонкӣ дар самти афзоишёбии ғоида, воситаҳои худӣ ва ҷалбгардида назаррас гардид. Беҳтаргардонии нишондиҳандаҳои фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ оқибати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ, муътадилгардонии фазои иқтисодии фаъолияти бонкҳо, вазъи молиявии мизочон, рушди даромадҳои аҳоли ва стратегияи рушди як қатор бонкҳои тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад (ниг. ба ҷадвали 2.1.6).

Чадвали 2.1.6

**Нишондиҳандаҳои ҳаҷми бақияи амонатҳо ва сандуқи қарзии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар
солҳои 2013-2021 (бо млн. сомонӣ)**

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/13 (+/-, бо %)
ММД (млн. сом)	40525,5	45606,6	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	82543,0	98 910,7	244,1 (+144,1)
Ҳамагӣ амонатҳо:	5521,6	6690,6	8613,5	9243,2	9283,5	9723,8	9742,2	11414,2	10159,3	184,0 (+84,0)
Амонатҳои шахсони ҳуқуқӣ (млн. сом)	1861,5	2437,3	3190,0	3693,2	4462,1	5104,6	4870,2	6076,1	4792,4	257,4 (+157,4)
Амонатҳои шахсони воқеӣ (млн. сом)	3660,1	4253,3	5423,5	5550,0	4821,4	4619,1	4872,0	5338,1	5366,9	146,6 (+46,6)
Бақияи сандуқи қарзии низоми бонкӣ	7531,0	9783,2	11341,7	9930,0	8608,1	8741,4	9789,5	10965,4	12051,1	160,0 (+60,0)
- қарзҳои Бонки милли	132,9	121,9	114,4	108,4	101,2	94,2	86,2	82,8	80,7	60,7 (-39,3)
- қарзҳои ташкилотҳои қарзӣ	7398,1	9661,3	11227,3	9821,6	8506,9	8647,1	9703,2	10882,5	11970,4	161,8 (+61,8)
Бақияи сандуқи қарзӣ бо пули милли	3051,9	3905,7	4186,2	3810,2	3537,5	3913,3	5021,1	6370,5	8089,5	265,1 (+165,1)
- қарзҳои Бонки милли	132,9	121,9	114,4	108,4	101,1	94,2	86,2	82,8	80,7	60,7 (-39,3)
- қарзҳои ташкилотҳои қарзӣ	2919,0	3783,8	4071,8	3701,8	3436,4	3819,1	4934,8	6 287,7	8008,7	274,4 (+174,4)
Бақияи сандуқи қарзӣ бо асъори хориҷӣ	4479,0	5877,4	7155,5	6119,8	5070,6	4828,0	4768,4	4594,8	3961,7	88,5 (-11,5)
- қарзҳои Бонки милли	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0 (-100)
- қарзҳои ташкилотҳои қарзӣ	4479,0	5877,4	7155,5	6119,8	5070,6	4828,0	4768,4	4594,8	3961,7	88,5 (-11,5)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси сомонии расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон: https://nbt.tj/tj/statistics/real_sector.php. Маҷмӯаи оморӣ Тоҷикистон: 30 - Соли истиқлолияти давлатӣ, 2021. - С. 335-337.

Аз натиҷаи таҳлил ва нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.1.6 хулоса кардан мумкин аст, ки дар солҳои 2013-2021 бақияи сандуқи қарзии низоми бонкӣ дар кишвар 160,0%, аз ҷумла қарзи ташкилотҳои қарзӣ 161,8% афзудааст, ки ба он бевосита афзоиши амонатҳо дар низоми бонкӣ ба 184,0% ва умуман афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ таъсирбахш аст. Гарчанде тамоюли рушди иқтисодиёти миллӣ аз ҳисоби маблағгузориҳои қарзии бонкӣ дар соли 2013 ба 7531,0 млн. сомонӣ (нисбати ММД 18,6%) расида бошад ва ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 12051,1 млн. сомонӣ (нисбати ММД 12,3%) баробар шуд, лекин ҳиссаи он дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 6,3 банди фоизӣ кам гардид, ки нишонаи паст шудани самаранокии истифодаи маблағҳои қарзӣ дар низоми бонкии кишвар ба ҳисоб меравад.

Дар ҷараёни истифодабарии захираҳои молиявии низоми бонкӣ нақши асосиро ҷалби амонатҳои (пасандозҳои) шахсони воқеию ҳуқуқӣ мебозанд. Ҷалби амонатҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013 ба 5521,6 млн. сомонӣ (нисбати ММД 13,6%) ва дар соли 2021 ин нишондиҳанда ба 10159,3 млн. сомонӣ (нисбати ММД 10,3%) расид ва ё 1,84 маротиба зиёд шуд, вале дар вобастагӣ ба ММД 3,3% банди фоизӣ кам гардид. Яке аз сабабҳои зиёд гардидани ҳаҷми умумии амонатҳо дар низоми бонкӣ дар соли 2021 дар баланд гардидани меъёри фоизи пасандозҳо, ки боиси ҳавасмандии аҳоли гардидааст, дида мешавад. Аммо қайд кардан ба маврид аст, ки ҳиссаи амонатҳо нисбати маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар дар соли 2021 назар ба соли 2013 ба андозаи 3,3 банди фоизӣ кам гардид, ки сабаби инро мо дар таъсири пайдарҳамии омилҳои беруна, ба монанди ба кишвар ворид гардидани вируси COVID-19, кам гардидани ҳаҷми воридоту содирот, афзоиши нархҳо, таваррум ва ғайраҳо дида метавонем.

Аз рӯйи шакли моликият қарзҳои пешниҳодшудаи низоми бонкӣ дар солҳои 2014-2021 бо тамоюли камшавӣ ба назар мерасад. Масалан, аз рӯйи ҳаҷми таъсиррасонии буҳрон ба нишондиҳандаҳои сабади қарзии бонкҳо аз ҳама хисороти зиёдро дар соли 2021 низоми бонкии ҷумҳурӣ (аз ҳисоби пешниҳоди қарз ба корхонаҳои хусусӣ ва соҳибкорон) дидааст, чунки нишондиҳандаи қарзҳои

пешниҳодшудаи низоми бонкӣ ба корхонаҳои хусусӣ дар 2014 ба 3953,7 млн. сомонӣ ва дар соли 2021 он ба 3320,7 млн. сомонӣ (қарзи бонкӣ ба соҳаи соҳибкорӣ аз 2 895,3 млн. сомонӣ дар соли 2014 ба 2 208,6 млн. сомонӣ дар соли 2021) баробар буд. Пас, агар мо тамоюли рушди ин ду нишондиҳандаро муқоиса намоем, ба мо айён мегардад, ки ҳаҷми қарзҳои пешниҳодгардида дар соли 2021 ба андозаи 84,0% ё – 633,0 млн. сомонӣ (ба соҳаи соҳибкорӣ 76,3% ё – 686,7 млн. сомонӣ) нисбат ба соли 2014 кам гардидааст. Ин далелҳои овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки таъсири буҳрони бамӣёномада аз дигар буҳронҳо ба кулли фарқият дорад (яъне, ҳаҷми амалиётҳои сохтории қарзи бонкӣ дар ҷумҳурӣ коста мегарданд) (ниг. ба ҷадвали 2.1.7).

Ҷадвали 2.1.7

Ҳаҷми қарзҳои пешниҳодшудаи низоми бонкӣ аз рӯи шакли моликият дар солҳои 2014-2020 бо асъори миллӣ (бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳои асосӣ	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/14 (+/-, %)
Ҳамаи қарзҳо	9 783,2	11 341 ,	9 930, 0	8 608, 1	8 741,4	9789,5	10965, 4	12051,1	123,2 (+23,2)
- корхонаҳои давлатӣ	930,2	1 626, 0	1 669, 9	2 182, 6	2 168,2	2441,1	2508,0	2276,9	244,8 (+144,8)
- корхонаҳои хусусӣ	3 953, 7	4 981, 8	4 027, 4	2 672, 6	2 609,9	2760,3	3419,9	3320,7	84,0 (-16,0)
- шахсони воқеӣ	1 797, 3	1 858, 9	1 665, 3	1 577, 7	1 827,4	2294,1	2656,9	3867,9	215,2 (+115,2)
- лизинг	4,6	5,6	6,4	2,1	2,8	1,1	6,1	5,7	123,9 (+23,9)
- манзилӣ	139,5	166,0	167,7	185,8	209,1	214,3	220,5	257,9	184,9 (+84,9)
- овердрафт	62,2	102,5	271,8	141,8	108,6	244,8	84,6	102,9	165,4 (+65,4)
- соҳибкорон	2 895, 3	2 595, 9	2 095, 2	1 836, 4	1 814,6	1833,4	2 057, 7	2 208,6	76,3 (-23,7)
- дигарҳо	0,2	4,7	26,3	9,0	0,7	0,1	11,7	10,4	5200,0 (+5100)

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.36. Бюллетени омили бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.39. Бюллетени омили бонкӣ, 2020. -№12 (305). – С.35. Бюллетени омили бонкӣ, 2021. -№12 (316). – С.65.

Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади мусоидат намудан ба рушди устувори иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро дар чараёни авҷи

бухрони ҷаҳонӣ ба таъмин намудани самаранокии сиёсати монетарӣ, нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳо ва суботи молиявии захираҳои қарзии бонкӣ равона менамояд.

Қайд карда мешавад, ки новобаста аз тадбирҳои андешидашудаи Бонки миллии Тоҷикистон, дар натиҷаи таъсири омилҳои дохилию берунӣ дар солҳои 2019-2020 тағйирёбӣ дар қурби сомонӣ ба назар расид. Дар нимсолаи соли 2020 қурби расмӣи сомонӣ нисбат ба доллари ИМА 9,2 фоиз (дар соли 2019 – 3,1 фоиз) коҳиш ёфт⁶¹.

Тадқиқоти комплекси бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар даврони Истиқлолияти давлатӣ нишон медиҳанд, ки ҳаҷми пасандозҳо ва маблағҳои қарзӣ дар низоми фаъолияти бонкҳои тижоратӣ аҳамияти аввалиндарачаро доро буда, онҳо ба сифати элементи фаъоли зарурии фаъолияти бонкӣ хизмат мекунанд. Бонкҳои тижоратӣ воситаҳои озоди пулии мизочонро ҷалб намуда, бо ин васила захираҳои молиявиро байни эҳтиёҷмандони ин маблағ тақсим менамоянд. Дар баробари ин, бонки тижоратӣ метавонад амалиётҳои худро танҳо дар доираи бозори бонкии мавҷудбуда амалӣ созад. Хусусияти ин амалиётҳо ба ҳаҷми бозори захиравии бонк ва тамоюли рушди онҳо вобастагӣ дорад.

Барои ноилгардидӣ ба тақсими воситаҳои ҷалбшудаи бонк маҷмӯи амалҳои муайян, роҳҳо ва воситаҳо оид ба танзими фаъолияти муштаракӣ амалиётҳои бонкӣ, яъне ташкили низоми идоракунии махсуси бонк зарур мебошад.

Дар маҷмӯъ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ташкилотҳои қарзӣ сегменти бартаридошта дар бозори молия буда, метавонанд локомотиви рушди иқтисодӣ гарданд. Тадқиқот нишон дод, ки онҳо дар рушди иқтисод нақши муҳим доранд, аз ин рӯ, саҳми онҳо дар рушди бахшҳои иқтисод бояд афзалиятнок бошад.

Сарфи назар аз саҳми ташкилотҳои қарзӣ, робитаи бонкҳои тижоратӣ бо соҳаҳои иқтисодиёт мураккаб аст, ин мушкилот аз он сабаб ба амал омадааст, ки

⁶¹ Қурби расмӣи асъор дар сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон: <https://nbt.tj/tj/kurs/kurs.php?date=30.06.2020>

ташкilotҳои қарзӣ дар рушди баҳши воқеии иқтисоди кишвар нақши сармоягузорӣ надоранд ва захираҳои қарзиро барои истехсоли маҳсулоти саноатӣ, ки соҳаҳои ояндадор доранд, равона намеkunанд. Сармоягузорӣ ба иқтисоди воқеӣ аз ҷониби ташкilotҳои қарзӣ бояд мутобиқи стратегияи сармоягузорӣ ё тавре ки мегӯянд, дар "лоиҳаҳои сармоягузорӣ" амалӣ карда шавад.

Барои ҳалли мушкилоти ҳамгироии ташкilotҳои қарзӣ ва баҳши воқеии иқтисод зарурати фароҳам овардани шароити мувофиқи иқтисодӣ барои зиёд кардани тавачҷуҳи бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкilotҳои маблағгузори хурд ба ҳамкории дарозмуддат ба миён омадааст.

2.2. Асосҳои институтсионалии танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба андешаи мо танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ низомест, ки аз чор унсури асосии маҷмӯии зерин иборат аст:

- I. Унсури методологӣ;
- II. Унсури функционалӣ;
- III. Унсури инструменталӣ;
- IV. Унсури институтсионалӣ.

Унсури методологӣ аз принципҳои асосии танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ, объектҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳое, ки иҷрои онҳо ба беҳтар намудани нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии фаъолияти низоми бонкӣ ва фаъолияти бонкҳои тиҷоратии алоҳида (аз ҷумла ташкилдиҳандаҳои низом) мусоидат мекунад, иборат мебошад.

Унсури функционалӣ унсурҳои танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкдориро, ки функсияҳо (вазифаҳо) ва амалиётҳои мақомоти танзими бонкдориро оид ба таъмини суботу устувории бонкҳо ва дар маҷмӯъ баҳши бонкӣ тавсиф мекунад, дар бар мегирад.

Унсури инструменталӣ аз маҷмӯи усулҳо ва василаҳои расидан ба ҳадафҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкдорӣ, аз ҷумла воситаҳои (инструментҳои) танзими пулиро қарзӣ, танзими классикии бонкдорӣ ва танзими зиддибухронӣ иборат аст.

Унсури институтсионалӣ субъектҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, аз ҷумла бонкҳои марказӣ ва мақомоти дигари танзими бонкдорӣ, инчунин бонкҳои тичоратиро дар бар мегирад.

Ҳадафи танзими зиддибухронӣ муқобилат ба падидаҳои бухронӣ мебошад. Аз ҳадафи мазкур вобаста ба марҳилае, ки дар он низоми бонкӣ қарор дорад, вазифаҳои зерин:

- таъмини татбиқи самарабахши воситаҳои танзими зиддибухронӣ бо мақсади рафъи бухрон ва то ҳадди ақал кам кардани оқибатҳои манфии он;
- татбиқи барномаи «ҷамъбаст»-и истифодаи воситаҳое, ки дар давраи бухрон барои кам кардани зиён ба низоми бонкӣ корбурд мешаванд;
- ошкор кардани омилҳои бесуботкунанда дар марҳилаи босуботӣ ва истифодаи воситаҳои коҳишдиҳандаи таъсири манфии онҳо;
- дар марҳилаи бесуботӣ ба кор бурдани воситаҳои танзими зиддибухронӣ, ки ба дастгирии бахши бонкӣ нигаронида шудаанд.

Ба ақидаи мо, масъалаи ташкили низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бояд дар сатҳҳои гуногун баррасӣ карда шавад. Қайд кардан лозим аст, ки дар ҷудо кардани сатҳҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ аллакай олимони украин Т. Василева ва О. Афанасева кӯшишҳо ба харҷ дода, пешниҳод карданд, ки сатҳҳои зерини танзими зиддибухронӣ матраҳ гардад:

- дар сатҳи давлатӣ;
- дар сатҳи бонки марказӣ ё мақомоти дигаре, ки барои танзими фаъолияти бонкӣ масъуланд;
- дар сатҳи бонкҳои алоҳида.

Бояд қайд кард, ки нисбат ба танзими фаъолияти бонкӣ, сатҳи охирин татбиқ карда намешавад, зеро **идоракунии** ташкилоти қарзӣ, тавре ки қаблан зикр шуда буд, **танзим** нест.

Дар солҳои охир ҷаҳонишавии фаъолияти бонкӣ мақомоти танзимкунандаи зиддибухрониро водор сохт, ки якҷоя амал кунанд ва муносибатҳои ягона таҳия кунанд. Вобаста ба ин ҷудо кардани ду сатҳи танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ: миллӣ ва байналхалқӣ мувофиқи мақсад аст.

Танзими зиддибухронӣ дар сатҳи байналхалқӣ ба раванди ҷаҳонишавии фаъолияти бонкӣ, ки солҳои тӯлонӣ идома дорад, алоқаманд аст, вале дар солҳои 2000-ум, хусусан пас аз буҳрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодии солҳои 2007-2010 фаъолтар зоҳир шудан гирифт.

Таъсиси «Гурӯҳи бистгона» (G20) дар соли 1999, ки фаъолияти он барои рафъи таҳдидҳое, ки ба суботи молиявии байналхалқии дар пайи буҳронҳои молиявии солҳои 90-уми асри гузашта бавучудода равона шудааст, бояд тақвияти рушди самти мазкур шуморида шавад. Аз моҳи ноябри соли 2008 инчониб 7 ҷаласаи байналхалқии Гурӯҳи 20 доир ба буҳрони молиявии байналхалқӣ баргузор гардид. Мавзӯҳои асосии ин ҳамоишҳо баррасии ҳамкориҳо дар самтҳои калидӣ оид ба сабуқкунии оқибатҳои буҳрони молиявӣ, принципҳои умумии ислоҳоти муассисаҳои молиявӣ ва чораҳои буданд, ки имкони дар оянда пешгирӣ намудани буҳронҳои мушобеҳро фароҳам меоранд.

Моҳи апрели соли 2009-ум дар Саммити Лондон созмони нави байналхалқӣ таъсис дода шуд, ки Шӯрои суботи молиявӣ (англ. - Financial Stability Board) ном гирифт. Ҳадафҳои асосии он ошкор кардани ҷонибҳои заифи суботи молиявии ҷаҳонӣ, таҳия ва татбиқи сиёсати танзим ва назорат дар ин соҳа мебошанд.

Хизматҳои Шӯрои суботи молиявӣ дар ҷамъбасти амалияи ҷаҳонӣ дар соҳаи танзими бонкӣ зоҳир мешаванд. Шӯро Рӯйхати стандартҳоро таҳия намуд, ки дар он меъёрҳои дар сатҳи ҷаҳонӣ қабулшудаи иқтисодӣ ва молиявии таъмин намудани низоми боэътимоду хуб фаъолияткунандаи молиявӣ пешниҳод гардидааст. Ин

рӯйхат меъёрҳои асосии ба ақидаи Шӯрои суботи молиявӣ бо назардошти таҷрибаи ҳар кишвари мушаххас ҳангоми татбиқ афзалиятдоштаро дар бар мегирад. Шӯрои суботи молиявӣ меъёрҳои мазкурро ба саноатӣ ва функционалӣ тақсим мекунад, инчунин мартабабандии онҳоро муқаррар мекунад, принципҳои методологӣ ва дастурҳо оид ба истифодаи онҳоро таҳия мекунад.

Шӯрои суботи молиявӣ дар байни ташкилотҳои асосӣ, ки дар таҳияи меъёрҳои ба танзими зиддибухронӣ равонашуда иштирок меkunанд, инҳоро дар бар мегирад:

➤ Бонки Ҳисоббаробаркуниҳои Байналмилалӣ ва 3 кумитаи дар доираи он таъсис додашуда:

- Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ (Basel Committee on Banking Supervision);

- Кумитаи низоми молиявии глобалӣ (Committee on the Global Financial System);

- Кумита оид ба низоми пардохт (Committee on Payment and Settlement System);

➤ Гурӯҳи татбиқи чораҳои молиявӣ бар зидди пулшӯйӣ (ФАТФ) (Financial Action Task Force on Money Laundering)

➤ Ассотсиатсияи байналмилалии низомҳои суғуртаи пасандозҳо (International Association of Deposit Insurers (IADI);

➤ Ассотсиатсияи байналмилалии мақомоти назоратӣ дар соҳаи суғурта (International Association of Insurance Supervisors);

➤ Шӯро оид ба стандартҳои байналмилалии ҳисоби молиявӣ (International Accounting Standards Board (IASB));

➤ Шӯрои байналмилалии аудит ва тасдиқи эътимоднокии иттилоот (International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB));

➤ Хазинаяи байналмилалии асъор (International Monetary Fund (IMF));

- Ташкилоти байналмилалии комиссияи қоғазҳои қиматнок (International Organization of Securities Commissions (IOSCO));
- Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (Organization for Economic Cooperation and Development (OECD));
- Бонки ҷаҳонӣ (The World Bank (WB)).

Стандартҳои асосии байналмилалии таъминкунандаи суботи низоми молиявӣ, ки аз ҷониби Шӯрои суботи молиявӣ таҳия шудаанд, дар ҷадвали 2.2.1 манзур гаштаанд.

Ҷадвали 2.2.1

Стандартҳои байналмилалии суботи низоми молиявӣ

Соҳаи татабиқшавӣ	Стандарт	Мақоми қабулнамуда
Сиёсати макроиқтисодӣ ва шаффофияти иттилоот		
Шаффофияти сиёсати пулию қарзӣ ва молиявӣ	Кодекси таҷрибаи беҳтарини шаффофияти сиёсати пулию қарзӣ ва молиявӣ	ХБА
Шаффофияти сиёсати андоз	Кодекси таҷрибаи беҳтарини шаффофияти сиёсати андоз	ХБА
Паҳн кардани иттилоот	Стандарт оид ба паҳнкунии маълумоти махсус / стандарт оид ба паҳнкунии маълумоти умумӣ	ХБА
Танзим ва назорати молиявӣ		
Назорати бонкӣ	Принсипҳои асосии назорати самарабахши бонкӣ	КБНБ
Танзими бозори қоғазҳои қиматнок	Ҳадаф ва принсипҳои танзими бозори қоғазҳои қиматнок	IOSCO
Назорати суғуртавӣ	Принсипҳои асосии суғурта	IAIS
Инфрасохтори институтсионалӣ ва бозорӣ		
Ҳалли масъалаҳои қарз ва суғуртаи амонатҳо	Принсипҳои асосии низоми самараноки суғуртаи амонатҳо	КБНБ/ IADI
Муфлисшавӣ	Муфлисшавӣ ва ҳуқуқи қарздорон	Бонки ҷаҳонӣ
Идоракунии корпоративӣ	Принсипҳои идоракунии корпоративӣ	OECD

Баҳисобгирӣ ва аудит	Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ / Стандартҳои байналмилалӣ аудит	ШСБҲМ ва IAASB
Низоми пардохт ва клиринг	Принсипҳои асосӣ барои низоми пардохтии барои низоми банкорӣ муҳим. Тавсияҳо барои низоми пардохтӣ оид ба коғазҳои қиматнок. Тавсияҳо барои контрагентҳои асосӣ	CPSS CPSS/IOSCO CPSS/IOSCO
Якшаклии бозор	40 тавсия ва 9 тавсияи махсус оид ба пулшӯйӣ ва маблағгузори терроризм	FATF

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маводҳои сомонӣ зерин таҳия шудааст: www.financialstabilityboard.org/cos/key_standards.htm

Мақомате, ки ба масъалаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ сарукор доранд, инҳоянд: Шӯрои суботи молиявӣ, Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ, Шӯро оид ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоби молиявӣ ва Кумитаи байналмилалӣ аудит ва тасдиқи эътимоднокии иттилоот.

Ҳуҷҷатҳои умдае, ки қоидаҳои танзими фаъолияти бонкиро муқаррар мекунанд, инҳоянд:

- ✓ «Принсипҳои асосии назорати бонкии самарабахш» (соли 1999);
- ✓ «Базел II» (соли 1999);
- ✓ «Базел III» (соли 2010);
- ✓ «Такмили идоракунии корпоративии ташкилотҳои қарзӣ» (соли 1999);
- ✓ «Принсипҳои бунёди низоми ҳавасмандкунии моддӣ дар ташкилотҳои молиявӣ» (соли 2008).

Ҳамзамон, се санади аввал бевосита ба танзими фаъолияти бонкҳо алоқаманд аст. Илова бар ин, тавассути Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (минбаъд - СБҲМ) қоидаҳои пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ, аз ҷумла анҷом додани он аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ барои шаффофияти бештари онҳо муқаррар гардидааст.

Дар айни замон се шарики асосии созмонҳои байналмилалӣ нигаҳдории суботи молиявӣ, бахусус созмонҳои суботи низоми бонкӣ амал мекунад, аз ҷумла:

- Шӯрои суботи молиявӣ;
- Бонки ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ ва Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ, ки дар дохили он амал мекунад;
- Хазиная байналмилалӣ асзор.

Гар чанде ки Ҷумҳурии Тоҷикистон узви мустақими Шӯрои суботи молиявӣ (Financial Stability Board) набошад ҳам, вале фаъолияти муносибатҳои хориҷии баъзе аз мақомоти Тоҷикистон, аз он ҷумла Бонки миллии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба принципҳои Низомномаи ин Шӯро асос ёфтаанд.

Тибқи тавсияҳои Хазиная Байналмилалӣ Асзор ва дар доираи матритсаи Барномаи маблағгузори сиёсати рушд бо кӯмаки техникии Бонки Ҷаҳонӣ дар назди Бонки миллии Тоҷикистон Кумитаи суботи молиявӣ (Кумитаи милли) ҳамчун мақоми машваратӣ дар назди Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон (№27 аз 01.03.2016) таъсис дода шуд. Фаъолияти Кумита мутобиқи қонунгузориҳои ҷорӣ ва Низомномаи он дар самти таъмини суботи низоми молиявӣ, татбиқи самарабахши сиёсати макропруденсиалӣ ва солим гардонидани фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ равона гардидааст.

Тибқи низомномаи Шӯро ба ҳайати он Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон – Раиси Шӯро, Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – муовини Раиси Шӯро, Раиси Бонки миллии Тоҷикистон – котиби ҳамоҳангсоз, Раиси Хазиная суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ҳамчун узви доимӣ ва намоёндаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси иштирокчи доимӣ ва нозир мустақили Шӯро шомил мебошанд⁶².

⁶² Низомномаи Шӯрои миллии суботи молиявӣ: <https://nbt.tj>

Чаласаи Кумита ҳар се моҳ як маротиба гузаронида мешавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ (бухронӣ) Кумита метавонад ҷаласаҳои ғайринавбатӣ гузаронад, ки он бо дастури Раиси Кумита (ё муовин) дар асоси баҳодиҳии вазъи ҷории низоми молиявӣ ва ё бо пешниҳоди яке аз аъзои Кумита баргузор мешавад.

Тибқи Низомнома ба зиммаи Кумита вазифаҳои зерин вогузор карда шудааст:

- 1) Таҳлили вазъи макроиқтисодӣ ва низоми молиявӣ дар ҷумҳурӣ ва ҷаҳон, ҷиҳати баррасӣ ва пешгирии хавфҳои бавучудоянда;
- 2) Баррасии тавсияҳои пешниҳодшуда аз рӯйи чораҳои имконпазири сиёсати макропруденсиалӣ (тибқи таҳлилҳо ва ҳисоботҳои даврӣ) ва баҳодиҳии хавфҳои низом;
- 3) Баррасии натиҷаҳо оид ба татбиқи чораҳои сиёсати макропруденсиалӣ;
- 4) Баррасии натиҷаҳо аз рӯйи раванди танзим ва назорати фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ;
- 5) Ҳамоҳанг намудани фаъолияти Кумита бо самтҳои асосии Дурнамои сиёсати пулию қарзӣ ва назорати бонкӣ;
- 6) Мусоидат ба раванди мубодилаи иттилоот бо бахшҳои низоми молиявӣ ва миёни воҳидҳои сохтори Бонки миллии Тоҷикистон;
- 7) Ба роҳ мондани фаъолият дар самти бартараф намудани мушкилиҳои суботи молиявӣ дар ҳамоҳангӣ бо Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ва дигар мақомоти назоратии бахшҳои низоми молиявӣ.

Дар баробари ин, Кумита бо мақсади ба баррасии Раёсат пешниҳод намудани тавсияҳо оид ба чораҳои сиёсати макропруденсиалӣ аз рӯйи масалаҳои коҳишдиҳии осебпазирии низоми молиявӣ, таъмини устувории молиявӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявии низомсоз, муқаррар намудани талаботҳои иловагӣ

барои ташкилотҳои қарзии молиявӣ хавфи зиёд дошта ва оид ба тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ метавонад хулосаҳои дахлдор қабул намояд⁶³.

14 декабри соли 2018 бори аввал дар таърихи кишвар Шӯрои миллии суботи молиявӣ (Шӯро) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кори худ оғоз бахшид. Чаласаи якуми Шӯрои миллии суботи молиявӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Раиси Шӯро – Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон Неъматулло Ҳикматуллозода ва бо иштироки намояндаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳбарони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Хазионаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ва коршиносони Бонки Ҷаҳонӣ баргузор гардид⁶⁴.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки аз байни давлатҳои ИДМ (Иттиҳоди давлатҳои мустақил) танҳо Федератсияи Россия дар Шӯрои суботи молиявӣ (Financial Stability Board) иштирок мекунад, вале то ҳол иштироки он дар фаъолияти ин Шӯро дар доираи таъмини суботи фаъолияти бонкӣ бо омода кардани ҳама гуна иттилоот ва мавод оид ба масъалаҳои назорати бонкӣ маҳдуд гардидааст. Соли 2019 коршиносони Шӯрои суботи молиявӣ арзёбии дараҷаи мутобиқати бахши молиявии Россияро ба стандартҳои танзим ва назорат дар соҳаи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва мубодилаи иттилоот, ки натиҷаҳои он дар соли 2020 аз ҷониби ӯ нашр шудаанд, анҷом доданд⁶⁵. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳлили анҷомдодаи Шӯрои суботи молиявӣ тақвият додани ҳамохангии мақомоти танзимкунанда дар соҳаи танзими зиддибухронӣ тариқи ба сурати дақиқ муайян намудани ҳадафҳо, вазифаҳо, ваколатҳо ва воситаҳои онҳо тавсия дода шуд. Инчунин қайд карда шуд, ки дар Россия воситаҳои микропруденсиалӣ бомуваффақият истифода мешаванд,

⁶³ Кумитаи суботи молиявии Бонки миллии Тоҷикистон: <https://nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/kumitai-suboti-moliyavii-bmt.php>

⁶⁴ Резаахбор аз чаласаи аввалини Шӯрои миллии суботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: <https://nbt.tj/files/suboti-moliyavi/rezaakhbori-jalasa/Rezaakhbori-jalasai-1-shuro.pdf>

⁶⁵ https://ru.wikipedia.org/wiki/Совет_по_финансовой_стабильности

аммо бояд имконияти истифодаи воситаҳои макропруденсиалӣ баррасӣ шавад (алахусус, таъсири маблағгузори хориҷӣ ба тавозунҳои бонкҳо бояд ба назар гирифта шавад)⁶⁶.

Ба ҳайати Кумитаи Базелӣ оид ба назорати бонкӣ (минбаъд - КБНБ) Тоҷикистон низ шомил нагардидааст, чунки иқтисодии мамлакат имконияти аъзо шудан ба ин Кумитаро намедихад.

Дар ин кор Бонкҳои марказии аъзогардида нақши фаъол доранд, чунки ба ҳайати гурӯҳҳои кории Шӯрои суботи молиявӣ (аз ҷумла, гурӯҳи корӣ оид ба идоракунии байнисарҳадии бухронҳо) ва гурӯҳҳои бисёри КБНБ, ба монанди гурӯҳҳои татбиқи стандартҳо, гурӯҳи корӣ оид ба масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, гурӯҳҳои сатҳи баланд оид ба назорати макропруденсиалӣ, гурӯҳи кории маблағгузори хурд, гурӯҳи идоракунии корпоративӣ ва 17 зергурӯҳҳои дигари КБНБ шомил гаштааст⁶⁷.

Дар айни замон Кумитаи Базелӣ барои татбиқ намудани стандартҳои пурраи Базел III чунин тағйиротҳо ворид намудааст:

- ✓ санаи татбиқи стандартҳои Базел III барои як сол, то 1 январи соли 2023 ба таъхир гузошта шуд. Тадбирҳои муваққатии гузариш ба сатҳи ҳадди ақалли истеҳсол низ то як сол, яъне то 1 январи соли 2028 тамдид карда шуд;
- ✓ санаи татбиқи низоми ислоҳи хавфи бозорӣ то як сол, яъне то 1 январи соли 2023 ба таъхир гузошта шуд.
- ✓ санаи татбиқи талаботҳои ислоҳи тафсиршуда барои ҷузъи 3 то як сол, яъне то 1 январи соли 2023 ба таъхир гузошта шуд⁶⁸.

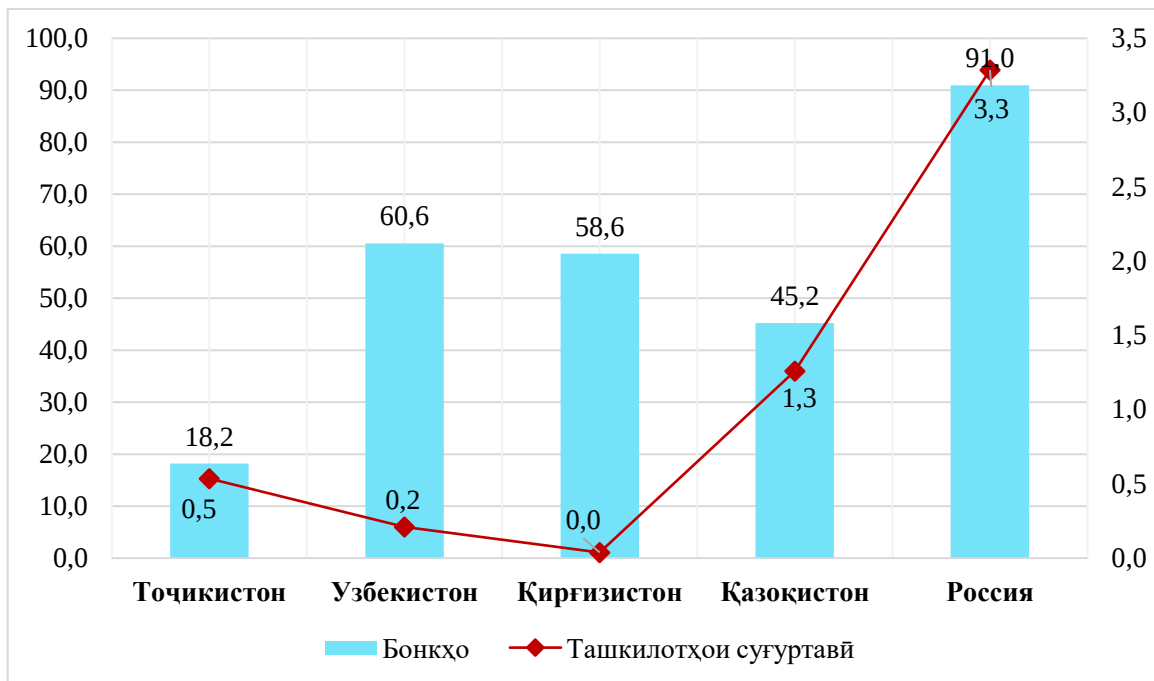
⁶⁶ Совет по финансовой стабильности (Financial Stability Board), СФС

⁶⁷ Центральный банк Российской Федерации: <https://www.cbr.ru>

⁶⁸ Базельский комитет откладывает реализацию Базель III в ответ на COVID-19: <https://iqdecision.com/bazelskij-komit-et-otkladyvaet-realizaciju-bazel-iii-v-otvet-na-covid-19/>

Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ, мо метавонем хулоса барорем, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ корҳои зиёдеро анҷом дода истодааст. Ҳамзамон, ба Бонки миллии Тоҷикистон тавсия дода мешавад, ки фаъолияти худро дар сатҳи байналмилалӣ рушд дода, тадриҷан мақоми нозириашро ба мақоми иштирокчии фаъол табдил диҳад. Гузашта аз ин, бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои дигар, на танҳо эълон намудани омодагии худро ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ дар сатҳи миллий, балки вобаста ба вазъи иқтисодии Тоҷикистон оқилона истифода бурдани меъёрҳои байналмилалиро низ анҷом додан лозим аст.

Дар сатҳи миллий танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, аз як тараф, бояд бо танзими зиддибухронии низоми молиявӣ ҳамбастагӣ дошта, аз тарафи дигар, тавсияҳои ҷомеаи бонкиро ба назар гирад.

Расми 2.2.1. - Таносуби дороиҳои институтҳои молиявӣ нисбат ба ММД дар соли 2021, бо %.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси сомонии расмӣ Бонкҳои марказии (миллии) ҳар як давлати овардашуда таҳия шудааст.

Як сохтори дорoi ваколатҳои комил дар сатҳи давлатӣ низ бояд мавҷуд бошад, ки дар доираи танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дорoi тамоми ваколатҳо буда, онро амалӣ ва ҳамоҳанг созад. Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон феълан ин вазифаҳоро Бонки миллӣ иҷро мекунад.

Баҳши бонкӣ дар сатҳи давлатӣ объекти танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ мебошад. Зимнан, умуман низоми бонкиро дар назар доштан беасос аст, зеро низоми бонкӣ, ки инчунин мақоми танзимкунада - бонки марказиро низ фаро мегирад, наметавонад объекти он бошад.

Низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудани масъули мониторинги суботи молиявӣ ва хавфи низомманд дар баҳши бонкро ба таври возеҳ ба назари эътибор намегирад. Ҳамзамон, дар моддаи 42-и қисми 1-и банди 7-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» оварда шудааст, ки « ... чораҳои батанзимдарории ташкилотҳои қарзии молиявиро бо мақсади ҳимояи манфиатҳои пасандоздорону қарздеҳон, таъмини суботи низоми бонкӣ ва идомаи вазифаҳои ниҳоят муҳим бо истифодаи ками маблағҳои буҷетӣ Бонки миллии Тоҷикистон амалӣ менамояд»⁶⁹. Ҳамин тариқ, бо вучуди он ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои возеҳи тавсифкунадаи механизми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкиро дар бар намегирад, воқеан, мақомоте, ки танзими зиддибухрониро анҷом медиҳад, Бонки миллии Тоҷикистон мебошад.^{70*}

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки аксари тадбирҳои зиддибухронӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ аз ҷониби ҳукумат андешида шудаанд. Сарфи назар аз он, ки Бонки миллии Тоҷикистон дорoi силсилаи кофии воситаҳоест, ки ба ӯ дар нигоҳдории

⁶⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722, моддаи 42, банди 1.

^{70*} Чунин ҳолат дар дигар кишварҳо низ ҷой дорад. Бонки ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ дар раванди таҳлили қонунгузории ба бонкҳои марказӣ рабтдоштаи 47 кишвар маълум намуд, ки дар камтар аз нисфи онҳо ҳадафҳои марбут ба нигоҳ доштани суботи молиявӣ инъикос гаштаанд.

суботи молиявии бонкҳои алоҳида имконият медиҳанд, пас аз бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ маълум гардид, ки дар қонунгузорӣ механизми дастгирии суботи молиявӣ дар сатҳи системавӣ муайян нагардидааст.

Интихоби Бонки миллии Тоҷикистон ба ҳайси мақомоте, ки танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкиро амалӣ ва ҳамоханг месозад, ба таври кофӣ бо амалияи бамиёномада асоснок гардидааст. Бонки миллий дорои иттилооти пурра дар бораи баҳши бонкӣ буда, танзими пулию қарзӣ, микропруденсиалӣ ва макропруденсиалиро роҳандозӣ намуда, барои анҷомдиҳии танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкӣ дорои захираҳо (иттилоотӣ, моддӣ, молиявӣ ва кадрӣ) мебошад.

Ҳамзамон, ба низоми танзими зиддибӯҳронӣ шомил кардани ниҳодҳои худтанзимкуние, ки танзими зиддибӯҳронии аз ҷониби мақомоти давлатӣ гузарондашавандаро такмил дода, ба таҳкими баҳши бонкӣ тавассути иштирок дар таҳия ва ташҳиси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, омодакунии кодекси рафтори корпоративӣ ва татбиқи стандартҳои сифати фаъолияти бонкӣ мусоидат хоҳанд намуд, зарур аст. Ғайр аз ин, бо ёрии ин ниҳодҳо, ҷомеаи бонкӣ метавонад имкони фаъолона ширкат варзидан дар раванди ташаккули танзими зиддибӯҳрониро ба даст орад.

Ҳамин тариқ, дар сатҳи давлатӣ дар Тоҷикистон низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ метавонад ба сурати зайл ба назар расад:

Расми 2.2.2. - Нақшаи бунёди институтсионалии низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ*

**Сарчашма:* таҳияи муаллиф

Тавре ки дар боло қайд гардид, танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бо дарки суботи молиявӣ алоқамандӣ дорад, зеро он ба хусусияти фаъолияти ҷиҳати нигоҳдории он роҳандозишаванда таъсири бевосита мерасонад. Дар Тоҷикистон суботи молиявӣ қайҳо ҳамчун суботи маблағгузори хурд (таъмини суботи бонкҳои ҷудогона) фаҳмида мешуд. Инро дар мисоли танзими аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон дар семоҳаи аввали соли 2020 анҷом додашуда аён دیدан мумкин аст. Аз нуқтаи назари микропруденсиалӣ бахши бонкии дар асоси истифодаи нишондиҳандаҳои ҷамъбасти ташаккулёфта дар он замон гирифтори мушкилоти

чиддӣ набуд: афзоиши сармояи ташкилотҳои қарзӣ қайд мегардид, ҳаҷми қарзҳо меафзуд.

Бонки миллии Тоҷикистон изҳор дошт, ки дар давоми моҳҳои январ-март соли 2020 вазъи молиявии низоми бонкӣ (бонкҳо ва ТАҚХ) нисбатан беҳтар гардида, вобаста ба аксари нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ ташкилотҳои қарзии молиявӣ талаботҳои муқарраршударо иҷро намуданд⁷¹. Мутаассифона, бӯҳрони ҷаҳонии имрӯза (аз ҳисоби авҷи COVID-19) бо суръат ба бозори бонкии кишвар ва ҷаҳон таъсири нисбатан назаррасро гузошт. Дар ин раванд, асоси хавфро танҳо таваккали маҷмӯии қарзии баҳши бонкӣ ба вучуд овард, чунки дар баробари авҷи COVID-19 татбиқи чораҳо ҷиҳати беҳтар намудани сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ, ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъол (зиёда аз 30 рӯз батаъхирарфта) дар сандуқи қарзӣ нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ ба андозаи 0,8 б.ф. коҳиш ёфта, 29,2 фоизро ташкил дод. Дар семоҳаи якуми соли 2020 нишондиҳандаи фонди пӯшонидани талафоти имконпазир нисбат ба қарзҳои ғайрифаъол вобаста ба коҳишёбии ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъол дар низоми бонкӣ дар муқоиса ба семоҳаи якуми соли 2019 ба андозаи 9,4 б.ф. кам гардида, 71,7 фоизро ташкил намуд⁷².

Ин мисол аз он гувоҳӣ медиҳад, ки аввалан, дар соли 2020 Бонки миллии Тоҷикистон таваккали низоммандро ба пуррагӣ арзёбӣ накардааст ва дуввум, коҳиши таваррум ҳамчун ҳадаф назар ба нигоҳ доштани суботи молиявӣ вазни назаррас дошт, ки дар ниҳоят ба тақвияти таъсири манфии зухуроти бӯҳронӣ боис гашт. Аз ин рӯ, чунин хулоса баровардан оқилона ва мантиқист: ҳадафи нигоҳ доштани суботи молиявии баҳши бонкӣ бояд ҳамзамон бо ҳадафҳои сиёсати пулию қарзӣ, ки ворид кардани тағйироти дахлдорро ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб мекунад, баррасӣ карда шавад.

⁷¹ Шарҳи устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар семоҳаи якуми соли 2020: <https://nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/submenu/sharhi-ustuvorii-moliyavii-nizomi-bonk.php>

⁷² Ҳамон ҷо

Барои возеҳу равшан намудани ин гуфтаҳо, моро зарур аст, ки ҳадафи сиёсати пешгирифтаи бонкҳои марказии давлатҳои хориҷаро таҷдиди назар намоем (ниг. ба ҷадвали 2.2.2).

Ҷадвали 2.2.2

Ҳадафҳои сиёсати пешгирифтаи бонкҳои марказӣ

Мақомот	Ҳадафи сиёсати пешгирифта
Бонки миллии Тоҷикистон	- нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳои дохилӣ дар давраи дарозмуҳлат; - таъмини устувории низоми бонкии давлат; - мусоидат ба фаъолияти самаранок ва мунтазами низоми пардохт⁷³.
Бонки марказии Ҷумҳурии Узбекистон	таъмин намудани устувории пули миллий⁷⁴
Бонки марказии Ҷумҳурии Қирғизистон	ноил шудан ва нигоҳ доштани устувории нархҳои тавассути татбиқи сиёсати дахлдори пулию қарзӣ⁷⁵
Бонки миллии Ҷумҳурии Қазоқистон	таъмини суботи нархҳо дар Ҷумҳурии Қазоқистон⁷⁶
Бонки марказии Федератсияи Россия	- муҳофизат ва таъмини устувории рубл; - рушд ва таҳкими низоми бонкии Федератсияи Россия; - таъмини устуворӣ ва рушди низоми пардохти миллий; - рушди бозори молиявии Федератсияи Россия; - таъмини устувории бозори молиявии Федератсияи Россия⁷⁷.
Бонки марказии Аврупо	нигоҳдории суботи нархҳо дар минтақаи Аврупо⁷⁸
Низоми федералии захиравии ИМА	то ҳадди ақал коҳиш додани бекорӣ, нигоҳ доштани суботи нархҳо⁷⁹

⁷³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722, моддаи 5.

⁷⁴ Закон Республики Узбекистан «О Центральном банке Республики Узбекистан» от 11 ноября 2019 года № ЗРУ-582, ст. 3

⁷⁵ Закон Кыргызской Республики “О Национальном банке Кыргызской Республики, банках и банковской деятельности” от 16.12.2016 г., № 206, ст. 15

⁷⁶ Закон Республики Казахстан “О Национальном Банке Республики Казахстан” от 03.07.19 г. № 262-VI (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г.)

⁷⁷ Федеральный закон “О Центральном банке Российской Федерации (Банке России)” от 10 июля 2002 года, N 86-ФЗ (с изменениями на 3 апреля 2020 года), ст. 3

⁷⁸ Европейский центральный банк: https://ru.qwe.wiki/wiki/European_Central_Bank

Бонки марказии Хитой	• таъмини суръати рушди иктисодиёт ⁸⁰
Бонки Англия	• таъмини суботи нархҳо ва таҳкими низоми молиявӣ ⁸¹
Бонки Бразилия	• нигоҳ доштани қобилияти харидории асъори миллӣ тавассути ҳадафгирии таваррумӣ ⁸²
Бонки Чопон	• таҳкими низоми молиявӣ ва нигоҳ доштани суботи нархҳо ⁸³

Ҳамин тавр, бар хилофи андеша дар бораи танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ ҳамчун як низоми тадбирҳои дар давраи бухрон барои рафъи зуҳуроти бухронӣ қабулшаванда, ки дар адабиёти илмӣ ифода гардидааст, ба назари мо таъкид кардан муҳим аст, ки танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бояд ҳамчун фаъолияти доимии мақомоти танзими давлатӣ ва ҷомеаи бонкӣ, ки ба таъмини суботи молиявии бахши бонкӣ нигаронида шудаанд, баррасӣ карда шавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми танзими зиддибухрониро такмилу рушд додан лозим аст. Аз ҷумла пешниҳод карда мешавад: а) тибқи қонунгузорӣ муайян кардани низоми робитаҳои мутақобилаи иштирокчиёни танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ; б) ба Бонки миллии Тоҷикистон ваколатҳо оид ба танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ муқаррар шавад ва в) воситаҳои танзими зиддибухронии аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон бақорраванда тавсеа дода шавад.

2.3. Тамоюлҳои рушди танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар рушди танзими зиддибухронӣ бидуни таҳлили пешниҳодҳо оид ба танзими зиддибухронӣ, ки аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ва танзимгарони дигари фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ баён гардидааст, ноқомил хоҳад буд.

⁷⁹ Федеральный Резервный Банк США: https://ru.qwe.wiki/wiki/Federal_Reserve_Bank

⁸⁰ Народный банк Китая — центральный банк Китайской Народной Республики, осуществляющий свои функции под руководством Правительства страны. Википедия

⁸¹ Bank of England: <https://www.bankofengland.co.uk>

⁸² Центральный банк Бразилии — центральный банк Федеративной Республики Бразилия. Википедия

⁸³ Банк Японии - центральный банк Японии. Википедия

Бинобар ин, барои амиқ намудани гуфтаҳои боло мо дар зермавзӯи 2.1 сатҳи ноустувории танзими зиддибухрониро дар тамоюли рушди бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон додаем, таҳлили нишондиҳандаҳои он имкон медиҳад, то якчанд гурӯҳҳои асосии саволҳоро, ки таваҷҷуҳи махсуси танзимгаронро талаб мекунанд, таъкид намоем. Ба таври умумӣ онҳоро мо ба гурӯҳҳои зерин тақсим намудаем:

1. Татбиқи воситаҳои макропруденсиалӣ;

2. Танзими бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим;

3. Татбиқи муқаррароти Базел III, аз ҷумла тақвияти талабот нисбат ба кифоятии сармоя, ҷорӣ намудани буфери сармоявии контрсиклӣ ва меъёрҳои бозоргирӣ;

4. Беҳтар кардани стандартҳои байналмилалӣ ҳисобдорӣ ва ҳисоботи молиявӣ бо мақсади коҳиш додани омили просиклии онҳо, инчунин муқаррар кардани стандартҳои инъикоскунандаи консепсияҳои назорати хавфҳо.

Дар баробари ин, таҳлили амалияи кишварҳои гуногун дар самти татбиқи воситаҳои макропруденсиалии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ масъалаи муҳим мебошад. Таҳлили дар асоси маълумоти байналмилалӣ дар ихтиёри мо буда (маълумотҳои Хазиона байналмилалӣ аъсор, ҳисоботҳои Бонки миллии Тоҷикистон) анҷомдодашудаи воситаҳои макропруденсиалии ба қор раванда имкон дод, ки аз байни онҳо намудҳои дар таҷрибаи ҷаҳонӣ васеъ истифодашаванда ошқор қарда шавад. Бо ин мақсад омили Хазиона байналмилалӣ аъсор дар 49 кишвар ба қор бурда шуд. Ҳамчун воситаҳои асосии макропруденсиалӣ инҳоро қайд намудан мумкин аст:

- **LTV (loan to value ratio) - меъёри таносуи андозаи қарз ба арзиши гарав**, ки аксар вақт барои маҳдуд кардани афзоиши футури қарзӣ (қарзҳои бебақо ва ноқайд) дар бозори ипотека истифода мешавад.

- **DTI (debt to income)** — меъёри таносуби маблағи қарздорӣ ва даромад, ки воситаи пруденсиалии ба баландбардории сифатид ороиҳои бонк равонгардида мебошад.

- **Маҳдудият ба қарздиҳӣ бо асъори хориҷӣ** - одатан дар кишварҳои дорои хавфи баланди асъорӣ истифода мешавад (зеро қарзҳои бо асъори хориҷӣ додашуда зери хавфи асъорӣ, ки дар навбати худ хавфи қарзиро зиёд мекунад, қарор мегиранд).

- **Маҳдудият ба қарздиҳӣ ё зиёдшавии қарзҳо** — ҳамчун воситаи паст кардани болоравии нархи дороиҳо, инчунин боздории таваррум ба намудҳои алоҳидаи мол истифода мешавад.

- **Маҳдудият ба таносуби дороиҳо ва уҳдадориҳо аз рӯи муҳлат**— барои маҳдуд намудани хавфи низомманди бозоргирӣ истифода мешавад. Дар шароити бӯҳрон, ба иҷрои уҳдадориҳои кутоҳмуддат қодир набудани ташкилотҳои қарзӣ, маъмулан ба фурӯши ғаврии дороиҳо боис мегардад, ки дар навбати худ ба тамоми низоми бонкӣ таъсири манфӣ расонда метавонад. Норасоии маблағ инчунин ба хавфи низомманди бозоргирӣ бар асари олудашавӣ боис мегардад. Аз ин рӯ, маҳдудиятҳо ба таносуби дороиҳо ва уҳдадориҳои дарозмуддату кутоҳмуддат барои рафъи ин хавфҳо мусоидат мекунанд.

- **Талаботи захиравӣ** - воситаи танзими пулию қарзӣ, ки метавонад бо ду роҳ истифода шавад: 1) кам кардани даври қарзӣ ва маҳдуд намудани зиёдшавии қарз ва 2) ҳамчун болини бозоргирӣ, барои кам кардани хавфи низомманди бозоргирӣ дар ҳолати бӯҳрон ё бадшавии вазъият.

- **Буфери сармоявии контрсиклӣ** - барои маҳдуд кардани экспансияи қарзӣ дар давраи болоравӣ ва таъмини бозоргирӣ дар давраи коҳишбӣ истифода бурда мешавад.

- **Захиракунии динамикӣ** - воситаи аз рӯйи табиати худ ба буфери сармоявии контрсиклӣ монанд. Талаботҳо оид ба захиракунӣ дар мавриди болоравӣ барои эҷоди буфер ва маҳдуд кардани экспансияи қарзҳо метавонанд зиёд карда шаванд ва дар давраи коҳишёбӣ барои дастгирии қарздиҳии бонкӣ паст карда шаванд. Онҳо метавонанд ё аз рӯйи формулаи муқарраршуда ва ё дастури мақоми танзимкунанда барои доштани имкони таъсиррасонӣ ба рафтори бонкҳо зимни қарздиҳӣ бо мақсади маҳдуд кардани ҷараёни просиклӣ тағйир дода шаванд.

- **Маҳдудиятҳо ба тақсимооти фоида** - воситаи пруденсиалӣ, ки ба баланд бардоштани кифоятии сармояи асосии бонк нигаронида шудааст. Азбаски фоидаи тақсимнашуда ба таркиби сармояи асосии бонк дохил мегардад, пас маҳдудият ба тақсимооти фоида воқеан паёмади контросиклӣ дорад. Шиддатнокии истифодаи воситаҳои дар боло номбаршуда дар ҷадвали зер оварда шудааст (ниг. ба ҷадвали 2.3.1).

Истифодаи воситаҳои зиддибухронӣ дар давлатҳои хориҷа

Воситаи танзими зиддибухронӣ	Миқдори кишварҳои истифодабарандаи восита	Ҷоизи миқдори умумии кишварҳои таҳқиқ шуда	Кишварҳои истифодабаранда
LTV (loan to value ratio) - меъёри таносуби андозаи қарз ба арзиши гарав.	20	41%;	Аз ҳама ғаёлонатар дар кишварҳои Осиё (Хитой, Ҳиндустон, Ҳонконг, Малайзия, Ҷумҳурии Корея, Сингапур, Таиланд) истифода бурда мешавад
Талаботҳои захиравӣ	19	39%	Аз ҳама ғаёлонатар дар кишварҳои Осиё (Хитой, Ҳиндустон, Ҳонконг, Малайзия) ва кишварҳои Амрикои Лотинӣ (Перу, Аргентина, Бразилия, Чили, Колумбия) истифода бурда мешавад. Дар кишварҳои рӯ ба тараққи Аврупои Шарқӣ (Болгария, Руминия, Хорватия) истифода мешавад.
Захиракунии динамикӣ	14	29%	Асосан дар Аврупо (Болгария, Хорватия, Португалия, Руминия, Испания) ва кишварҳои Амрикои Лотинӣ (Бразилия, Колумбия, Мексика, Перу, Уругвай), инчунин баъзе кишварҳои Осиё (Хитой, Муғулистон, Ҳонконг) истифода мешавад.
Маҳдудият ба номувофиқатии муҳлатҳои дороиҳо ва уҳдадориҳо аз рӯи муҳлатҳо	13	27%	Асосан дар кишварҳои Амрикои Лотинӣ (Аргентина, Мексика, Уругвай), нисбатан камтар дар Осиё (Монғолия, Зеландияи Нав, Сингапур) истифода мешавад. Дар Аврупо (ба истиснои Фаронса) истифода намешавад.

DTI (debt to income) - меъёри таносуби маблағи қарздорӣ ва даромад.	13	27%	Дар кишварҳои Осиё (Ҳонконг, Ҷумҳурии Корея, Хитой, Таиланд) кишварҳои рӯ ба тараққи Аврупо (Хорватия, Маҷористон, Лаҳистон, Руминия, Сербия) фаъолона истифода мешавад. Дар Амрикои Лотинӣ истифода намешавад.
Буфери сармоявии контрсиклӣ	11	22%	Дар кишварҳои рӯ ба тараққи Аврупо (Болгария, Хорватия, Ирландия, Португалия, Сербия), кишварҳои Осиё (Хитой, Ҳиндустон, Малайзия, Таиланд) истифода намешавад.
Маҳдудият ба қарздиҳӣ бо асъори хориҷӣ	9	18%	Аксаран дар кишварҳои дорои иқтисодиёти рушдбанда (Лаҳистон, Руминия, Туркия, Аргентина, Бразилия, Ҷумҳурии Корея, Маҷористон, Сербия) истифода мешавад
Маҳдудият ба қарздиҳӣ ё зиёдшавии қарзҳо	7	14%	Танҳо дар Осиё (Хитой, Ҳонконг, Малайзия, Сингапур) истифода мешавад Дар кишварҳои Амрикои Лотинӣ ва Аврупо (ба истиснои Хорватия) истифода намешавад.
Маҳдудиятҳо ба тақсимои ғоида	7	14%	Асосан дар кишварҳои рӯ ба тараққи Аврупо (Лаҳистон , Руминия, Сербия, Словакия, Туркия) истифода мешавад.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси натиҷаи баҳогузориҳои бонки ҷаҳонӣ ва ХБА таҳия шудааст.

Дар асоси маълумотҳои дар ҷадвали 2.3.1 овардашуда хулоса баровардан мумкин аст, ки воситаҳои бештар истифодашаванда меёри LTV, талаботҳои захиравӣ (аз ҷумла захиракунии динамикӣ), инчунин таносубҳои меёрии дороиҳо ва уҳдадориҳо аз рӯи муҳлат мебошанд.

Дар айни замон, кишварҳои Осиё дар истифодаи воситаҳои макропруденсиалии танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ пешсафанд. Аксари онҳо ҳамзамон аз се то шаш воситаро ба кор мебаранд. Хитой, ки маҳдудиятҳои хавфҳои низомманди қарзӣ (ба монанди LTV, DTI, маҳдудият ба зиёдшавии қарз) ва инчунин дигар воситаҳо: ташаккули талаботҳои захиравӣ, захиракунии динамикӣ ва буфери сармоявии контрсиклиро фаъолона истифода мебарад, аз ҳама пешсаф аст.

Бо вучуди ин, истифодаи чунин воситаҳо, ба монанди LTV, буфери сармоявии контрсиклӣ, захиракунии динамикӣ ба мушкили муайянкунии сикли истифодашавии онҳо, инчунин ба зарурати мутобиқ кардани сиклҳо байни кишварҳо дучор гардиданд.

Бар замми воситаҳои танзими макропруденсиалӣ инчунин самтҳои танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ аз қабili афзун намудани шаффофияти низоми бонкӣ ва танзими бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим рушд менамоянд.

Талабот ба ҳисобдории муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ нисбатан ба наздикӣ ҳамчун воситаҳои танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ ва кафолати суботи молиявӣ матраҳ шуда буданд. Таъмини шаффофияти ҳисоботи молиявии бонкҳо яке аз мушкилиҳои асосии дар давраи буҳрони ҷаҳонии молиявӣ ошкоргардида мебошад. Аз ҷумла, вучуд надоштани қоидаҳои аниқи баҳисобгирӣ ва инъикоскунии воситаҳои молиявии ҳосилавию воситаҳои ҳечериро эътироф намудан аз масъалаҳои доғи рӯз шуда буд.

Муқоиса ва эътимоднокии нокифояи иттилооти барои таҳлили мазкур қорбурдшаванда ҳамчун яке аз мушкилии шадиди ба таҳлили вазъи молиявии бонкҳо дар сатҳи макроиктисодӣ рабтдошта доништа мешуд. Дар ин замина, зарурати возеҳи ҷорӣ кардани принципҳои ягонаи тартибдиҳӣ ва пешниҳоди

ҳисоботи молиявӣ дар саросари ҷаҳон зоҳир гардид. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) бешубҳа иддаои бозидани нақши ҷунин қоидаҳои ягонаро доранд, гарчанде ки таҷриба нишон медиҳад, ки онҳо ҳанӯз ноқомиланд.

Зиёда аз 100 кишвар, ки дар замиаи 10 манзур шудаанд, ҳоло ба татбиқи СБҲМ гузаштаанд.

Сарфи назар аз он ки дар соли 2005 тақрибан 90 кишвар ва дар соли 2006 бошад, 100 кишвар омода буданд, ки СБҲМ-ро татбиқ намоянд, таҳлили маълумотҳо нишон медиҳад, ки на ҳама кишварҳо айни замон (соли 2019) СБҲМ-ро пурра татбиқ мекунанд. Бар зами ин, як қатор кишварҳо, аз ҷумла ИМА СБҲМ-ро тамоан истифода намебаранд⁸⁴.

Камбудии асосии СБҲМ ба таври зерин қайд мегарданд: ба тарзи мураккаб тасниф гардидани воситаҳои молиявӣ, ки арзёбӣ ва баҳисобгирии яқсонӣ онҳоро мушкил менамоянд; талаботи нокифоя нисбат ба ташаккули захираҳо ба пӯшондани хавфҳои қарзӣ ва таъхир дар ташкилдиҳии захираҳо дар ҷараёни сикли иқтисодӣ; номукамал будани стандартҳо дар соҳаи баҳисобгирии захираҳо ва ҳисобҳои ғайритавозунӣ; набудани талаботи возеҳ нисбат ба тавзеҳи номуайянии арзёбӣ; талаботи нокифоя ба ифшои иттилоот дар бораи воситаҳои мураккаби молиявӣ.

Истифодаи арзёбии воситаҳои молиявӣ бо арзиши одилонаи ба ғайриҳаёти бозорҳо рабтнадошта то ҳанӯз масъалаи баҳснок боқӣ мемонад.

Гарчанде ки камбудии зикршуда сабаби бевоситаи нооромии молиявӣ ба бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ боисгашта набуданд, аммо ба ғайриҳаёти бонкҳо ва низоми бонкдорӣ таъсири манфӣ расонданд.

Маълум аст, ки СБҲМ бо мақсади рушди заминаи ягона ва пешниҳоди яқсонӣ ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби ташкилотҳои калон бо ҳадафҳои сармоягузорӣ таҳия мешуданд. Манфиатҳои мақомоти танзим аз ибтидо дар мадди аввал қарор надоштанд ва танҳо дар солҳои охир Кумитаи Базел оид ба

⁸⁴ Кузнецова К.В. Проблемы гармонизации учетных политик: ГААП США и МСФО / К.В. Кузнецова // журнал “Проблемы и перспективы: <https://econ.wikireading.ru/> hijglzOsyw

назорати бонкӣ бо Шурои СБҲМ зич ҳамкорӣ кардааст. Ҳамин тариқ, айни замон зимни ворид намудани тағйирот ба СБҲМ таваҷҷуҳи махсус ба масъалаҳои танзим ва назорат зоҳир гардидааст. Алаҳхусус ин ба таърифи мафҳуми кифоятии сармоя, инчунин талабот нисбат ба ифшои хавфҳо дахл дорад. Масалан, стандарти IRB 87 «Воситаҳои молиявии ифшо» чунон номгӯ ва талабот нисбат ба ифшои хавфҳоро дар бар мегирад, ки онҳо аз маводи шабеҳи дар Базел II баёнгашта фарқ доранд, ки аз ин маълумоти дар ҷадвали 2.3.1 манзургашта гувоҳӣ медиҳад.

Таъкид намудани танзими фаъолияти бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим ҳамчун усули инноватсионии танзими зиддибуҳронӣ баромад кард, ки татбиқаш алаҳхусус ба сатҳи байналмилалӣ расид.

Пас аз буҳрони ҷаҳонии молиявии солҳои 2008-2010 зарурати танзими иловагии фаъолияти бонкҳои калон матраҳ шудан гирифт. Мушкилоти молиявии ташкилотҳои молиявии калон ба мисли Lehman Brothers, RBS, AIG ва Citibank, инчунин мушкилоте, ки дар бозорҳои молиявии кишварҳои гуногун ба вучуд омаданд, ба анҷом додани таҳқиқотҳо оид ба таъкид кардани институтҳои муҳими молиявӣ ва тақвият додани танзими фаъолияти онҳо водор карданд.

Дар ин масъала ба ҷомеаи иқтисодӣ андешаҳои гуногун ибраз мегарданд. Тарафдорони бонкҳои калон ба устувории онҳо чунин далел меоранд, ки ҳаҷми калон ва диверсификатсияи баланди хизматрасониҳои чунин бонкҳо андозаи ҳар як хавфи мушаххасро коҳиш медиҳанд. Аз ҷониби дигар, муҳолифон чунин ақида доранд, ки нисбати ин бонкҳо қоидаҳои сахттари танзим бояд татбиқ карда шаванд ва барои таъмин намудани устувории онҳо захираҳои калон эҷод карда шаванд, ки ин ба суботи низоми бонкӣ дар маҷмӯъ таъсир мерасонад.

Барои далелнок кардани мавқеи худ, аз нуқтаи назари илмҳои дақиқ ва табиӣ, аз ҷумла эпидемиология, математика ва генетика тариқи қиёс намудан ба саволи «Оё дар ҳақиқат бонкҳои калон, ки фаъолияти худро ҳам аз рӯйи самтҳои маҳсулоту хизматрасониҳо пешниҳодшаванда ва ҳам аз ҷиҳати ҷуғрофӣ диверсификатсия мекунанд, устувортаранд?» ҷавоб медиҳем. Ба ин савол ҷавоби мусбатро муроҷиат намудан ба фаҳмиши анъанавии истилоҳи

«диверсификатсия» медиҳад. Азбаски андозаи асъори тавозунии бонкҳо бо роҳи диверсификатсияи синфҳои гуногуни дороиҳо меафзояд, хавфҳои сандуқҳо якдигарро ҷуброн мекунанд ва хавфи ташкилот мутаносибан коҳиш хоҳад ёфт.

Бонкҳои калон ба тугайли қонуни ададҳои бузург ва (ё) дар натиҷаи татбиқи консепсияи сарфа аз ҳисоби масоҳат (Economy of Scale) афзалият доранд.

Аз тарафи дигар, А. Хендейл ва Р.Мэй⁸⁵ бонкҳои бузургро бо низомҳои мураккаби табиӣ муқоиса мекунанд ва чунин мешуморанд, ки дар онҳо афзоиши хавфҳо на ба безаргардонии муштарак, балки ба афзоиши силсилавии онҳо оварда мерасонад. Гап дар сари он аст, ки андозаи калон зимни мураккаб будани сохтор эҳтимолияти «сироят»-и ҷандтарафаи тамоми системаро меафзояд. Ноқомҳои пайдошуда якдигарро ҷуброн намекунанд, балки баръакс, анбуҳи ҳатогихоро ба вучуд меоранд.

Дар низомҳои мураккаб гуногуншаклӣ аз диверсификатсия муҳимтар буда, аз ин алаҳхусус генетика, ки тибқи таълимоти он гуногунии генетикӣ муқовимат ба беморию афзоиш медиҳад, гувоҳӣ медиҳад. Баъзе мавридҳои ҳаммонанд барои низомҳои бонкӣ низ қомилан асосноканд, ки ба фарққунии онҳо аз ҷиҳати диверсификатсия ва гуногуншаклӣ водор мекунанд. Пеш аз бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ, бартарияти ғояи таъсири мусбати диверсификатсия ба он боис гашт, ки бонкҳои зиёд ҳамзамон ба сегментҳои айнан монанди бозор ворид шаванд ва ин дар маҷмӯъ ба тақвияти яқрании низом мусоидат кард.

Принсипҳои мубориза бо ҳатогихои силсилавӣ дер боз дар эпидемиология таҳия карда шудаанд ва дар амалияи мубориза бо бемориҳои сироятӣ истифода мешаванд, ки ба ҷои аз байни онҳо пайдо намудани заифтаринҳо, ба муайян кардани «супер-пахнкунандагони уфунат», ки шумораи зиёди ҳамтоёни худро сироят медиҳанд, фаро гирифта мешаванд.

Айнан ҳамин муносибат ба низоми бонкӣ низ татбиқ мегардад. Бонкҳои калон бо сохтори мураккаб, ки аз шумораи зиёди воҳидҳо ва фондҳои қалони

⁸⁵ Andrew Haldane and Robert May The birds and the bees, and the big banks/ Financial Times, February 21, 2011, p.9

амалкунанда иборатанд, эҳтимолан «супер-пахнкунандагон» мебошанд, зеро онҳо бо бисёр воҳидҳои иқтисодӣ, аз ҷумла иштирокчиёни дигари низоми бонкӣ робита доранд. Ба ин бонкҳо ҚСП «Тоҷпромбонк» ва ҚСП «Фононбонк», ки дар раванди муфлисгардӣ дар бозори бонкии ҷумҳурӣ зиёда аз ним миллион контрагент доштанд, намуна мебошанд.

Принсипи диверсификатсия ҳамеша, инчунин ҳангоми ворид кардани хавфҳои бонкӣ ба модели баҳодихӣ нек матраҳ мегардид. Ин ба бонкҳои калони дорои сохтори мураккаб имкон дод, ки дар муқоиса бо бонкҳои хурди дорои сохтори оддӣ меёри камтари кифоятии сармояро дошта бошанд.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкҳоеро, ки дар Тоҷикистон фаъолият мекунанд, аз рӯйи бузургии дороиҳои онҳо ба ду гурӯҳ, калон ва хурд тақсим мекунанд. Аммо, муқаррароте, ки ҳамаи бонкҳои калон барои низоми бонкдорӣ муҳиманд, возеҳ ба назар намерасад ва таҳлили танқидиро тақозо мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти илмӣ дар бораи он ки бонки барои низоми бонкдорӣ муҳим кадом аст ва нишонаҳои асосии он чӣ гунаанд, ақидаи ягона вучуд надорад.

Масалан, Г.Г. Господарчук чунин мешуморад, ки «бонкҳои ташкилдиҳандаи низом, онҳое мебошанд, ки хеле рушдкарда, дорои инфрасохтори калон ва маблағҳои зиёди аҳолиро дар ихтиёр доранд. Ин пеш аз ҳама, бонкҳои давлатӣ ва бонкҳои калони хусусианд»⁸⁶.

Аз нуқтаи назари «Қоидаҳои муайян намудани ташкилотҳои қарзии низомсоз»-и Бонки миллии Тоҷикистон «Ташкилоти қарзии низомсоз – ташкилоти қарзиест, ки ба фаъолияти босуботи он муътадили кулли низоми молиявӣ, бахусус устувории низоми бонкии мамлакат вобастагӣ дорад. Мутобиқи методологияи Кумитаи Базелӣ оид ба назорати бонкӣ ҳар қадаре, ки

⁸⁶ Господарчук Г.Г. Совершенствование критериев идентификации системно значимых банков на основе кросс-секторального подхода / Г.Г. Господарчук // Финансы: теория и практика / Finance: theory and practice, 2018. Т. 22, № 4. С.20-21

ташкилоти қарзӣ калон бошад, муфлис эълон кардани он ба устувории низоми молиявӣ ва иқтисодиёти кишвар ҳамон қадар хавфи зиёд дорад»⁸⁷.

Гузашта аз ин, Чен Шоу аз Бонки Нидерланд дар таҳқиқоти худ нишон додааст, ки на ҳамеша андозаи калони бонк онро худ аз худ барои низоми бонкдорӣ муҳим месозад.

Сарфи назар аз мавҷуд набудани таърифи маъмул, бо назардошти андешаи бисёр муҳаққиқон, нишонаҳои бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳимро тавассути муайян кардани хосиятҳои меъёрии онҳо тавсиф менамоем:

- дар бозори байнибонкӣ мавҷуд будани контрагентони сершумор;
- ҳиссаи назаррас дар маҷмӯи дороиҳо, ӯҳдадориҳо ва сармояи бонкӣ, инчунин дар бозори байнибонкӣ;

- ногузирии оқибатҳои манфӣ дар пешниҳоди қарзҳо ва хизматрасониҳои молиявӣ, ки дар баҳши воқеии иқтисодиёт муфлисшавии чунин ниҳодро дар пай хоҳад дошт.

Ҳамин тавр, бинобар он ки яке аз сабабҳои асосии бухрон, ки онро аксари коршиносон қайд мекунанд, камбудӣҳо дар танзиму назорати бонкдорӣ, аз ҷумла хоси бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим буда, зарурати татбиқи тадбиру воситаҳои махсусро тақозо мекунанд, ки аллакай дар баъзе кишварҳо амалӣ гардида, ба омилҳои зерини танзимкунанда асос ёфтаанд:

- меъёри кифоятии сармояи худӣ;
- меъёрҳои бозоргирии фаврӣ ва ҷорӣ;
- ҳадди аксари хавф барои як қарзгир ё гурӯҳи қарзгирони ба ҳам алоқаманд;
- ҳадди аксари хавфҳои қарзии калон;
- сифати дороиҳо;
- сатҳи хавфи бозорӣ;
- таносуби қарзҳои «корношоям» (пас аз баровардани захираҳо барои талафоти имконпазир) ба сармояи худӣ;

⁸⁷ «Қоидаҳои муайян намудани ташкилотҳои қарзии низомсоз». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 ноябри с. 2018 таҳти №163 “тасдиқ шудааст”.

- таносуби қарзҳои «корношоям» ба ҳаҷми умумии қарздорӣ;
- тақсимои қарзҳо аз рӯйи бахшҳо ва соҳаҳои иқтисодиёт нисбат ба андозаи умумии сандуқи қарзии бонк;
- таносуби мавқеи қушодаи ҳолис бо аъёри хориҷӣ ба сармояи худии бонк;
- таносуби ҷамъи даромадҳо аз амалиётҳои тиҷоратӣ ба даромади умумии бонк.

Бухрони солҳои 2014-2015 камбудиҳои низоми мавҷудаи танзими бонкдориро ошкор намуд ва боиси аз нав дида баромадани онҳо гардид. Аксар вақт ҳамаи кишварҳои пешрафта маҷмӯи яқсони тадбирҳоро барои муқовимат ба зухуроти бухронӣ, аз қабилӣ сармоякунонии тақрорӣ низомҳои бонкӣ, бозхаридаи дороиҳо ва ғайраро татбиқ намудаанд. Ҳамзамон, зарурати ислоҳоти низомҳои миллии танзими бонкдорӣ дар соҳаи танзими зиддибухронӣ эътироф карда шуд ва кишварҳои зиёд ба қабул кардани воситаҳои усулҳои нави танзимкунанда шурӯъ карданд.

Таҷрибаи танзими зиддибухронии бонкдорӣ дар кишварҳои ИДМ, ки барои онҳо бухрони ҷаҳонӣ асосан дар қоҳиши вуруди сармоя, афзоиши арзиши маблағҳои қарзӣ, қоҳиши муваққатии маблағгузориҳои бонкию корпоративӣ дар бозорҳои байналмилалӣ молиявӣ зухур намуд, махсусан ҷолиб аст. Қариб ҳамаи кишварҳои ИДМ дар давраи бухрон ба мушкилоти яқхелаи низоми бонкӣ, аз ҷумла зиёд шудани дороиҳои бад ва беътимод, қоҳиш ёфтани қарздиҳӣ ва гашта гирифтани амонатҳо аз ҷониби аҳоли дучор шуданд.

Аз рӯйи арзёбии таҳлилгарон дар байни кишварҳои ИДМ аз ҳама бештар Қазоқистон бо сабаби вобастагии баланди низоми бонкӣ ба манбаъҳои берунаи маблағгузорӣ, вуруди ночизи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба бахши бонкӣ, инчунин сатҳи пасти амонатҳо ба бухрон дучор шудааст⁸⁸. Аз чор бонки калонтарини Қазоқистон дутояш бо сабаби қарзи беруна ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуданд.

⁸⁸ Будкин В. Современная экономическая ситуация в регионе СНГ: между кризисами? / В. Будкин // Центральная азия и Кавказ. Том 16, Вып. 3, - 2013. С.134-137

Бо мақсади мубориза бо бухрон дар Қазоқистон таҷдиди сохтори бахши бонкӣ роҳандозӣ гардид, ки дар доираи он феввали соли 2009 Фонди некӯаҳволии миллии Самрук-Қазына сармоякунонии тақрорӣ чор бонки калонтарини кишварро, ки тақрибан 2/3 дороиҳои бонкиро назорат мекарданд, ба амал оварда, сармояи онҳоро ба 2,5 миллиард доллар (2,3% ММД-и кишвар) зиёд намуд. Илова бар ин, бо вучуди тадбирҳои дар моҳи апрели соли 2009 андешидашуда, бузургтарин бонки ҷумҳуриявии «Туран Алем» ва ҷаҳорумин бонки бузурги кишвар «Альянс Бонк» 16 миллиард доллар қарзи берунии худро пардохт карда натавонистанд. Танҳо баҳори соли 2010 бо қарздеҳони хориҷӣ созишнома дар бораи таҷдиди сохтори он қарз ба имзо расид.

Дар натиҷаи бухрон аз ҳамаи кишварҳои ИДМ Қазоқистон аз ҳама бештар зарар дид, зеро давлат маҷбур шуд, низоми бонкии кишварро аз шикастхӯрӣ наҷот дода, кумаки бесобиқае, ки аз андозаи нисбии кумаки молиявии ба бонкҳои Тоҷикистон пешниҳодшуда зиёдтар аст, расонад.

Бозсозии бахши бонкии ИМА пас аз бухрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳонӣ бо қабули Санади Додд-Франк (Dodd-Frank Act) дар санаи 12 июли соли 2010, ки ба ҳифзи суботи бахши бонкӣ пешбинӣ шудааст, оғоз ёфт. Дар қонуни мазкур ҷорӣ намудани тартибот махсус дар бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим ва ташкилотҳои молиявии дигар пешбинӣ гардид, аз ҷумла:

- ҷорӣ намудани тартиботи барҳамдиҳии ботартиб (orderly liquidation) аз он иборат аст, ки давлат расмиёти барҳамдиҳии бонкро, ки муфлисшавии он метавонад ба вазъи молиявии кишвар таҳдид кунад, маблағгузорӣ карда, ба қадри имкон вақтро кашол медиҳад, то ҳолати ҳаросониرو пешгирӣ карда, дороиҳои бонкро бо арзиши ҳадди аксар фурӯхта тавонад. Баъди ба анҷом расидани мурофияи муфлисшавӣ тамоми хароҷоти барҳамдиҳии бонк ба зиммаи иштирокчиёни бозори молиявӣ гузошта мешаванд. Ҳамин тавр, ҳолдингҳои бонкии калон бояд хароҷотҳои давлатро баъд аз вуқӯи ҳодиса (постфактум) пардохт кунанд;

- роҳандозии механизми баргардонидани дороиҳои бонки муфлис, агар интиқоли онҳо ба шахсони сеюм бевосита пеш аз саршавии муфлисшавӣ сурат

гирифта бошад. Тавассути ин тадбир қонунгузори ИМА эҳтиётан барои муфлисшавии бадқасдона монеаҳо эҷод мекунанд;

- қорӣ намудани ҷавобгарии шахсии роҳбарияти олии бонки муфлисшуда, аз ҷумла аз кор озод кардани роҳбарият, ҷуброни зарар ва манъи идомаи кор дар ташкилотҳои молиявӣ;

- қорӣ намудани қоидаҳои Волкер, ки маънои ҷудо намудани хизматрасониҳои бонкӣ ва савдои қоғазҳои қиматнок аз ҳисоби маблағҳои худии бонкиро ифода мекунад, аз ҷумла, қонуни нави имконияти бонкҳои иштирокдорони барномаи федералии суғуртаро дар савдои воситаҳои ҳосилавии молиявӣ маҳдуд мекунад, инчунин барои бонкҳое, ки дар барномаи умумидавлатии суғурта иштирок мекунанд, ба савдои воситаҳои ҳосилавии молиявӣ маҳдудият пешбинӣ гардидааст ва барои анҷом додани ин амал ба ташкилотҳои қарзӣ таъсис додани ширкатҳои махсус (филиал ё ташкилоти фаръӣ) зарур аст;

- қорӣ намудани танзими савдои деривативҳо дар бозори ғайрибиржавӣ, аз ҷумла савдои мустақими деривативҳо дар байни бонкҳо аз рӯи мувофиқаи манъ гардида, амалиётҳо бояд танҳо дар биржа ё бо иштироки палатаи клиринг амалӣ шаванд;

- барои ташкилотҳои қарзӣ қорӣ кардани маҳдудият ба пасандозҳо дар фондҳои ҳечерӣ ва фондҳои сармоягузориҳои хусусӣ дар андозаи то 3% аз сармояи сатҳи аввали онҳо ва ба моликияти на зиёдтар аз 3%-и сармояи ҷунин фондҳо;

- таъсис додани низоми пешгирии ҳолатҳои бухронӣ, ки дар қатори омилҳои дигар бояд хавфҳои низоммандеро, ки дар натиҷаи фаъолияти бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим ба амал меоянд ва инчунин зимни истифодаи маҳсулоти молиявии мураккабу намудҳои дигари амалиётҳои хавфнок зоҳир мешаванд, то замони ба суботи иқтисодиёт таъсир расонидани онҳо ошкор кунанд;

- беҳтар намудани шаффофият ва баҳисобгирии муҳосиби воситаҳои молиявии экзотикӣ.

Таҷрибаи ҷаҳонии танзими зиддибухронӣ мусалламан хеле густарда аст ва баррасӣ кардани он дар доираи як рисолаи илмӣ ғайриимкон аст. Зимни интиҳоби кишварҳо ва ҷомеаҳои минтақавӣ дар рисолаи илмӣ мазкур мо ба таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо ҳамчун яке аз навогарон дар соҳаи танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ таъя намудем.

Пас аз бухрони солҳои 2007-2010 Иттиҳоди Аврупо тамоми кӯшишҳои худро барои ташкили низомии ягонаи танзими зиддибухронӣ ва солимгардонии низомии бонкӣ равона кард. Иттиҳоди Аврупо аввалин шуда зарурияти амалӣ намудани ислохотро дар се сатҳ: миллий, аврупоӣ ва глобалӣ эътироф кард.

Пас аз бухрон дар ҳудуди Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла аз ҷониби гурӯҳи Ларозе, гурӯҳи кории Кумитаи иқтисодӣ ва молиявӣ ва олимони дигар таҳқиқотҳо гузаронида шуданд, ки тарафҳои мусбат ва манфии низомии таъминномаҳои суботи молиявии иттиҳодро ошкор намуданд. Хулосаҳои онҳоро метавон ба таври зайл ҷамъбаст кард:

- тадбирҳо оид ба таъмини бозоргирӣ дар доираи ИА умдатан самарабахш буданд;
- муносибатҳои кишварӣ ба танзими зиддибухронӣ барои ташаккули бозори ягонаи молиявӣ монеа эҷод карданд;
- дар соҳаи мубодилаи иттилоот мушкилот мавҷуд аст;
- тадбирҳо оид ба муҳофизати амонатҳо чандон самарабахш набуданд ва натиҷаҳои иловагии манфӣ доштанд.

Бо вучуди ин, хулосаи умумӣ ин буд, ки қонунгузорӣ ва низомҳои танзими ҳам дар тамоми низомии Иттиҳоди Аврупо ва ҳам дар сатҳи миллий ба шароитҳои бавучудодада номувофиқ буданд ва моҳи декабри соли 2009 тасмим гирифта шуд, ки мақоми нави танзими макропруденсиалӣ - Шӯрои Аврупо оид ба хавфи низомманд, инчунин се мақомоти назорати иловагии фаромиллӣ ташкил гардад, ки онҳо бояд дар мақомоти мавҷудаи миллии назоратӣ бо мақсади ташаккул додани низомии ягонаи аврупоии мақомоти назорати молиявӣ ба ҳам оварда шаванд.

Марҳилаи муҳим барои ИА фаҳмиши зарурати роҳандозии ҳадафи ягона ва принципҳои умумӣ буд, ки бояд тасмимгирии зуд ва тақсимои фаврии вазифаҳоро дар ҳолати ба амал омадани бӯҳрон таъмин кунанд. Қадами муҳим дар ин самт қабул ва тасдиқ намудани Принципҳои танзими зиддибӯҳронӣ (Crisis Management Principles) дар моҳи июни соли 2008 буд, ки нуктаҳои зеринро дар бар мегиранд:

1. Ҳадафи танзими зиддибӯҳронӣ таъмини суботи низоми молиявии ИА ва то ҳадди ақал расонидани оқибатҳои зараровари иқтисодӣ бо хароҷоти дастаҷамъонаи камтарин мебошад.

2. Ҳадафи асосии танзими зиддибӯҳронии босамар пешгирии муфлисшавии бонкҳо намебошад.

3. Дар давраи бӯҳрон ҳамеша ба қарорҳои бахши хусусӣ афзалият дода мешавад, масъулияти пурраи ҳолати бонк ба роҳбарияти бонк вогузор мешавад, саҳмдорон ҳақ надоранд, ки кӯмакро интизор шаванд, қарздеҳону амонатгузори суғуртанашуда бояд ба талафот омода бошанд.

4. Кӯмаки давлатӣ танҳо дар баъзе мавридҳо ва танҳо барои рафъи мушкilotи ҷиддӣ дар иқтисодиёт имконпазир аст, ба шарте ки манфиатҳои иҷтимоии ҷашмдошт аз хароҷот ба сармоякунонии такрорӣ бештар бошанд.

5. Идоракунии бӯҳрони фаромарзӣ барои ҳамаи кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо вазифаи умумӣ буда, тадбирҳои зиддибӯҳронӣ бояд бо дарназардошти хусусиятҳои бӯҳрони ишорагардида таҳия карда шавад.

6. Тадбирҳои зиддибӯҳронӣ низоми солимгардонӣ бо низомҳои назорату пешгирии бӯҳрон бояд воҳиди томо ташкил диҳанд.

Ҳамин тавр, ҷомеаи Аврупо танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкиро дар ду ҷанба матраҳ менамояд, яъне: коҳиш додани эҳтимолияти дефолти ташкилотҳои қарзӣ ва коҳиш додани зиён зимни муфлисшавӣ.

Муносибати аввал ба баланд бардоштани устувории ташкилотҳои қарзии алоҳида ва дар маҷмӯъ низом нигаронида шудааст. Ин муносибат вучуди унсурҳои зеринро имконпазир медонад:

1. Ташаккули талаботи меъёрӣ нисбат ба сармоя ва бозоргирӣ, ки ба татбиқи пешниҳодҳои Кумитаи Базел пурра мувофиқанд, аз ҷумла тадбирҳо оид ба беҳтар кардани сифат ва шаффофияти сармояи бонк, ҷорӣ намудани зариби оддии левERIC, ташкили захираҳои сармоявии контрсиклӣ, пурзӯр намудани талабот ба сармоя бо назардошти хавф, аз ҷумла вобаста ба татбиқи деривативҳо (ҳосилаҳо) ва секюртизатсия (ба коғазҳои қиматнок гардондан).

2. Ҷорӣ намудани истилоҳи «сармояи шартӣ» (contingent capital), ки дар намуди воситаҳои қарзӣ ташаккул ёфта, дар шароити муайян ба таври автоматӣ ба саҳмияҳои оддӣ табдил мешаванд (масалан, агар зариби муқарраршудаи кифоятии сармояи вайрон карда шуда бошад), ки ба бонк имкон медиҳад, то барои ҷуброни зиён сармояи иловагӣ дастрас кунад.

3. Татбиқи назорати босамари бонкӣ, зеро тавре ки аз ҳолати буҳронӣ маълум гашт, танҳо танзим барои таъмини суботи низоми бонкӣ кифоя набуда, баланд бардоштани сифати назорат тақозо мегардад.

4. Тартиботи махсус барои бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим бо мақсади беҳтар кардани амнияти онҳо, ки ин имконияти татбиқи мавридҳои зеринро медиҳад:

- талаботи иловагӣ нисбат ба сармоя ва бозоргирӣ, муқаррар кардани пардохтҳои махсус дар ҳолати аз ҷониби ташкилоти молиявӣ гирифтани фоида аз василаҳои дастгирӣ;

- Қоидаҳои Волкер, ки ба маҳдуд кардани андоза ва доираи (намудҳои) фаъолияти бонкӣ равона гардидаанд;

- ба бонкҳо манъ намудани анҷом додани амалиёти биржавӣ аз рӯйи суратҳисоби худӣ ва соҳибӣ кардан ба фондҳои ҳечингиву фондҳои сармоягузори хусусӣ (саҳҳомӣ);

- маҳдудиятҳо ба ҳиссаи бозориини пасивҳои бонк.

Усули дуввум бештар ба солимгардонии ташкилотҳои қарзӣ дахл дорад. Аз ҷумла, инҳоро пешбинӣ менамояд:

1. Ҷорисозии нақшаҳои вазъиятии солимгардонӣ, ки бояд ҳатман аз ҷониби бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим таҳия карда шуда, аз ҷониби

мақомоти назоратӣ тасдиқ гарданд, ки метавонад воситаи самараноки пешгирии чунин ҳолатҳо шавад.

2. Такмили низоми суғуртаи амонатҳо. Аз ҷумла, дар давраи бухрон, тасмим гирифта шуд, ки ҳадди ақалли амонат, ки бояд то охири соли 2010 мавриди суғурта қарор гирад, то 100 ҳаз евро зиёд карда шуда, ба пасандоздорон дар ҳолати муфлисшавии бонк муҳлатҳои пардохти ҷуброн то 20 рӯз кам карда шавад.

3. Ташкили низоми воқуниши фаврӣ, ки ба мақомоти назоратӣ имкону ҳуқуқи дар ҳолатҳои ҷиддӣ андешидани тадбирҳои таъхирнопазирро фароҳам меорад.

Муфлисшавии гурӯҳҳои бонкӣ барои ИА мавзӯи муҳим ва то ба ҳол коркарднашуда боқӣ мемонад. Механизмҳои пешгирии ҳолатҳои бухронӣ ва муфлисшавӣ барои гурӯҳҳои бонкӣ, ки аз ҷумла на танҳо аз шӯъбаҳои зиёд ва ширкатҳои фаръии бонк, ки дар кишварҳои гуногун, алалхусус берун аз ИА амал мекунанд, балки аз дигар ниҳодҳои молиявӣ (масалан, ширкатҳои суғуртавию лизингӣ ва ғайра) иборатанд, ба таври назаррас мураккаб мегарданд.

Дар асоси таҳлили анҷомдодашуда хулоса бароварда шудааст, ки бо мақсади таҳияи қоидаҳои умумӣ барои ҳамаи низомҳои бонкии тараққикарда ва тараққиёбанда чиҳати пешгирӣ намудани номутавозунӣ дар танзим, ки дар навбати худ метавонад ба зухуроти бухронӣ боис гардад, ҳамоҳангсозии байналмилалӣ дар соҳаи танзими фаъолияти бонкӣ зарур аст.

Ҳангоми таҳлил ва муқоисаи усулҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ чунин хулоса ба пеш меояд, ки чиҳати татбиқи танзими зиддибухронии самарабахш бояд усуле истифода шавад, ки ба арзёбии ҳисобот оид ба суботи молиявӣ таҷрибаи як қатор кишварҳои ҷаҳонро ба назар гирифта бошад. Дар асоси усули дар боло овардашуда тадбирҳо оид ба такмил додани сохтор ва муҳтавои мавҷудаи ҳисобот оид ба суботи молиявӣ, ки аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон омода карда шудааст, пешниҳод шудаанд, аз ҷумла: тағйир додани сохтори ҳисобот; дарҷ намудани таърифи суботи молиявӣ; ба ҳисобот на танҳо хусусияти муқаррарнамоӣ, балки пешгӯишавандагӣ бахшидан; заминаи

иттилоотии ҳисоботро дар шакли тавзеҳоти алоҳида ва дар формати маъмул (афзалтараш дар Excel) пешниҳод намудан.

Арзёбии самаранокии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дар амал метавонад дар асоси низоми меъёрҳои дар он пешниҳодшуда ва маҳаки (индикатори самаранокии) агрегатсияшуда (ҷамъбаастшуда) анҷом ёбад, зимнан ба сифати он ҳамчун меъёри умумитарини барои ҳамаи тадбирҳои дорои хусусияти муҳофизатӣ татбиқшаванда - нишондиҳандаи зарари расидаи эҳтимолии нисбии рафъгардида баромад мекунад.

Хулосаи умумии муаллифи рисола аз он иборат аст, ки арзёбии самаранокии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ метавонад дар асоси ҳисобкунии нишондиҳандаҳои барои давраи муайян бо назардошти динамикаи тағйирёбии онҳо пешниҳодшуда сурат гирад. Барои пайдо намудани тасаввуроти мукамал дар бораи самаранокии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ муқоисамоии сатҳҳои дастрасшуда бо нишондиҳандаҳои шабеҳи кишварҳои дигар ва қиматҳои миёна дар минтақаи гурӯҳи кишварҳои қиёсшаванда пешниҳод карда мешавад.

Хулосаи боби дуюм

1. Таҳлили динамикаи тағйирёбии вазъи фаъолияти бонкҳои тичоратӣ аз тамоюли рушди соҳаи бонкӣ шаҳодат медиҳад. Таҳлили омили шаш соли охир нишон дод, ки на ҳама ташкилотҳои қарзии ватанӣ тавонистанд аз оқибатҳои буҳрони солҳои 2014-2015 барқарор шаванд. Аммо он ташкилоти қарзие, ки идоракунии дурусти захираҳои қарзии худро ба роҳ монда буданд, дар саҳнаи бозори бонкӣ мавқеъ гирифтанд.

2. Тадқиқоти комплекси бозори бонкӣ дар даври Истиқлолияти давлатӣ нишон медиҳад, ки ҳаҷми пасандозҳо ва маблағҳои қарзӣ дар низоми фаъолияти бонкҳои тичоратӣ аҳамияти аввалиндараҷаро доро буда, онҳо ба сифати элементи фаъоли зарурии фаъолияти бонкӣ хизмат мекунанд. Бонкҳои тичоратӣ воситаҳои озоди пулии мизочонро ҷалб намуда, бо ин васила захираҳои молиявиро байни эҳтиёҷмандони ин маблағ тақсим менамоянд. Дар

баробари ин, бонки тиҷоратӣ метавонад амалиётҳои худро танҳо дар доираи бозори бонкии мавҷудбуда амалӣ созад. Хусусияти ин амалиётҳо аз ҳаҷми бозори захиравии бонк ва тамоюли рушди онҳо вобастагӣ дорад.

3. Ҳамзамон, ба Бонки миллии Тоҷикистон тавсия дода мешавад, ки фаъолияти худро дар сатҳи байналмилалӣ рушд дода, тадриҷан мақоми нозириашро ба мақоми иштирокчии фаъол табдил диҳад. Гузашта аз ин, бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои дигар, на танҳо эълон намудани омодагии худро ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ дар сатҳи миллий, балки таҳлили дар доираи вазъи иқтисодии Тоҷикистон оқилона будани истифодаи меъёрҳои байналмилалиро низ анҷом додан лозим аст.

4. Бухрони ҷаҳонии имрӯза (аз ҳисоби авҷи COVID-19) бо суръат ба бозори бонкии кишвар ва ҷаҳон таъсири нисбатан назаррасро гузошт. Дар ин раванд асоси хавфро танҳо таваккали маҷмӯии қарзии бахши бонкӣ ба вучуд овард, чунки дар баробари авҷи COVID-19 татбиқи чораҳо чиҳати беҳтар намудани сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ, ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол (зиёда аз 30 рӯз батаъхирافتода) дар сандуқи қарзӣ нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ ба андозаи 0,8 банди фоизӣ коҳиш ёфта, 29,2 фоизро ташкил дод. Дар семоҳаи якуми соли 2020 нишондиҳандаи фонди пӯшонидани талафоти имконпазир нисбат ба қарзҳои ғайрифавол, вобаста ба коҳишёбии ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол дар низоми бонкӣ, дар муқоиса ба семоҳаи якуми соли 2019 ба андозаи 9,4 б.ф. кам гардида, 71,7 фоизро ташкил намуд⁸⁹.

5. Арзёбии самаранокии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ метавонад, давраи муайяни таназули сатҳи устувории молиявии бонкҳоро пешгӯӣ намояд. Барои пайдо кардани тасаввуроти мукамал дар бораи самаранокии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ муқоисамоии сатҳҳои бадастомада бо нишондиҳандаҳои шабеҳи кишварҳои дигар ва қиматҳои миёна дар минтақаи гурӯҳи кишварҳои қиёсшаванда пешниҳод карда мешавад.

⁸⁹ Шарҳи устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар семоҳаи якуми соли 2020: <https://nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/submenu/sharhi-ustuvorii-moliyavii-nizomi-bonk.php>

БОБИ III. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ НИЗОМИ ТАНЗИМИ ЗИДДИБУҲРОНИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Самтҳои асосии рушди танзими фаъолияти бонкҳои низоми

Яке аз самтҳои афзалиятноки рушди танзими зиддибуҳронӣ ташкили низоми назорат ва танзими фаъолияти бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим доништа мешавад. Ин аҳамияти низомиандона метавонад дар сатҳҳои гуногун (глобалӣ, миллий, минтақавӣ) зоҳир гардад.

Дар айни замон ба зиммаи Бонки миллии Тоҷикистон вазифаи ташкили назорату танзими фаъолияти ду гурӯҳи ташкилотҳои қарзӣ вогузор гардидааст:

а) сохторҳои фаръии бонкҳои низомианди байналмилалӣ⁹⁰ барои низоми бонкдорӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда;

б) бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳими Тоҷикистон (тариқи дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихобномаи пешакии гурӯҳи бонкҳои миллий, минтақавӣ ва маҳаллии барои низоми бонкдорӣ муҳим).

Дар қаринаи ҳамгироии низоми бонкии Тоҷикистон дар иқтисоди ҷаҳонӣ солҳои охир, бо назардошти воридшавии Тоҷикистон ба СУС, воридшавӣ ба ХБА, имзо намудани созишнома бо Иттиҳоди Аврупо, қабули тавсияҳои Базел III ва СБҲМ ташкили Фазаи ягонаи иқтисодӣ ва омилҳои дигар, масъалаҳои рушди босубот ва таъмин намудани рақобатпазирӣ тавачҷуҳи махсусро талаб мекунанд. Тамаркузи низоми бонкӣ ба гирифтани ғоидаҳои баландтарин дар давраи кӯтоҳмуддат, самтгирӣ ба манбаъҳои берунаи маблағгузорӣ, номувофиқатии идоракунии хавфҳо ва омилҳои дигар низоми бонкии кишварро заиф мекунанд. Дар навбати аввал фаъолияти бонкҳои дорои аҳамияти низомианд, ки дар робита ба муайянкунии муносибатҳо ба танзими онҳо Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ ва Кумитаи суботи молиявӣ дар

⁹⁰ * Бонкҳои низомианди байналмилалӣ (globally important systemic banks) бонкҳои мебошанд, ки бад шудани вазъи молиявӣ ё фаъолияти онҳо метавонад ба вайроншавии бахши бонкӣ ё оқибатҳои манфии назаррас барои бахши низоми молиявӣ ё иқтисоди минтақа оварда расонад.

Тоҷикистон бори аввал 14 декабри соли 2018 як қатор ҳуҷҷатҳои муҳимро нашр карданд, метавонад манбаи бесуботи гардад. Аз ҷумла, дар ҳуҷҷати таҳти унвони «Бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии ҷаҳонӣ: методологияи арзёбӣ ва талаботи иловагӣ нисбат ба ҷаббиши талафот» (Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement) методологияи баҳодиҳии бонкҳои байналмилалӣ (глобалии) аз ҷиҳати низоммандӣ муҳим пешниҳод гардидааст. Аз ҷумла, панҷ меёр (нишондиҳандаҳои интегралӣ) таъкид шуд - андозаи бонк, ҳамбастагии бонкҳо, мавҷудияти муассисаҳои молиявӣ, ки метавонанд бонкро дар сурати муфлисшавии он аз ҷиҳати инфрасохтор иваз кунанд; фаъолияти байналмилалӣ бонкҳо ва дараҷаи мураккабии бонкҳо, ки ба ҳар кадоми онҳо арзиши вазнӣ дар сатҳи 20% лоиқ доништа шудааст.

Ин меёрҳо ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти бонкиро, ки эҳтимолан хавфи бесуботии низоми молиявӣ бонкиро дар бар мегиранд, инъикос мекунанд. Ҳамаи индикаторҳо ба ғайр аз андозаи ташкилоти қарзӣ синтетикӣ буда, аз якҷанд нишондиҳандаҳо иборатанд, ки дар дохили як меёр дорои вазни баробаранд.

Барои ҳар як бонк қиматҳои меёрҳои дар боло номбаршуда, ки бо роҳи тақсим кардани қимати нишондиҳанда барои ҳамин ташкилоти қарзӣ ба қимати умумии ҳамаи бонкҳои интихобшуда ҳисоб карда мешавад, бузургии нисбӣ мебошад.

Таҳлил барои 74 ташкилоти қарзӣ, ки аз рӯи андозаи онҳо интихоб гардиданд, гузаронида шудааст. Дар ҷараёни интихоби бонкҳо ҳулосаҳои бонкҳои марказӣ-аъзои Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ низ ба назар гирифта шудаанд. Арзёбии ҷамъбасти аҳамияти низоммандонаи глобалии ташкилоти қарзӣ дар натиҷаи тақсим кардани нишондиҳандаҳои барои ҳар як ташкилоти қарзӣ ноилгашта ба қимати умумӣ аз рӯи ҳамаи бонкҳои интихобгашта ва ҷамъномаи ҳамаи индикаторҳои баркашида ҳосил гардид. Қимати ҳадди аксари арзёбӣ барои ҳар як бонк 5 ҳол (1 ҳол – 20%, дар умум 100%) муқаррар шудааст.

1 январи соли 2020 дар асоси татбиқи ин методика, Шӯрои суботи молиявӣ рӯйхати 3 бонки дорои аҳамияти низоммандро нашр кард.

Шӯрои суботи молиявӣ эълон кард, ки рӯйхати мазкур моҳи ноябри ҳар сол таҷдид хоҳад шуд ва методологияе, ки мувофиқи он ниҳодҳои молиявии дорои аҳамияти низоммандии глобалӣ муайян мегардад, ҳар се сол бознигарӣ мешавад.

Вобаста ба танзими иловагии ниҳодҳои молиявии дорои аҳамияти низоммандии глобалӣ қарорҳои ҳатман иҷрошавандаи зерин қабул карда шуданд:

- то охири соли 2020, онҳо бояд нақшаи муфасссал оид ба расмиёти солимгардонии молиявии худро пешниҳод кунанд;
- аз соли 2023 сар карда, нисбат ба онҳо талаботҳои қатъитар оид ба кифоятии сармоя татбиқ карда мешаванд;
- мувофиқи Базел III талаботи сармояи дараҷаи аввал то соли 2019 бояд 10% -ро ташкил диҳад, дар ин маврид талабот нисбат ба сармояи дараҷаи аввал дар бонкҳои ташкилдиҳандаи низом назар ба бонкҳои боқимонда 3,5% зиёдтар хоҳад шуд.

Дар доираи методология мазкур хусусиятҳои асосии бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии глобалӣ ба сурати зайл муайян карда шуданд:

- андозаи калони дороиҳо ва ӯҳдадориҳо;
- вучуд доштани шабакаи серсоҳаи филиалҳо дар тамоми ҷаҳон, ки заминаи паҳншавии бесуботӣ аз як кишвар ба кишвари дигар аст;
- муҳимияти баланди бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии глобалӣ (минбаъд - БДАНГ), ки дар душвории иваз намудани он дар иқтисодиёт ва соҳаи молиявӣ ифода мегардад.

Ҳамзамон интиҳоб ва татбиқи танзими иловагии бонкҳои аз ҷиҳати низоммандӣ муҳим эҳтимолан дорои ҳам хусусиятҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ мебошанд. Тадбирҳои нисбат ба танзими бонкҳои аз ҷиҳати низоммандии глобалӣ муҳим татбиқшаванда ба кам кардани оқибатҳои манфии дар пайи мушкилоти эҳтимолии дар фаъолияти онҳо ҷойдошта нигаронида шудаанд. Тавре

ки маълум аст, маҳз ҳамин гурӯҳи бонкҳо метавонад ба паҳн шудани зухуроти бухронӣ мусоидат намуда, онҳоро ба манбаи «сироят» табдил диҳад. Дар натиҷа, дар ҳолати зухури носуботии БДАНГ ворид кардани маблағҳои калони молиявӣ аз ҷониби давлатҳо ба сармояи онҳо талаб карда мешавад, гарчанде ки болобарии суботи ин бонкҳо аз ҳисоби пурзӯр намудани талаботҳо нисбат ба кифоятии сармоя ва сифати дороиҳо метавонад ба ном «оқибатҳои манфии ғайричашмдошт» ба бор орад. Гузашта аз ин, на танҳо болобарии кифоятии сармоя ва сифати дороиҳои ширкат муҳим аст, балки равандҳои шабех дар ташкилотҳои фаръии он низ роҳандозӣ гарданд. Бо сабабҳои дар боло зикршуда низоми танзими чунин бонкҳо то ба ҳол *дар сатҳи ҷумҳурӣ* ба роҳ монда нашудаанд. Набудани ҳамоҳангсозӣ дар фаъолияти мақомоти танзимкунанда метавонад боиси оғози афзоиши ҳузури бонкҳои дорои аҳамияти низомманд маҳз дар кишвар, ки барои онҳо тартиботи имтиёзнотар фароҳам сохта мешавад, гардад. Ҳамзамон талаботе, ки ба ташкилоти мабдаъ дахл дорад, ба ташкилотҳои фаръӣ татбиқ нахоҳад шуд.

Тибқи иттилои Бонки миллии Тоҷикистон дар кишвари мо аз 18 бонк 3 бонк (БДА ҚТ «Амонатбонк», ҚСК «Ориёнбонк» ва ҚСК «Бонки Эсхата») ҳамчун бонки низомсоз эълон гардидааст⁹¹.

Натиҷаи таҳлилҳои боби 2-юм ба мо нишон дод, ки ҳиссаи бонкҳои дорои аҳамияти низомманд дар баҳши бонкии Тоҷикистон хеле назаррас аст ва тамоюли зиёдшавӣ дорад. Хулосаи ҳаммонанд ба мавҷудияти ғайррезидентҳо дар низоми бонкии Тоҷикистон низ дахл дорад, ки инро натиҷаи таҳлили ҳиссаи ғайррезидентҳо дар маҷмӯи сармояи оинномавии бақайдгирифташудаи низоми бонкӣ тасдиқ менамоянд.

Дар доираи роҳандозии танзиму назорати бонкҳои тижоратии Тоҷикистон аз болои фаъолияти бонкҳои дорои аҳамияти низомманд дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаълтар намудани корҳо дар самтҳои зерин мувофиқи мақсад доништа мешавад:

⁹¹ Бонки миллии Тоҷикистон: <http://nbt.tj/files/suboti-moliyavi>

1. Иштироки Бонки миллии Тоҷикистон дар кори Шӯрои суботи молиявӣ ва Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ чихати ташкили назорати муттаҳидаи глобалӣ аз болои БДАНГ таъмин карда шавад.

2. Бонки миллии Тоҷикистон бо бонкҳои марказии Британияи Кабир, ИМА, Испания, Италия, Олмон, Фаронса, Хитой, Чопон, Швейтсария ва Шветсия чихати беҳтар намудани вазъи молиявии бонкҳои Тоҷикистон созишнома бандад. Ҳамзамон амнияти маълумоти ба Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳодшавандаро таъмин намуда, розигии бонкҳои марказии дар боло зикршуда ба коркарди маълумотҳои интиқолшударо гирифтани зарур аст.

3. Нисбат ба ширкатҳои фаръии БДАНГ айнан ҳамон талабот, ки нисбат ба ширкатҳои мабдаи онҳо татбиқ мегарданд, ба кор бурда шаванд.

4. Методологияи махсусияти мақоми БДАНГ дар шакли гурӯҳи алоҳида бо мақсади баланд бардоштани самаранокии назорат аз болои фаъолияти онҳо таҳия гардида, методикаи арзёбии вазъи молиявии ин бонкҳо бо дарназардошти аҳамияти низоммандии глобалии онҳо ва имконияти интиқоли хавфҳои фаромарзӣ пешниҳод шавад.

Ба инобат нагирифтани роҳҳои кунунии паҳншавии зухуроти бухронии марбут ба бесуботии бахши молиявӣ дар кишварҳое, ки дар онҳо ширкатҳои мабдаи бонкҳои дорандаи ташкилотҳои фаръии дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда ҷойгиранд, ҳамчун омили манфӣ эътироф гардидааст. Арзёбӣ намудани хавфҳои бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии глобалии вазъи молиявияшон бесубот ва таъсиррасонии он хавфҳо ба низомҳои бонкии кишварҳои гуногун дар асоси маълумоти мавҷуда аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ифшогардида ғайриимкон аст.

Дар радифи ташкили назорат аз болои БДАНГ вазифаи муҳими дар назди Бонки миллии Тоҷикистон гузошташуда ин солимгардонии бонкҳои муфлисшуда мебошад. Бинобар ин, зарурати диверсификатсияи ҳаҷми калони иттилооти таҳлилшаванда ва татбиқи воситаҳои танзим нисбат ба категорияи алоҳидаи бонкҳо имкон медиҳад, ки мушкилоти мубрами марбут ба танзими

зиддибухронии фаъолияти бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим мухтасар ифода карда шавад.

Яке аз чунин мушкилот дар он аст, ки аз як тараф, роҳбарони кишварҳо зарурати аз ҷониби давлат дастгирӣ ёфтани бонкҳои калонтаринро хуб дарк менамоянд, чунончи аз суханрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ бармеояд, ки «низоми бонкӣ бояд ба рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, фаъолнокии бахши хусусӣ ва гардиши савдои хориҷӣ мусоидат намояд ва сарчашмаи асосии дастгирии молиявии ҳадафҳои давлат бошад. Бинобар ин, Бонки миллии вазифадор карда мешавад, ки ҷиҳати муайян намудани сабабҳои кам ҷалб гардидани сармояи дохиливу хориҷӣ барои ташкили бонкҳои нав ва камшавии сармояи оинномавии бонкҳои амалкунанда чораҳои зарурӣ андешида, сиёсати пуливу қарзиро ба рушди устувори иқтисоди миллии ва афзоиши содирот равона намояд». Аз ҷониби дигар, самаранокии чунин дастгириро далели хеле баланд будани сатҳи рақобат дар бозори бонкии Тоҷикистон поён мебарад. Зимнан худ рақобатпазирӣ аз сабаби намоёнтар шудани олигополиясозии бозори бонкӣ аз ҳақиқат дур буда, татбиқи тадбирҳои зеринро тақозо мекунад:

1. Меъёрҳои интихоби бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим муайян гардида, ҳамаи бонкҳои тижоратӣ бо мақсади татбиқи воситаҳои танзими макропруденсиалӣ ба кластерҳо тақсим карда шаванд.

2. Низомҳои махсуси танзим, назорат ва солимгардонии молиявии бонкҳои барои низоми бонкдорӣ муҳим таҳия карда шавад.

3. Назорати муттаҳида аз болои гурӯҳҳои бонкии барои низоми бонкдорӣ муҳим амалӣ карда шавад.

Гузашта аз ин, ҳеҷ яке аз пешниҳодҳои зикршуда дар бораи он ки маҳз кадом бонкҳо барои бахши бонкии Тоҷикистон аҳамияти низоммандона доранд, ҷавоби аниқ дода наметавонад, гарчанде ки чунин фарқгузорӣ ниҳоят муҳим аст, зеро то ҳол Бонки миллии Тоҷикистон муайян накардааст, ки кадом бонкҳо бояд таҳти назорати ҷиддӣ қарор гиранд ва муфлисшавии кадоме аз онҳо боиси зиёни бузургтарин мегардад.

Гирифтани ҷавобҳо ба саволҳои гузошташуда, аз ҷумла ба мақомоти танзимкунанда ва субъектҳои иқтисодиёт ҷиҳати қабули қарорҳои бомулоҳизатар дар ҳамаи марҳилаҳои сикли иқтисодӣ имкон фароҳам меорад.

Масалан, дар замони бӯҳрони глобалии молиявӣ иқтисодии ба наздикӣ дар Тоҷикистон рӯйдода стратегияи яқинан беасоси «наҷот додани онҳое, ки наҷот додан мумкин аст» интиҳоб гардида буд. Барои наҷот додани бонкҳои маблағҳои калон (тақрибан 1,3%-и ММД), аз ҷумла барои дастгирии (аниқтараш пардохти қарзҳои) бонкҳои ҚСП «Тоҷпромбонк» ва ҚСП «Фононбонк», ки дар амал муфлис шуда буданд, ҷудо гардиданд. Ин бонкҳо низомсоз набуданд, муфлисшавии онҳо барои иқтисодиёт оқибатҳои харобиовар дар пай надошт, баръакс, он метавонист ба тоза қардани низоми бонкӣ мусоидат кунад.

Ҳамин тавр як қатор саволҳо оид ба мавридҳои зерин ба миён меоянд:

- интиҳоби категорияҳои ташкилотҳои қарзии барои низом муҳим;
- таҳияи меъёру методикаҳои, ки аз рӯйи онҳо ташкилоти қарзӣ аз ҷиҳати низоммандӣ муҳим эътироф мегардад;
- интиҳоби воситаҳои танзими нисбат ба онҳо татбиқшаванда;
- таҳияи меъёрҳои, ки дар асоси онҳо ин воситаҳо татбиқ шуда метавонанд.

Бинобар гуфтаҳои боло, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» собит намудани моддаи алоҳидаи ба танзими бонкҳои аз ҷиҳати низоммандӣ муҳим бахшидашуда мувофиқи мақсад аст. Мо пешниҳод менамоем, ки се намуди бонкҳои барои низом муҳим интиҳоб карда шавад:

- ташкилотҳои қарзӣ, ки созмонҳои фаръии бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии глобалӣ ҳастанд;
- бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии милли;
- бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии минтақавӣ маҳаллӣ.

Ҳамзамон, ба гурӯҳи аввал ташкилотҳои қарзие мансуб доништа хоҳанд шуд, ки созмонҳои фаръии БДАНГ-и мутобиқи методикаи Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ муайяншуда ба шумор мераванд.

Чунин бонкҳо ӯҳдадор карда мешаванд, ки дар бораи вазъи молиявии ширкатҳои мабдаъ ва дар маҷмӯъ гурӯҳ маълумоти иловагӣ пешниҳод кунанд. Инчунин, меъёрбандие бояд таҳия карда шавад, ки тибқи он меъёри кифоятии сармояи ташкилоти фаръии дорои аҳамияти низоммандӣ набояд аз меъёри ҳадди ақалли кифоятии сармояи нисбат ба ташкилоти мабдаи он татбиқшаванда кам бошад.

Масъалаи интихоби бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии миллӣ мураккабтар аст. Барои таҳияи методикаи интихоби бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии миллӣ мо тавсияҳои Кумитаи Базел оид ба назорати бонкиро аз рӯйи принципҳои муайян кардани бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии миллӣ ба кор бурдем. Бо ин санад 12 принсипе, ки дар асоси онҳо бояд интихоби бонкҳои миллии аҳамияти низоммандӣ дошта сурат гирад, муайян карда мешавад.

Интизор меравад, ки ин тавсияҳо ба Базел III шомил хоҳанд шуд. Айни замон Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ муайян кардааст, ки талаботҳои иловагӣ нисбат ба бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии миллӣ аз соли 2016 татбиқ карда мешаванд.

Муносибати пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки саҳми бонк дар баҳши бонкӣ ба назар гирифта шуда, таъсири он ба баҳши воқеии иқтисодӣ арзёбӣ гардад.

Идораи суботи молиявии Бонки миллии Тоҷикистон соле як маротиба дар моҳи январ бо ҷамъбасти ҳисоби нишондиҳандаҳои меъёрӣ, рӯйхати ташкилотҳои қарзии низомсозро барои давраи аз 1 январ то 31 декабри соли оғозшуда таҳия намуда, дар мувофиқа бо Департаменти назорати бонкӣ ба роҳбарияти Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Дар асоси маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон мо нишондиҳандаҳои аҳамияти низоммандиро (АН) барои 18 бонки калонтарини Тоҷикистон ба ҳолати санаи 1 январи 2019 ва 1 январи соли 2020 ҳисоб кардем (ниг. ба ҷадвали 3.1.1). Мутаассифона, омили айни замон дар баҳши бонкӣ мавҷудбуда имкон намедиҳад, ки ҳамаи параметрҳои дар методика пешниҳодшуда муайян карда

шаванд, аз ин рӯ нишондиҳандаи меъёрии ҷамъбасти барои як ташкилоти қарзӣ аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\text{НМЧ} = \sum_{i=1}^9 (\text{Н}_i * \text{В}_i),$$

ки ин ҷо: **НМЧ** – нишондиҳандаи меъёрии ҷамъбасти; **Н_і** – ҳисоби миёнамоҳонаи нишондиҳандаҳои меъерӣ бо фоиз (**Н₁** то **Н₉** ба истиснои **Н₆**) дар 12 моҳи соли ҷамъбасти:

$$\text{Н}_i = 1/12 * (\text{Н}_{i1} + \text{Н}_{i2} + \dots + \text{Н}_{i12})$$

Барои **Н₆** ҳаҷми умумии пардохтҳои ташкилоти қарзӣ барои 12 моҳи соли ҳисоботӣ нишон дода мешавад: **Н₆ = Н₆₁ + Н₆₂ + ... + Н₆₁₂**.

В_і – вазни нишондиҳандаи меъёрии *i*-юм (**Н_і**) дар вазни умумии хусусияти алоқаманди ташкилоти қарзӣ.

Ташкилоти қарзӣ дар сурате ба рӯйхати ташкилотҳои қарзии низомсоз ворид карда мешавад, ки нишондиҳандаи меъёрии ҷамъбасти он мутобиқи банди 12 Қоидаҳои муайян намудани ташкилотҳои қарзии низомсоз ҳисоб шуда, андозаи 8 фоиз ё аз он бештарро ташкил диҳад.

Агар нишондиҳандаи меъёрии ҷамъбасти ташкилоти қарзӣ аз 5 фоиз зиёд, вале аз 8 фоиз камтар бошад, он гоҳ ташкилоти қарзии мазкур ба рӯйхати ташкилотҳои қарзии эҳтимолиё дохил карда мешавад, ки аз рӯи баҳодиҳии навбатӣ метавонад ташкилоти қарзии низомсоз эътироф шавад⁹².

Ҷадвали 3.1.1

Рӯйхати ташкилотҳои қарзии низомсоз ва ташкилотҳои қарзии эҳтимоли* дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2020

/г	Ташкилотҳои қарзии низомсоз	Меъри ҷамъбасти (бо %)
	БДА ҚТ «Амонатбонк»	31,13
	ҚСК «Ориёнбонк»	20,54
	ҚСК «Бонки Эсхата»	12,43
Ташкилотҳои қарзии эҳтимоли		
	ТАҚХ «Имон Интернешнл»	7,22

Сарчашма: Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон ва Бюллетенти омили бонкӣ

*Ба ташкилотҳои қарзии эҳтимоли ташкилотҳое дохил мегарданд, ки аз рӯи баҳодиҳии навбатӣ метавонанд ташкилоти қарзии низомсоз эътироф шаванд.

⁹² Қоидаҳои муайян намудани ташкилотҳои қарзии низомсоз. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 ноябри с. 2018 таҳти №163 тасдиқ шудааст.

Усули пешниҳодшудаи арзёбӣ, ба назари мо, барои муайян кардани бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии *миллӣ* мутобиқ аст, гарчанде ки ин муносибат имкон медиҳад, то бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии *минтақавӣ* низ гурӯҳбандӣ карда шаванд. Аммо, дар ин ҳолат, чигунагии зиёне, ки онҳо метавонанд дар сурати муфлисшавӣ ба низоми бонкӣ дар қиёс бо иқтисодиёти минтақа расонанд, он қадар муҳим набуда, ба афзалияти арзёбии ҳиссаи парсиалии (чузъии) қарзҳои аз ҷониби бонки минтақавӣ додашаванда далолат мекунад.

Барои танзими фаъолияти бонкҳои аз ҷиҳати низоммандӣ муҳим ба кор бурдани ниҳоди намояндагони ваколатдори бонкҳои тиҷоратӣ, ки имкон медиҳад назорати фаъолияти онҳо дақиқтар ва пурмазмунтар гардад, оқилона доништа мешавад. Ҳамзамон, пешниҳод мегардад, ки имконпазирии ҳамчун субъектҳои танзим ба амалҳои дахлдор ҷалбшавии намояндагони ваколатдори бонки Тоҷикистон танҳо дар ташкилотҳои қарзие, ки тибқи арзёбии санадҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон вазъи молиявии онҳо ба бадшавӣ тамоюл дорад, дар қонунгузорӣ собит карда шавад.

Ғайр аз он, иҷрои бечунучарои талабот оид ба зарурати тартиб додани нақшаи таҷдиди сохтор дар мавриди бесуботи молиявии бонк ба мақсад мувофиқ аст, зеро он имкон медиҳад санҷиши иловагии низоми хавф-менеджменти бонк гузаронида шавад.

Масъалаи дигар дар низоми фаъолияти бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин механизми истифодаи СБҲМ дар давраи бухрон мебошад.

Бо назардошти он, ки СБҲМ дар Тоҷикистон эътироф шудаанд ва қоидаҳои баҳисобгирӣ бояд ба онҳо самтгирӣ намоянд, эътирофи он, ки назорати муттаҳида бояд ё ба маълумоти ҳисоботи тибқи СБҲМ омодашуда асос ёбад, ё талабот нисбат ба оmodасозии ҳисоботи муттаҳид бо мақсади назорат то ҳадди имкон ба стандартҳои мазкур ҷавобгӯ бошад, ба мақсад мувофиқ хоҳад буд.

Бухрони молиявии ҷаҳонӣ аз ҳад зиёд боиси бознигари СБҲМ гардид. Эродҳои асосӣ оид ба низоми баҳисобгирӣ, ки аз ҷониби Гурӯҳи бистгона қайд карда шуд, маънои зарур будани тадбирҳои зеринро доранд:

- беҳтар намудани стандартҳои арзёбии воситаҳои молиявӣ дар асоси бозоргирии онҳо;

- содда кардани стандартҳои баҳисобгирии воситаҳои молиявӣ;

- қатъитар намудани меъёрҳои эътирофи захираҳо барои талафот аз рӯйи қарз, дар асоси иттилооти густардатар дар бораи хавфҳои қарзӣ;

- такмил додани стандартҳо чӣхати ташкили захираҳо, хавфҳои ғайритавазунӣ ва номуайяний дар арзёбӣ;

- муқаррар кардани стандартҳои глобалии ҳисоботдиҳӣ;

- таъмин намудани ҷалбшавии бештари ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла мақомоти танзимкунанда ва намояндагони кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар раванди таҳияи стандартҳо.

Шӯро оид ба СБҲМ фавран ба мушкилоти дар натиҷаи бухрони молиявӣ баамаломеда воқуниш нишон дод. Моҳи июни соли 2008 гурӯҳҳои коршиносон оид ба арзиши одилона дар шароити бозори пардохтнопазир ва оид ба ошкор кардани мушкилоти асосии марбут ба арзёбӣ ва ифшо кардани иттилоот дар шароити бозори пардохтнопазир ташкил карда шуданд. Аз соли 2009 Шӯро дар соҳаи таҳияи лоиҳаҳо оид ба муттаҳидсозӣ ва ифшои иттилоот дар бораи воситаҳои молиявӣ фаъолона кор мебарад.

Ҳамин тариқ, айни замон бо мақсади фароҳам овардани заминаи ягона барои назорати муттаҳида ва таъмин кардани имконияти интиҳоб кардани гурӯҳҳои бонкии барои низом муҳим дар асоси ҳисоботи мувофиқ ба СБҲМ роҳандозии назорати муттаҳида ба мақсад мувофиқ доништа мешавад.

Барои ин ворид намудани тағйиротҳо ба Низомномаи Бонки миллии Тоҷикистон аз 30.05.2000 № 84 «Дар бораи ҳисобгирии амонатдорӣ (депозитарӣ) дар Бонки миллии Тоҷикистон» ва ба Дастурамали № 227-и Бонки миллии Тоҷикистон аз 29.09.2017 №129 «Оид ба корҳои ҳазинавӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзии молиявӣ» бо мақсади мувофиқгардонии онҳо ба стандартҳои зикрффта зарур мебошад.

Ҳамзамон, баррасии масъалаи ҷоринамоии талаботҳои иловагӣ нисбат ба устувории бонкҳои барои низом муҳим, масалан, оид ба кифоятии сармоя ва

ташкилнамоии захираҳо барои талафоти эҳтимолӣ мувофиқи мақсад мебошад. Аз ҷумла, тибқи талаботҳои Базел III барои бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии миллӣ муқаррар шудани меъёри кифоятии сармояро дар андозаи 3,5% зиёдтар аз нишондиҳандаи ҳадди ақалли кифоятии сармояи муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод менамоем.

3.2. Роҳҳо ва усулҳои солимгардонии вазъи молиявии бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳодисаҳои соли гузашта воқеияти иқтисодиро, ки дар он низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, тағйир дод. Дар айни замон, бисёр иштирокчиёни бозори бонкӣ бо чунин савол рӯ ба рӯ мешаванд, ки *«нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Тоҷикистон чӣ гуна ба шароити тағйирёбандаи макро- ва микроиқтисодӣ зуд мутобиқ мешаванд ва ё барои мутобиқат намудани онҳо чӣ шарту шароит зарур аст?»*.

Албатта, таҳримҳо, беқурбшавии якбораи пули миллӣ, афзоиши бухрон ва номуайянии баланди иқтисодӣ барои бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон як озмоиши воқеии неру гаштанд. Барои бисёре аз бонкҳои тижоратӣ бухрони кунунӣ бинобар мушкилоте, ки ҳатто баъд аз бухрони молиявии солҳои 2008-2009 ҳалли худро наёфта буданд, дар натиҷа бо далели нокифоятии сармоя ва пардохтпазирӣ аз таъмини «беҳатарии молиявӣ» маҳрум кард.

Тадбирҳое, ки Бонки миллии Тоҷикистон дар охири соли 2014 ва нимаи аввали соли 2015 андешид, барои зуд ва самаранок паҳш кардани падидаҳои бухрони рушдёбанда ва пешгирӣ аз оқибатҳои он дар бахши бонкӣ зарур буданд. Заиф шудани меъёрҳои захиравӣ барои як қатор амалиётҳои қарзӣ ба бонкҳо таҷриба шуд, ки аз ҷалби ҳаҷми зиёди захираҳои молиявӣ (яъне, ҷалби пасандозҳо) канорагирӣ кунанд ва фишори ба сармоя овардашавандаро коҳиш диҳанд.

Ҳангоми арзёбии сценарияҳои имконпазири рафъи бухрон, маълум мешавад, ки тадбирҳои кӯтоҳмуддати дастгирии бахши бонкӣ шояд кофӣ набошанд. Вобаста ба ин, вақти боқимондари барои мувофиқат ба воқеиятҳои

нави иқтисодӣ ба қадри имкон пурсамар истифода бурдан лозим аст. Таҳия ва татбиқи стратегияи самарабахши рушди бахши бонкӣ замимаи муассиртарин ва назаррас ба барномаҳои дастгирии давлатӣ ба назар мерасад, ки дер ё зуд дар шароити бӯҳрони кунунӣ бояд ҳангоми афзоиши касри буҷа тадриҷан коҳиш дода шавад.

Аллакай дар охири соли 2020 ташкили кор оид ба стратегияи нави рушди бахши бонкӣ дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат зарур аст, ки дар он ҳам тағйироте, ки дар иқтисоди Тоҷикистон ба амал омадаанд ва ҳам мушкилоти наवे, ки бахши бонкӣ метавонад дучор ояд, ба назар гирифта шаванд. Ҳамзамон, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳадафҳо ва вазифаҳои ҷонибҳои манфиатдори асосӣ, ба монандӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бонкҳои тиҷоратӣ, мизоҷон ва сармоягузoron инъикоси худро ёфтаанд.

Дар ин баррасии махсус як қатор чораҳои пешниҳод мегарданд, ки ба назар мувофиқтарин ва амалан дар бахши бонкии Тоҷикистон татбиқшаванда мебошанд. Тадбирҳои пешниҳодшуда барои ҳалли баъзе мушкилоти сохтории бахши бонкии Тоҷикистон пешбинӣ шуда, ба танзимгар ва иштирокчиёни бозори бонкӣ шароити зарурӣ ва воситаҳои самараноки таъмини суботи молиявиро фароҳам меоранд. Ин пешниҳодҳо таҷрибаи беҳтарини байналмилалиро ба назар мегиранд ва таҳияи асбобҳои мавҷуда ва ғаёлона истифодашавандаи таъмини суботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд ва ё дар баъзе ҳолатҳо ҳуҷҷатҳои мавҷударо пурра мекунанд.

Рушди муносибатҳои молиявии ҳар як давлат аз суботи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ вобаста аст. Дар марҳилаи пасазбӯҳронӣ (солҳои 2015-2017) вазъи молиявии як қисми назарраси бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон низ ноустувор боқӣ монд. Пеш аз баррасии самтҳои ба эътидол овардани вазъи молиявӣ ва рушди устувор, сатҳи самаранокии истифодаи механизмҳои идоракунии зиддибӯҳронии бонкҳои тиҷортиро пурра таҳлил кардан лозим аст, то ки бо ёрии онҳо бонкҳоро аз ҳолати ноустувор берун овардан мумкин бошад.

Ғайр аз ин, таҳлили ин механизмҳо, на танҳо аз нуқтаи назари самараи кӯтоҳмуддати он, балки аз нуқтаи назари фароҳам овардани имкониятҳои иқтидорӣ (потенциалӣ) барои рушди устувори минбаъда дар давраи пас аз бӯҳрон низ бояд арзёбӣ кард.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ низоми методологии стратегияи ҷорӣ вазъи молиявӣ низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чунин норасоӣҳо: Кумитаи суботи молиявӣ (Кумитаи миллӣ) ва Бонки миллии Тоҷикистон марҳилаҳои давраи тамоюли рушди ҳар як бонкро дар алоҳидагӣ ба назар намегиранд ва ҳолати ояндаи онҳоро пешгӯӣ намеkunанд; вазъи молиявӣ бонкҳои тиҷоратӣ ва тамоюли рушди воқеии онҳо дар ВАО (воситаи ахбори омма) бо далелҳои воқеӣ инъикос намегардад; вазъи ҷорӣ молиявӣ бонкҳо бидуни баррасии имконоти эҳтимолии рушди стратегӣ, аз ҷумла фаъолияти бомуваффақият дар давраи пас аз бӯҳрон муайян намегардад, иборат буданд.

Истифодаи методологияи стратегияи вазъи молиявӣ бонкҳо имкон медиҳад, ки фаъолияти молиявӣ танҳо дар пӯёи солҳои гузашта баҳо дода шавад. Дар айни замон, татбиқи дурусти арзёбӣ ба вазъи молиявӣ бонкҳо на ҳамавақт қобили қабул ва пешгӯишаванда аст. Аз ин лиҳоз, методологияи баҳодиҳии вазъи молиявӣ, ки ба талаботи рушди бозори бонкӣ мувофиқат мекунад, бояд дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шавад. Ба андешаи мо, дар шароити муосир модели таҳлили рушди молиявӣ бонкҳои тиҷоратиро дар асоси таҳлили динамикӣ ва ба омӯختани вазъи молиявӣ дар тамоюли рушди солҳои гузашта, ҳозира ва ояндаи он ташаккул додан зарур аст.

Аз нуқтаи назари муҳаққон, татбиқи механизмҳои идоракунии зиддибӯҳронӣ дар чараёни суботи молиявӣ ва солимгардонии бонкҳо ба андозаи бештар имкониятҳои қарздорро барои рушди пас аз бӯҳрон ба назар мегиранд⁹³.

Солимгардонии молиявӣ яке аз чораҳои муҳимтарин барои пешгирии муфлисшавии бонкҳои тиҷоратӣ мебошад.

⁹³ Батьковский М. А., Булава И. В., Мингалиев К. Н. Анализ финансового состояния предприятия и внутренние механизмы его оздоровления // Экономический анализ. 2009. №31. С. 18-25.

Аз нуқтаи назари баъзе аз муҳақиқон, хусусан Мозговая И.Б. «солимгардонии молиявӣ - ин маҷмӯи шаклҳо, моделҳо ва усулҳои ба ҳолати мутаносибан мувофиқ расонидани уҳдадориҳои молиявии шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки ба иҷрои саривақтӣ ва пурраи уҳдадориҳо ва пардохтҳои пулӣ, таъмини гардиши дурусти чараёни захираҳои молиявӣ, бартараф кардани номутавозинии онҳо ва зухуроти аломатҳои пардохтпазирӣ равона шудааст»⁹⁴.

Солимгардонии вазъи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар давраи бӯҳрон ин барқарор кардани сармояи оинномавии бонкҳо ба сатҳе, ки меъёрҳои ҳатмии иқтисодӣ риоя карда мешавад ва барқарор кардани ташкилоти қарзӣ ба фаъолияти мӯътадил ва устувор равона карда шудааст, мебошад. Барои ноил шудан ба натиҷаи мусбии солимгардонии молиявӣ, барқароркунии қобилияти пардохтпазирӣ, оғози саривақтӣ ва хусусияти системавии чораҳои зиддибӯҳронӣ талаб карда мешавад. Тибқи назарияи Виноградов А.В. барои таҳияи чораҳои зиддибӯҳронии бонкҳо чунин имкониятҳоро фароҳам овардан лозим аст:

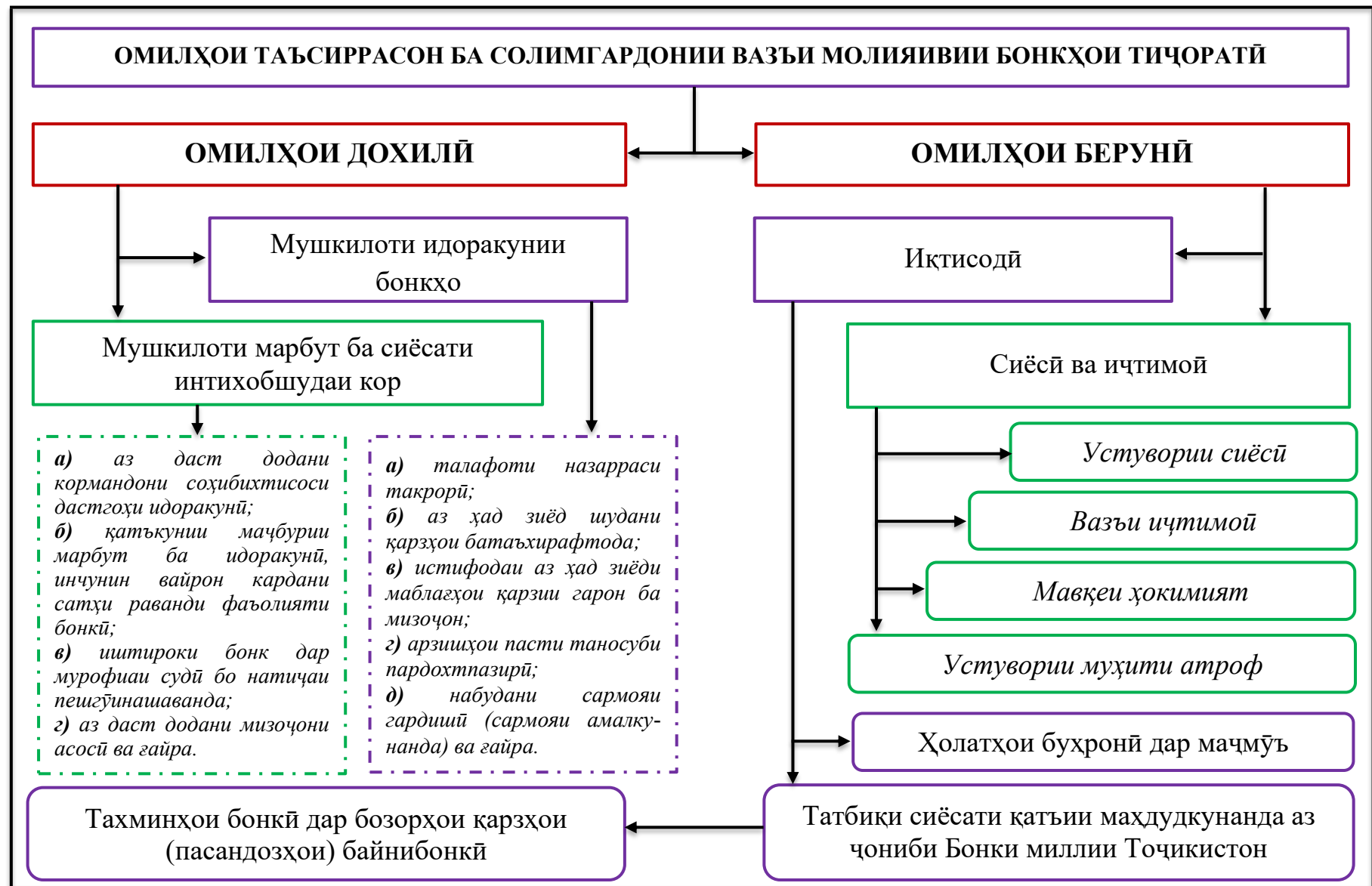
- гузаронидани фаъолияти мунтазамии мониторинг ва ташҳиси вазъи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ;
- солимгардонии молиявии бонкҳо аз ҳисоби ҷалби сармояи хориҷӣ, воситаҳои буҷетӣ ва ғайра;
- оптимизатсияи сохтори сармояи бонкҳои тиҷоратӣ⁹⁵.

Дар айни замон, воситаи асосии тавсифкунандаи сифати бонкҳо таҳлили фаъолияти молиявии он мебошад.

Бад шудани вазъи молиявии шумораи зиёди бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз натиҷаи таъсири омилҳои беруна ва дохилӣ мебошад. Омилҳои берунро мо ба се намуд ҷудо намудаем: иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ (ниг. ба расми 3.2.1).

⁹⁴ Мозговая И.Б. Финансовое оздоровление коммерческого банка: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / И.Б. Мозговая – Саратов, 2003. – С. 35.

⁹⁵ Виноградов А.В. Финансовое оздоровление в условиях реструктуризации банковской системы : Дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 : СПб., 2001. – С. 19.

Расми 3.2.1. Омилҳои таъсиррасон ба солимгардонии вазъи молиявии бонкҳои тижоратӣ

Чӣ тавре ки аз расми 3.2.1 бармеояд, ба омилҳои иқтисодӣ инҳо дохил мешаванд:

а) ҳолатҳои бухронӣ дар маҷмӯъ;

б) татбиқи сиёсати қатъии маҳдудкунанда аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон;

в) тахминҳои бонкӣ дар бозорҳои қарзҳои (пасандозҳои) байнибонкӣ.

Яке аз омилҳои муҳими сиёсӣ - наздик шудани интиҳобот ва қабули қарорҳои популистии марбута, аз ҷумла дар соҳаи пул мебошад. Қоҳиши эътимоди мардум ба бонкҳо бо сабаби сукути бозори бонкӣ ва бозори асъор аз омилҳои иҷтимоӣ иборат аст.

Дар навбати худ, омилҳои дохилиро мо ба ду навъ тақсим намудаем:

1. Мушкилотҳои идоракунии бонкҳо:

а) аз даст додани кормандони соҳибхотисоси дастгоҳи идоракунӣ;

б) қатъкунии маҷбурии марбут ба идоракунӣ, инчунин вайрон кардани сатҳи раванди фаъолияти бонкӣ;

в) иштироки бонк дар мувофиқаи судӣ бо натиҷаи пешгӯинашаванда;

г) аз даст додани мизочони асосӣ;

д) таҷдиди назар накардан ба навоариҳои техникӣ ва технологияи бонк;

е) вобастагии аз ҳад зиёди бонк ба ягон лоиҳа ё намуди дороиҳои мушаххас;

ж) ҳиссаи аз ҳад зиёди муваффақият ва даромаднокии лоиҳаи нав;

з) созишномаҳои бесамари дарозмуддат.

2. Мушкилоти марбут ба сиёсати интиҳобшудаи кор:

а) талафоти назарраси такрорӣ;

б) аз ҳад зиёд шудани қарзҳои батаъхиррафта;

в) истифодаи аз ҳад зиёди маблағҳои қарзии гарон ба мизочон;

г) арзишҳои пасти таносуби пардохтпазирӣ;

д) набудани сармояи гардишӣ (сармояи амалкунанда);

е) афзоиши ҳиссаи маблағҳои қарзӣ дар ҳаҷми умумии маблағҳо;

ж) сиёсати нодурусти сармоягузорӣ;

з) аз меъёрҳои муқарраршуда зиёд будани маблағҳои қарзӣ;

и) мавҷудияти қарзҳои дебитории муҳлати пардохтнашуда.

Омилҳои беруна метавонанд ба тамоми низоми бонкӣ дар маҷмӯъ таъсир расонанд. Омилҳои дохилӣ бошанд, натиҷаи фаъолияти бонкҳо мебошад. Бухрони як бонки низомсоз метавонад ба тамоми низоми бонкӣ таъсир расонад (ба монанди мушкилиҳои бамӣёномадаи ҶСК «Тоҷиксодиротбанк» ва ҶСК «Агроинвестбанк»).

Бонкҳои тичоратии Тоҷикистон барои беҳтар намудани нишондиҳандаҳои тавозунӣ дар марҳилаҳои аввали бад шудани вазъи молиявӣ аз усулҳои гуногун истифода мебаранд. Масалан, аз ҳисоби қарзи нав пардохти фоизҳо ва пардохти қарзи асосӣ сурат мегирад ё қарзҳои пардохташон аз нав суратгиранда бо векселҳо дода мешаванд. Сохтани «пирамидаҳои қарзӣ» дар дороиҳои бонкҳои мушкилидор, маъмулан, бо ҳамон сохтори «пирамидаҳо» дар уҳдадорҳои тавозун ҳамроҳӣ мекунанд. Аз ин рӯ, баробари кам шудани вуруди пул ба бонк, пирамидаҳо ба харобшавӣ шурӯъ карда, бонкро хароб мекунанд.

Яке аз сабабҳои ҷиддии бад шудани вазъи молиявии бонкҳои ватанӣ далелҳои қаллобӣ ва дар натиҷа муфлисшавии барқасдона ё сохта мебошад. Барои рафъи ин сабабҳо, илова бар пурзӯр кардани назорат аз болои онҳо ва зиёд кардани санҷишҳо, низоми ҳисоботдиҳии бонкҳоро низ такмил додан зарур аст.

Мушкилоти ҷиддӣ, ки бонкҳо бо онҳо дучор меоянд, метавонанд амалияи додани қарзҳои имтиёзнок ва пардохтҳои имтиёзнок ба кормандон бошанд. Одатан, аксарияти онҳо дар амалиётҳо оид ба қарздиҳӣ ба аҳоли, амалиёт бо қоғазҳои қиматнок, дар суратҳисобҳои асбӯрӣ нишон дода мешаванд.

Дар аксари мушкилоти қарзӣ амалияи додани қарзҳои имтиёзнок ё бефоиз ба муассисон ва кормандони онҳо, инчунин бонкҳое мавҷуд аст, ки дар онҳо ин муассисон бо ҳиссаи сармояи худ иштирок мекунанд ё дар мақомоти идоракунии намоянда доранд. Мушкилоти эътимоднокии замонате, ки барои қарз қабул шудааст ва тартиби дар тавозун инъикос кардани кафолати қарз низ ба чунин қарзҳо алоқаманд аст. Аксари қарзҳои мушкилдор, ки ҳам ба муассисони бонк ва ҳам ба баъзе муштарӣён дода мешаванд, сушт таъмин карда шудаанд.

Амволе, ки ба сифати гарав қабул карда мешавад, бинобар сабти бади қонунии кафолат, гарав ва уҳдадориҳои суғурта татбиқи он душвор аст. Вобаста ба ин зарур аст, ки рӯйхати арзишҳоеро, ки ҳамчун кафолати қарз қабул карда мешаванд, такмил диҳем ва ба қадри имкон қонунӣ намоем.

Як қисми махсуси муштариёни бонкҳо онҳое мебошанд, ки аз ҳисоби бучети маҳаллӣ ё ҷумҳуриявӣ маблағгузорӣ карда мешаванд. Дар натиҷаи иҷро нашудани бучет, ки уҳдадориҳо яшро иҷро намекунад, аксарияти чунин мизочон қарздиҳандагони доимӣ мебошанд. Дар ин шароит, мақомоти назорати зарур аст, ки тартиби махсуси танзими онҳоро тибқи меъёрҳои пардохтпазирӣ барои бонке, ки ба мизочони камдаромад хизмат мекунанд, вале барои иқтисодиёт заруранд, ҷорӣ кунанд.

Сабаби вазъи бади молиявии бонкҳои мо низ аксар вақт нокифоягии сармояи саҳҳомӣ мебошад. Кобилияти кофӣ сармоя дараҷаи эътимоднокии бонк ва ҳифзи маблағҳои категорияҳои муайяни амонатгузoronро тавсиф мекунад. Вақте ки хароҷоти асосӣ аз ҳисоби маблағҳои худ таъмин карда намешаванд, маблағҳо ва ғоидаҳо пароканда мешаванд, маблағҳои амонатгузoron дар бонки муаммодор амалан безътибор мемонанд (танҳо қарзҳои батаъхирарфта ва дорониҳои камдаромад).

Пешниҳодҳои қарзӣ омили муҳими коҳиш додани хавфҳои қарзӣ мебошанд. Манбаи ташкили захираҳо, вобаста ба зерқисми қарз, даромад ва ғоидаи соф мебошад. Бо кам кардани коэффитсиенти баҳодиҳии хавфҳо, бонкҳо метавонанд самаранокии ғайолияти худро пинҳон кунанд. Ин ба таҳрифи ҳисоботи молиявӣ оварда мерасонад, ки барои бонк муддате намуди неқӯаҳволӣ ба вуҷуд меорад. Ҳамин тариқ, сабабҳои зиёде мавҷуданд, ки бонк метавонад ба солимгардонии молиявии дубора дучор ояд.

Амалияи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон чор роҳи асосии солимгардонии вазъи молиявии бонкҳоро муайян мекунад, аз ҷумла:

- Бонки миллии Тоҷикистон ҳақ дорад, барои иваз намудани менечерон ва сармуҳосиби бонк фармон фиристад, то сиёсати куллии бонкро ба кулӣ таҷдиди назар кунад;

- Бонки миллии Тоҷикистон метавонад тадбирҳои азнавташкилдихии бонкро ҳавасманд кунад;

- Бонки миллии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад ба бонк маъмурияти муваққатӣ ҷиҳати пешбурди сиёсати солимгардонии молиявӣ ё баръакс, омодагӣ ба татбиқи барномаи муфлисшавӣ ташкил намояд;

- Бонки миллии Тоҷикистон ба маъмурияти бонк имкон медиҳад, ки барномаи солимгардонии молиявии ташкилоти қарзиро таҳия ва амалӣ намояд.

Ҳам барои ҳуди бонкҳо ва ҳам барои тамоми ҷомеа таҳия ва татбиқи нақшаи солимгардонии молиявӣ аз ҷониби ҳуди бонк аз ҳама афзалтар мебошад.

Нақшаи солимгардонии вазъи молиявие, ки мо пешниҳод менамоем аз се бахш иборат аст. Дар бахши аввал рӯйхат ва арзёбии сабабҳои вазъияти буҳронӣ мебошад. Дар бахши дуюм маълумот дар бораи натиҷаҳои пешбинишудаи татбиқи он оварда шудааст, аз ҷумла арзиши коэффитсиентҳои ҳатмӣ, динамикаи сармояи оинномавии бонк, муҳлати солимгардонии сатҳи кофигии сармояи саҳҳомӣ ва пардохтпазирии ҷорӣ. Ҳама ҷораҳои солимгардонии молиявии бонкҳо бояд асоснок ва бо ҳуҷҷатҳо тасдиқ карда шаванд. Ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда метавонанд инҳо бошанд:

- иқтибос аз қарори созмонҳои ё ташкилотҳои байналхалқӣ (ХБА, бонки ҷаҳонӣ ва ғ.) ва дигар ҳуҷҷатҳое, ки иштироки бонкро дар баъзе барномаҳо ё дастгирии мақомоти давлатии субъектҳои таъсисии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солимгардонии молиявии бонкҳо тасдиқ мекунанд;

- иқтибосҳо аз қарорҳои Шӯрои директорони бонк;
- созишномаҳо, қарордодҳо, шаҳодатномаҳои моликият;
- ҳуҷҷатҳое, ки мақсади иштирокчиён, қарздорон ва шахсони дигарро барои маблағгузори иловагӣ ба сармояи оинномавии бонкҳо ва дигар ҳуҷҷатҳо тасдиқ мекунанд.

Ба андешаи мо, ҷораҳои солимгардонии молиявии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чунин зерқисмҳо бояд иборат бошанд (ниг. ба расми 3.2.2):

1. Додани кӯмаки молиявӣ ба бонкҳои тичоратӣ аз ҷониби муассисон ва шахсони дигар. Чунин кӯмак метавонад дар шакли зерин расонида шавад:

- чойгир кардани маблағҳо ба бонк дар шакли пасандоз;
- таъмини кафолати қарзҳо ба бонк, муҳлат ё батаъхиргузорӣ;
- интиқоли қарзи бонк ҳамчун дивиденд ва интиқоли он (мусоидат) ба

татбиқи чораҳои солимгардонии молиявии бонк;

- саҳми иловагӣ ба сармояи оинномавии бонк;
- бахшидани як қисми қарзи бонкҳо;
- навовариҳо.

2. Тағйирот дар сохтори дороиҳо ва сохтори уҳдадориҳои бонкҳо метавонанд инҳоро дар бар гиранд:

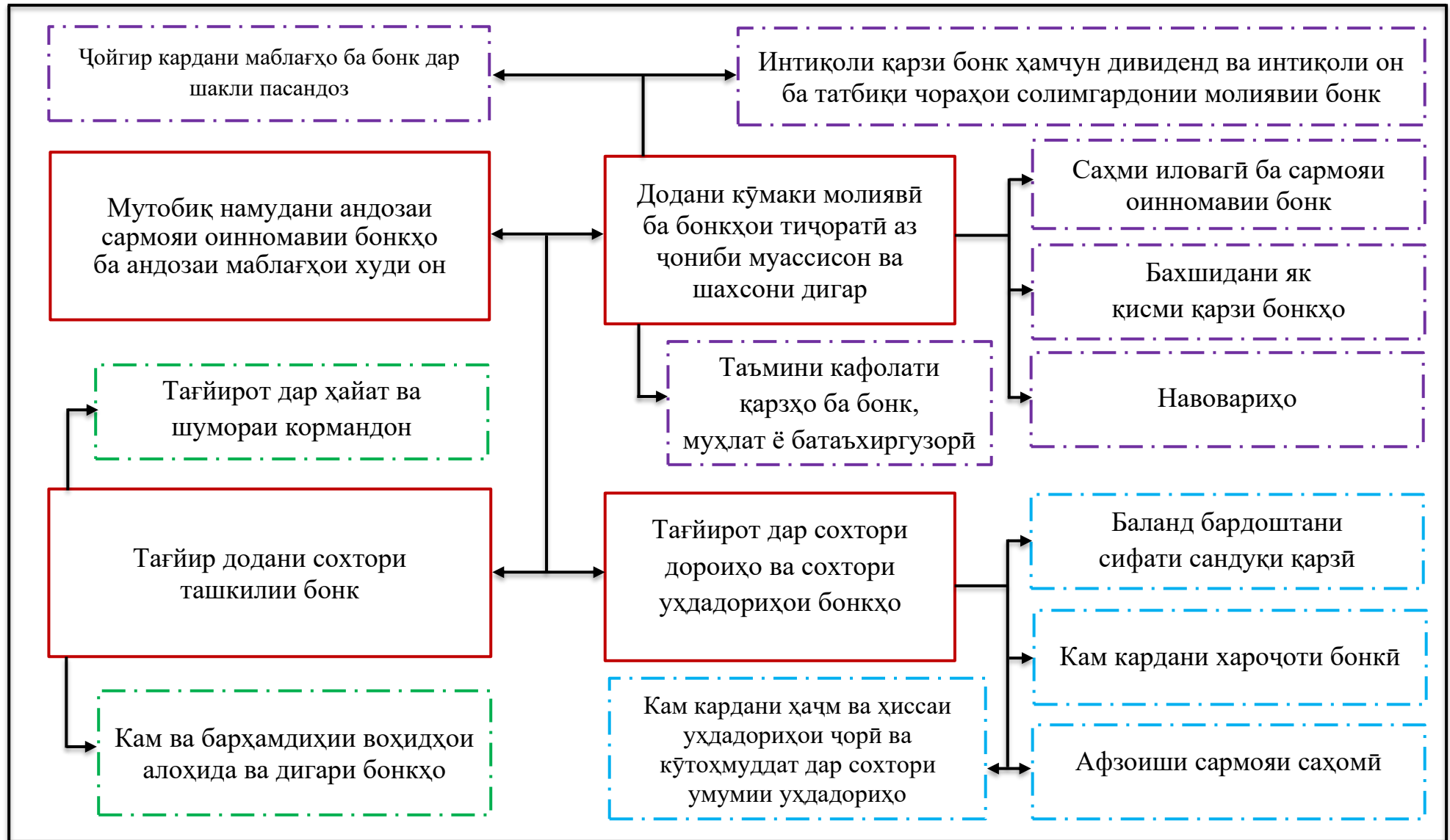
- баланд бардоштани сифати портфели қарзӣ;
- кам кардани хароҷоти бонкӣ;
- афзоиши сармояи саҳҳомӣ;
- кам кардани ҳаҷм ва ҳиссаи уҳдадориҳои ҷорӣ ва кӯтоҳмуддат дар

сохтори умумии уҳдадориҳо.

3. Мутобиқ намудани андозаи сармояи оинномавии бонкҳо ба андозаи маблағҳои худӣ он.

4. Тағйир додани сохтори ташкилии бонк, масалан:

- тағйирот дар ҳайат ва шумораи кормандон;
- кам ва барҳамдиҳии воҳидҳои алоҳида ва дигари бонкҳо мебошанд.

Расми 3.2.2. Механизми солимгардонии молиявии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*

**Сарчашма:* таҳияи муаллиф

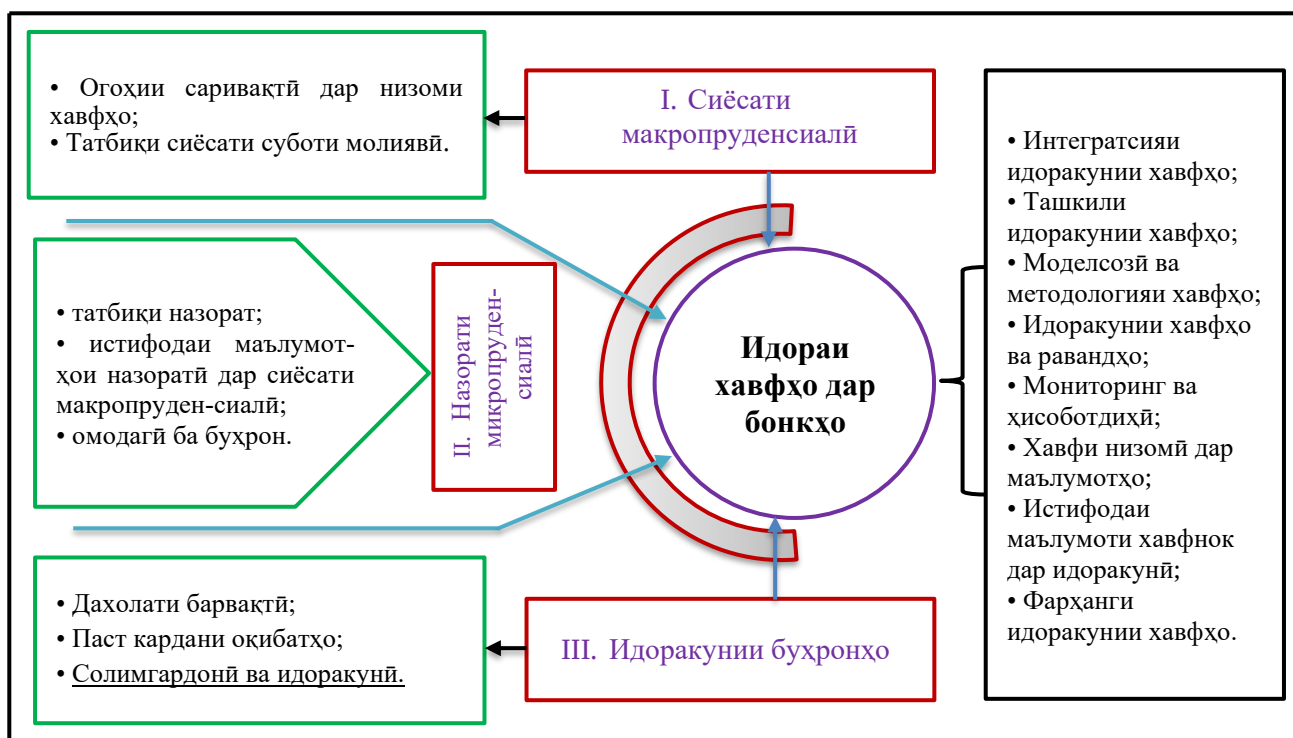
Бонк метавонад бо иштироки маъмурияти муваққатие, ки аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон таъйин карда шудааст (агар ваколатҳои мақомоти иҷроия дар ин самт маҳдуд бошанд), ё танҳо аз ҷониби маъмурияти муваққатӣ, мақомоти иҷроияи бонк ва сармухосиби бонк боздошта мешаванд, агар онҳо дар раванди иҷрои нақшаи солимгардонии молиявии бонк сахм гузошта тавонанд. Маъмурияти муваққатӣ, инчунин вазифадор аст, ки ба бонк нақшаи солимгардонии онро пешниҳод кунад ва агар аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон тасдиқ карда шавад, кӯшиш кунад, ки онро дар амал татбиқ кунад.

Аз таҳлили зерқисмҳои сценарияи солимгардонии бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин натиҷа омадан мумкин аст, ки бояд тамоми раванди зерқисмҳои солимгардонии дар боло номбаргардида муттаҳид (гурӯҳбандӣ) карда шаванд, то ки он дар амалия барои танзими дурусти чораҳои зиддибухронӣ натиҷаи мусбӣ диҳад. Аз ин лиҳоз, муттаҳидкунии ин раванди солимгардонии бонкҳоро мо ба воситаи ҷузъиётҳои асосии сиёсати суботи молиявӣ дар бонкҳо инъикос менамоем (ниг. ба расми 3.2.2).

Солимгардонии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз се ҷузъиёти асосӣ таркиб меёбанд, ки инҳо:

- **(Ҷузъи I)** Сиёсати макропруденсиалӣ - дар робита бо фароҳам овардани имкониятҳо барои ошкор кардани хатари низоммандӣ дар бахши бонкӣ;
- **(Ҷузъи II)** Назорати микропруденсиалӣ - дар самти таъмини фаъолияти бонкҳо мутобиқи ҳадафҳои устувории молиявӣ, омодагии бонкҳо ба бухрон ва пешгирии муфлисшавӣ;
- **(Ҷузъи III)** Идоракунии бухронҳо - дар самти баланд бардоштани самаранокии идоракунии бухрон ҳам дар сатҳи бонкҳои алоҳида ва ҳам дар сатҳи низоми бонкӣ мебошанд.

Бонкҳо ҳамчун иштирокчиҳои фаъоли сиёсати молиявӣ дар нигоҳ доштани суботи молиявии бонк тавассути идоракунии хавфҳои фаъолияти худ ва мутобиқи стратегияи рушди бахши молия сахм мегузоранд (ниг. ба расми 3.2.3).

Расми 3.2.3. Ҷузъиётҳои асосии сиёсати суботи молиявӣ дар бонкҳо*

**Сарчашма:* таҳияи муаллиф

Аз расми овардашуда ба мо айён мегардад, ки бахши низоми бонкии Тоҷикистон минбаъд бояд дар заминаи сиёсати таъмини суботи молиявӣ аз рӯйи ҷузъҳои асосии он инъикос гардад. Пешниҳоди мазкур барои ҳалли масъалаҳои муҳим дар низоми бонкӣ нигаронида шудаанд. Бинобар ин, дуруст тадбиқ намудани онҳо дар устувории бахши низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон кумак намуда, ҳамзамон, заминаи рушди устуворро пас аз буҳрон таъмин мекунад.

Тадбирҳои пешниҳодшуда таҷрибаи беҳтарини байналмилалиро ба назар гирифта, таҳияи воситаҳои мавҷуда ва фаъолони истифодашавандаро барои таъмини суботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дар баъзе ҳолатҳо воситаҳои мавҷударо дар низоми бонкӣ пурра мекунад.

Дар раванди мукамал намудани **ҷузъиёти I** сиёсати суботи молиявӣ дар бонкҳо, ки он аз огоҳии саривактӣ дар низоми хавфҳо ва тадбиқи сиёсати суботи молиявӣ иборат аст, мо чунин пешниҳодҳо менамоем:

1. Гузаронидани арзёбии муфассали сифати дороиҳо ва стресс-тестҳои сармояи кофӣ ва пардохтпазирии бонкҳо бо истифода аз методологияи стандартикунонидашудаи танзимгар. *Натиҷаҳои пешбинишуда* имкон медиҳанд,

ки талаботи воқеии ҷорӣи бонкҳо ба сармоя ва пардохтпазирӣ бо назардошти сценарии стресс муайян карда шаванд ва нуқтаи ибтидоии татбиқи тадбирҳои минбаъда муайян карда шуда, нақшаҳои фаъолият таҳия гарданд.

2. Пайванд кардани саҳмҳо ба низоми суғуртаи пасандозҳо дар сатҳи хавфи бонкҳои иштирокчӣ ва дар маҷмӯъ дар баҳши бонкӣ, инчунин таҳияи барномаи баҳодихии муносиби фонди низоми суғуртаи амонатҳо. *Натиҷаҳои пешбинишаванда:* фароҳам овардани имтиёзҳо барои бонкҳои иштирокчӣ барои ба даст овардани тавозуни оқилона байни хавфҳо ва даромаднокии амалиёти худ, таъмини мувофиқати фонди суғуртаи амонатҳо барои пардохтҳои пешбинишуда ва миқдори одилонаи мукофотҳои суғуртаи бонкҳои иштирокчӣ бо назардошти хавф мебошанд.

3. Ҳавасмандгардонии ташкили бозори экспертизаи мустақили хавфҳои қарзӣ мутобиқи стандартҳои беҳтарини байналмилалӣ. *Натиҷаҳои пешбинишаванда:* ҳаҷми қарзҳои хавфнок дар низоми бонкии кишвар кам мегардад.

Барои амалӣ намудани раванди ҳавасмандгардонии ташкили бозори экспертизаи мустақили хавфҳои қарзӣ, хусусан барои ширкатҳои тиҷоратии қарзгиранда чунин тадбирҳо ба мақсад мувофиқтар мебошанд:

а) барои ширкатҳои калон (бо мақсади қарздиҳӣ ва рушди бозори сармоя) таҳия намудани идора ё раёсат дар назди Бонки миллии Тоҷикистон барои баҳогузории вазъи молиявии ширкатҳои қарзгиранда ва муайян намудани рейтинги ширкатҳои калони тиҷоратӣ дар дохили кишвар;

б) барои соҳибкорони миёна ва хурд (бо мақсади қарздиҳӣ ва баланд бардоштани самаранокии ҳисоббаробаркуниҳо ва савдо): ҳавасмандгардонии рушди марказҳои баҳодихии тиҷорати хурд ва миёна ва пешниҳоди маълумоти таҳлилии тиҷоратӣ бо фарогирии васеи тиҷорати хурд ва миёна;

в) барои ширкатҳои калон ва миёна (бо мақсади баланд бардоштани сатҳи самаранокии қарзи ломбардӣ ва истифодаи бонкҳои хурд бо усули стандарткунонидашудаи баҳодихии сармоя): ташкили низоми қарзии дохилии бонкҳои тиҷоратӣ, ки муайян кардани рейтинги консервативии ширкатҳои

қарзиро таъмин менамояд - шабеҳи низомҳои қарзи дохилии мавҷуда дар бонкҳо.

Дар мукаммал намудани **ҷузъиёти II** сиёсати суботи молиявӣ дар бонкҳо, ки он аз тадбиқи назорат, истифодаи маълумотҳои назоратӣ дар сиёсати макропруденсиалӣ ва омодагӣ ба бухрон таркиб ёфтаанд, чунин пешниҳодҳо менамоем:

1. Таҳияи нақшаҳои барқарорсозии ғаёлона ва нақшаҳои солимгардонӣ барои бонкҳои бонуфӯз (бонкҳои калон), ки дар сурати рӯй додани рӯйдодҳои манфӣ аз ҷониби бонкҳо риоя шуданашон зарур мебошанд. *Натиҷаҳои пешбинишаванда:* назорат аз болои сифати қарорҳои зиддибухронӣ ва нақшаи солимгардонии бонкҳои бонуфӯз пурзур мегардад; боварии аҳоли нисбати бонкҳои тиҷоратӣ зиёд мегардад.

2. Таҳияи нақша-чорабиниҳо оид ба дастгирии молиявӣ нисбати бонкҳое, ки дар раванди муфлисшавӣ қарор доранд. *Натиҷаи пешбинишуда:* Пешгирӣ аз муфлисшавии бонкҳои вазъи молиявияшон сустшуда ва устувор намудани меъёрҳои мақбули захиравӣ барои бонкҳои навтаъсис.

Барои амалӣ намудани **ҷузъиёти III** сиёсати суботи молиявӣ дар бонкҳо, ки аз даҳолати барвақтӣ, паст кардани оқибатҳо, солимгардонӣ ва идоракунии иборат буда, ба инобат гирифтани чунин тадбирҳо муҳим мебошанд:

1. Таҳияи воситаҳои молиявие, ки дар давоми солимгардонии бонкҳо метавонанд ба сармоя табдил ёбанд, аз ҷумла таҳияи талабот ба бонкҳои калон оид ба нигоҳ доштани ҳаҷми ҳадди ақалли уҳдадорихое, ки ба сармояи ивазшаванда (конвертатсияшаванда) илова ба талаботҳои мавҷудаи шабеҳи уҳдадорихои субординарӣ. *Натиҷаҳои пешбинишаванда:* баландшавии устувории молиявии бонкҳо ва низоми бонкӣ ба тақсонҳои беруна ва кам гардидани хароҷот барои солимгардонии бонкҳо мегардад.

2. Таъсиси «Биржаи дороиҳо» ҳамчун як бозори ташкили савдои самараноки дороиҳои муаммодор ва дар гарави бонкҳо буда. *Натиҷаҳои пешбинишуда:* афзоиши шаффофияти бозор ва тақсимои самараноки маълумот дар бораи савдои дороиҳо дар байни иштирокчиён, баланд шудани нархи

фурӯши дороиҳо аз ҳисоби рақобат, ҷалби маблағҳои иловагӣ ба низоми бонкӣ, имконияти паҳншавӣ ба доираи васеи дороиҳо.

3. Таъсиси фонди дороиҳои бозорногир бо мақсади бо арзиши одилона хариду фурӯши амволҳои дар гарав будаи бонк мебошад. *Натиҷаҳои пешбинишуда*: афзоиши пардохтпазирии бозори қарзӣ, кам гардидани ҳаҷми қарзҳои мушкилситон ва баланд бардоштани самаранокии қарзи бонкӣ мебошанд.

Албатта, барои амалӣ намудани ҷузъиётҳои номбаргардида низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи Стратегияи рушди баҳши молиявии бонкҳо ва сиёсати муфассали суботи молиявӣ лозим аст, чунки Стратегияи таҳиянамуда имкон медиҳад, ки тадбирҳои дар боло зикргардидаро ба як низоми муайян муттаҳид намоем. Тадбиқи сценарияи мазкур, дар ояндаи наздик муфассал муайян кардани устувории молиявӣ ва ҳадафҳои сиёсати дахлдор, инчунин таҳияи маҷмӯи чорабиниҳо оид ба таҳкими воситаҳои таъмини суботи молиявӣ ва тавсифи сохтории фаъолияти амикро ба бор меорад. Дар баробари ҳамаи ин, афзудани таваҷҷуҳи бонкҳо ба идоракунии сифати хавфҳои муҳим ва дастгирии доимӣ барои беҳтар намудани идоракунии хавфи бонкҳо аз ҷониби танзимгар лозим аст, чунки бо ин васила дар бонкҳо сатҳи самаранокӣ бо назардошти хавфҳо ва омодагии онҳо ба бӯҳрон таъмин мегардад.

3.3. Стратегияи танзими зиддибӯҳронии бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030

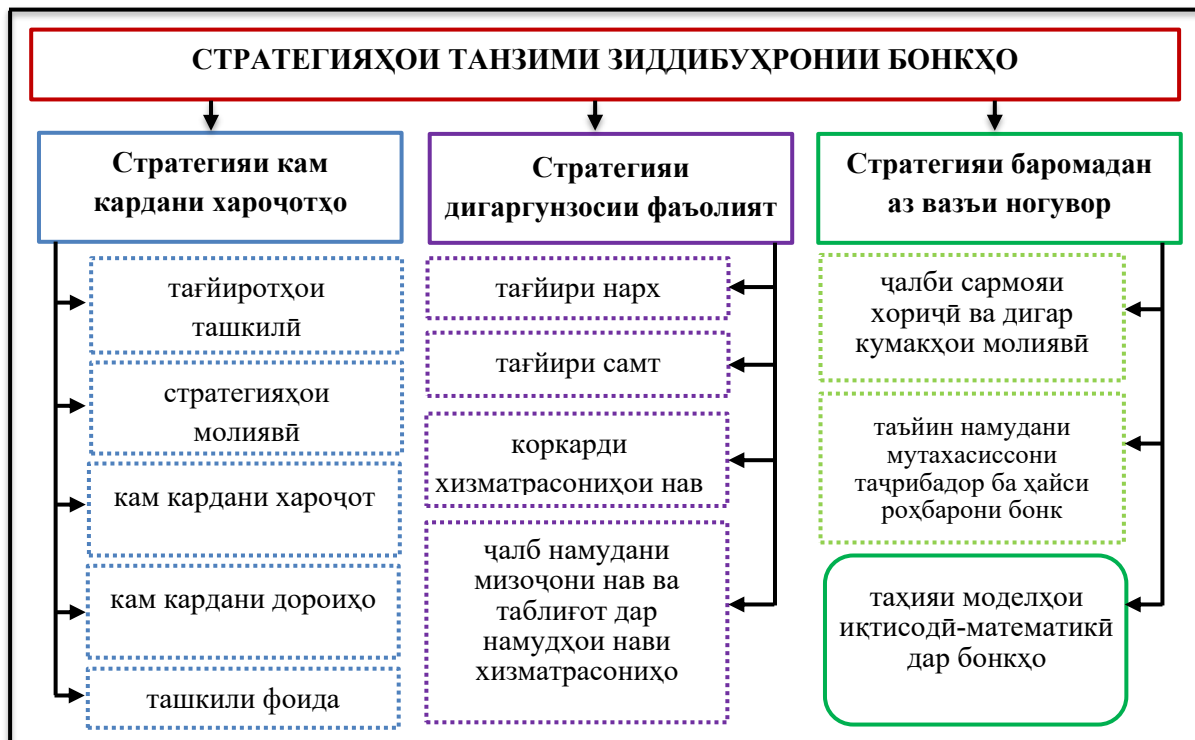
Дар шароити имрӯза, бӯҳрони бамиеномада вазъи ноустувории иқтисодиёти ҷаҳон, муносибатҳои молиявӣ қарзӣ, ҷустуҷӯи механизми муассир дар бозори сармоя, усулҳои нави хидматрасонӣ ба сохторҳои тижоратӣ, таҳияи усулҳо, моделҳои иқтисодӣ ва математикии фаъолияти бонкҳои тижоратиро таъхирпазир намуд. Аҳамияти ин вазифаро муҳокимаи васеи усулҳои арзёбии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ҳам дар байни олимони ватанӣ ва ҳам дар байни олимони хориҷӣ дар бозори молиявӣ дида метавонем.

Стратегияи танзими зиддибухронии бонк - стратегияест, ки вазъи фаъолияти бонкро дар таназзул, коҳиш ёфтани нишондиҳандаҳои асосии молиявӣ ва таҳдиди муфлисшавии бонкро пешгирӣ менамояд.

Стратегияи танзими зиддибухронӣ як навъ кафолати рушди устувори молиявии бонкҳо мебошад. Албатта, мо пурра гуфта наметавонем, ки стратегия сатҳи зарари ба миёномадаи бухронро қомилан пешгирӣ менамояд. Он танҳо ба бонкҳои тиҷоратӣ имкон медиҳад, ки эҳтимолияти зарарҳои калон коҳиш ёбанд ва дар сурати авҷи бухрон ҳарчи зудтар ва бе зарари ҷиддӣ аз оқибатҳои манфии бухрон эмин нигоҳ доранд.

Ғайр аз он, стратегия имкон медиҳад, ки дар маҷлиси умумии саҳҳомон ҳангоми қабули қарор дар бораи усулҳои рафъи бухрон, ҳар як зербандҳои стратегия ба инобат гирифта шавад.

Воқуниш ба бухрон метавонад интиҳоби стратегияи кам кардани хароҷот ё стратегияи дигаргунсозии фаъолият бошад. Таснифи стратегияҳои танзими зиддибухронӣ дар расми 3.3.1 оварда шудааст.

Расми 3.3.1. Таснифи стратегияҳои танзими зиддибухронӣ дар бонкҳо*

**Сарчашма:* таҳияи муаллиф

Дар назария ва амалияи идоракунии бухрон панҷ намуди стратегияҳои кам кардани хароҷот барои боздоштани коҳиши фоида истифода мешаванд, ки инҳо аз тағйиротҳои ташкилӣ, стратегияҳои молиявӣ, кам кардани хароҷот, кам кардани дороиҳо ва ташкили фоида иборат мебошанд.

Дар ин шароит, кӯшишҳо бояд ба он фаъолиятҳо ва соҳаҳои равона карда шаванд, ки бонк таҷрибаи бештар дошта бошад. Стратегияҳои коҳиши хароҷот ба фарзҳои бақои созмон асос ёфтаанд. Сметаи дурусти хароҷот таҳлили маълумоти таърихӣ молиявиро дар бар мегирад, зеро ин беҳтарин нуқтаи ибтидоӣ барои пешгӯии хароҷоти оянда мебошад.

Стратегияи дигаргунсозии фаъолият дар танзимнамоии бухрон самаранок будани худро исбот карданд, онҳо дар заминаи стратегияи кам кардани хароҷот асос ёфтаанд ва одатан тағйиротро дар маркетинг ё тағйир додани намуди хизматрасониҳои мавҷуда ҳангоми серсохтори нав дар бар мегиранд.

Тасмими стратегияи ягона барои бонк аз вазъияти мушаххас вобастагӣ дорад. Дар ин самт, тағйироти нархҳо метавонанд "мувофиқи талабот" сурат гиранд ва ба афзоиши босуръати даромад оварда расонанд. Барои самаранок амалӣ намудани чунин амалҳо донишмандони арзиши чандирии талабот ба хизматрасониҳои инфиродӣ зарур аст. Имконияти баланд бардоштани нархҳо бо микёси нархи мавҷуда ва имконияти мизочи минбаъда алоқаманд аст.

Дар шароити таҳдиди муфлисшавӣ, стратегияҳо барои рафъи бухрон истифода мешаванд, ки ҳадафи онҳо ба ҳадди ақал расонидани зарар аст. Ин тавассути фурӯши дороиҳо ва кам кардани хароҷот дар бонкҳо ба даст оварда мешавад.

Чалби сармояи хориҷӣ ва дигар кумакҳои молиявӣ метавонад тавассути созишномаҳои тиҷоратӣ, интишори қоғазҳои қиматноки иловагӣ (сахмия, вомбарг ва вексел), интиқоли қарордодҳо, чалби грантҳо, субсидияҳои бучетӣ, фурӯши воҳидҳои тиҷоратӣ ё тамоми ташкилот, тақсим ва ҷудошавӣ ва мубодилаи дороиҳо амалӣ карда шаванд.

Интиҳоби дурусти стратегияҳои танзими зиддибухронӣ аз як қатор омилҳо вобаста аст. Аввалан, дар бораи хусусияти тағйирёбии ҷорӣ ё

интизоршаванда (суръат, миқёс, устувории онҳо). Сониян, дар бораи мавқеи умумӣ дар соҳа (андозаи бозор, шиддатнокии рақобат, суръати афзоиши бозори сармоя ва марҳилаи рушди бозор, шумораи рақибон ва қобилиятҳои онҳо ва ғ.). Саввум, дар бораи ҷиҳатҳои қавӣ ва сусти бонк.

Фаъолияти ҷории ҳар як бонк – ҳамчун ташкилоти қарзӣ асоси ҳаёти самараи иқтисодии он мебошад. Имрӯзҳо, барои фаъолияти бонкҳо ва низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан усули баҳогузорӣ ва идоракунии самаранок муҳим мебошад. Бинобар ин, дар робита бо ҷанбаҳои муҳими фаъолият бонкҳои тиҷоратӣ суботи молиявӣ, эътимоднокӣ ва самаранокӣ эҳтиёҷ бар арзёбиҳои амиқро доранд. Тавре ки Г.Б. Клейнер қайд менамояд: «моделҳои математикӣ гарчанде дар амалия зиёд бошанд, вале натиҷаи онҳо ба объекти таҳқиқшаванда қариб ба ҳамдигар наздикӣ доранд»⁹⁶.

Дар айни замон, мураккабии бонк ҳамчун як низоми муайян аз мавҷудияти шумораи зиёди меъёрҳо, маҳдудиятҳо ва ҳадафҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ иборат аст, ки дар навбати худ онҳо мавҷудияти шумораи зиёди намудҳои гуногуни моделро муайян мекунанд. Аз ин рӯ, барои интиҳоби як ё ду модел барои фаъолияти мушаххаси низоми бонкӣ, таснифи умумии моделҳои бонкиро аз нуктаи назари иқтисодӣ ва математикӣ баррасӣ кардан лозим аст. Тадқиқоти хуби чунин моделҳо дар асари А.Е. Егоров, А.М. Смулов гузаронида шудааст⁹⁷.

Ҳоло бошад, шумораи зиёди таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи моделсозии иқтисодӣ ва математикии фаъолияти бонк бо истифода аз доираи васеи моделҳои гуногун, ба мисли моделҳои оптимизатсионӣ, эҳтимолӣ, омӯрӣ, мувозинат ва тавозун барои таҳқиқоти амалиёт, назарияи бозӣ ва ғайраҳо мавҷуданд. Ҳамзамон, моделҳоро аз рӯйи табиати иқтисодӣ-математикӣ ба ду гурӯҳи калон тақсим кардан мумкин аст. Инҳо - модели оптимизатсионӣ

⁹⁶ Вишняков И.В. Модели и методы оценки коммерческих банков в условиях неопределенности. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Москва, РАН ЦЭМИ. 2002. 330 с. 2.

⁹⁷ Егорова Н. Е., Смулова А. М. Предприятия и банки: Взаимодействие, экономический анализ, моделирование: Учебно-практическое пособие. М.: Дело, 2002. 456 с.

(шадид), ки ба ноилшавии натиҷаҳои зарурӣ, таҳияи амалҳои мушаххаси назоратӣ дар объекти тадқиқотӣ (бонк) равона шудааст ва модели таҳлилӣ (ҷорӣ-молиявӣ), ки зимни он вазъи кунунии бонк ва хулосабарорӣ дар бораи сатҳи устувории молиявӣ, эътимодноки ва ғ. баррасӣ мегардад.

Дар байни моделҳои таҳлилии бонкӣ моделҳои меёрӣ ва омехта маъмултарин мебошанд. Ба воситаи модели меёрии бонк, ки фарогири низоми маҳдудиятҳо ва стандартҳои молиявӣ мебошад, вазъи муқаррарии молиявии фаъолияти бонк муайян карда мешавад⁹⁸.

Дар хотир доштан лозим аст, ки бонк ҳамчун объекти моделсозии тадқиқот муносибати ҳамгироро талаб мекунад. Тибқи гуфтаи Н. Мерфи, эҷоди як модели ҳамгирошудаи дилхоҳ бонк душвор аст, чунки дар он пардохтпазирӣ, диверсификатсияи хавф, сандуқи оптималии дороиҳо, сиёсати нархгузорӣ ва раванди самаранок истифодабарии захираҳои молиявиро дар бар мегирад⁹⁹.

Аз рӯйи дараҷаи умумият моделҳои бонкиро ба умумӣ ва мушаххас низ тақсим кардан мумкин аст. Дар мадди аввал (бо тафсилоти мухталиф) ҳамаи ҷанбаҳои асосии фаъолияти бонк (намудҳои амалиёт, захираҳо, натиҷаҳо) тавсиф гардида, вазъи (ҳаҷм ва сохтори) ҳарду қисмати тавозуни бонк (дороиҳо ва уҳдадориҳо) муайян мегардад. Дар мадди дуввум бошад, ҷанбаҳои алоҳидаи фаъолияти бонкӣ баррасӣ карда мешаванд.

Дар айни замон, паҳншудатарин моделҳо ин таҳлили иқтисодӣ-математикӣ мебошад, ки дар он соҳаи мушаххаси фаъолияти бонкро интихоб намуда, бо моделҳои умумӣ таҳлил ва баҳогузорӣ карда мешавад. Дар таҳқиқотҳои худ мо низ модели иқтисодӣ-математикӣ истифода бурда, натиҷаи онро бо дурнамо то давраи соли 2030 пешниҳод намудаем.

Ҳоло бошад, мо меёрҳои хоси модели таҳлили иқтисодӣ-математикиро дида мебароем. Дар модели таҳлили иқтисодӣ-математикӣ бо тағйир додани таркиб ва намуди функсияҳои мақсаднок, тағйирёбандаҳо ва параметрҳои моделҳои гуногуни оптимизатсионӣ ба даст оварда мешаванд, ки онҳоро аз рӯйи меёрҳои зерин тасниф кардан мумкин аст¹⁰⁰:

- таркиби тағйирёбандаҳои идорашавандаи модел;

⁹⁸ К вопросу о методологии формирования кредитной политики банка [Электронный ресурс]: [сайт]. Режим доступа: <http://www.987.su/ns445.html>. Загл. с экрана.

⁹⁹ Тен. А.В. Оптимизация активов банка в системе страхования вкладов / Тен А.В., Герасимов Б.И., Тен В.В.; под науч. ред. д-ра экон. наук, проф. Б.И. Герасимова. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. 88 с.

¹⁰⁰ Тен А.В. Оптимизация активов банка в системе страхования вкладов / А.В. Тен, Б.И. Герасимов, В.В. Тен ; под науч. ред. д-ра экон. наук, проф. Б.И. Герасимова. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. 88 с.

- андозаи функсия;
- мавҷудияти омили хавф;
- намуди функсияҳои мақсаднок;
- миқдори фосилаи вақт дар давраи банақшагирӣ;
- дараҷаи умумии модел.

Барои таҳлил ва пешгӯии нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян кардани имконияти барқарор кардани қобилияти пардохтпазирӣ донишмандони ҳаҷми ММД, дороиҳои бонкҳои тиҷоратӣ, қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳо, сармоягузориҳо дар бонкҳо, пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар бонкҳо ва сармояи бонкҳо ҳангоми таҳияи модели иқтисодӣ-математикӣ зарур аст. Бинобар ин, мо бо истифода аз нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамои нишондиҳандаҳои устувории молиявии бонкҳои тиҷоратиро то давраи соли 2030 таҳия намудем (ниг. ба қадвали 3.3.1).

Қадвали 3.3.1

Нишондиҳандаҳои устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ (бо млн. сомонӣ)

Солҳо	ММД (Y)	Дороиҳо (X ₁)	Қарзҳо (X ₂)	Сармоягузориҳо (X ₃)	Пасандозҳо (X ₄)	Сармоя (X ₅)
2006	9335,2	2 394	1 494,4	4,1	794,4	381,1
2007	12804,4	5 665,5	3 757,0	17,2	1 254,3	660,4
2008	17609,3	6 169,1	4 674,6	39,4	906,3	1 087,2
2009	20628,5	7 773	5 279	234	2 641	1 252
2010	24704,7	6 906	3 529	512	3 308	1 417
2011	30069,3	9 057	4 590	594	4 425	1 878
2012	36161,1	10 529	5 291	213	4 926	2 298
2013	40524,5	12 653	7 399	204	5 519	2 590
2014	45605,2	14 854	9 661	227	6 691	2 346
2015	48401,6	18 639	11 229	276	8 614	2 417
2016	54471,1	21 187	9 823	1 604	9 244	5 497
2017	61093,6	20 932	8 506	2 172	9 283	5 725
2018	68844	21 201	8 677	2 427	9 724	5 913
2019	77 354	21 976	9 703	2 232	9 682	6 226
2020	82 543	26 307	10 882	2 672	11 414	7 175

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.77-78. Бюллетени омили бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.84-85. Бюллетени омили бонкӣ, 2020. -№12 (305). – С.83-86.

Барои таҳлили коррелясионӣ-регрессионии объекти таҳқиқот матритсаи коэффитсиентҳои чуфтро муайян мекунем, ки тавассути он зичии алоқамандии ҳагги нишондиҳандаҳои дар қадвали дар боло овардашударо ошкор кардан мумкин аст.

Дар натиҷаи ҳисобкунӣ бо истифодаи бастаи барномаҳои амалӣ ҷадвали зеринро ҳосил мекунем, ки дар сатру сутуни он тағйирёбандаҳо ҷойгир буда, дар бурриши сатру сутуни мувофиқ коэффитсиентҳои коррелятсияи ин нишондиҳандаҳо ҷой дода шудааст (ниг. ба ҷадвали 3.3.2).

Ҷадвали 3.3.2

Коэффитсиентҳои коррелятсияи нишондиҳандаҳои устувории молиявии банкҳои тижоратӣ

Нишондиҳандаҳо	ММД	Дороиҳо	Қарзҳо	Сармоягузориҳо	Пасандозҳо
Дороиҳо	0,966	-	-	-	-
Қарзҳо	0,848	0,923	-	-	-
Сармоягузориҳо	0,887	0,836	0,584	-	-
Пасандозҳо	0,959	0,986	0,904	0,812	-
Сармоя	0,957	0,940	0,750	0,956	0,917

**Сарчашма:* таҳияи муаллиф

Чи тавре ки аз ҷадвали боло дида мешавад, нишондиҳандаи вобаста ба ҳамаи 3.3.2 омили новобаста дар алоқамандии хеле зич қарор доранд. Тамоми коэффитсиентҳои коррелятсия дар сутуни ММД ба 1 наздик аст. Аммо, дар навбати худ 5 омили новобаста байни худ дар алоқамандии зич қарор доранд (онҳо дар ҷадвал дар намуди моил инъикос ёфтаанд), ин муаммои мултиколлинеарио ба бор меорад.

Барои баратараф кардани ин муаммо омилҳои новобастаро (сутуни якуми ҷадвали охирин) ба ду гурӯҳ ҷудо карда, дуто модели регрессия тартиб медиҳем, ки яке дар намуди хаттӣ ва дигарӣ дар шакли ғайрихаттӣ аст.

Функсияи намуди ғайрихаттии онро дар шакли функсияи истехсолии Кобба-Дуглас тартиб медиҳем:

$$Y = A * X_1^\alpha * X_3^\beta$$

Дар ин ҷо:

Y-ММД;

X₁ - дороиҳо;

X₃ - сармоягузориҳо;

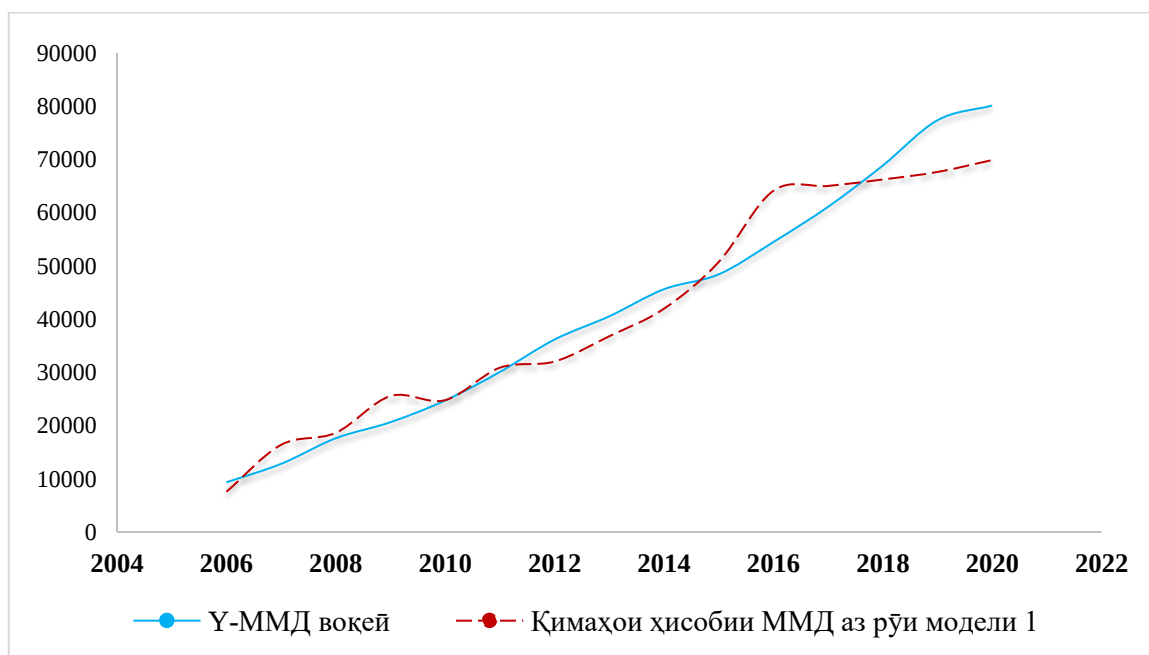
А- аъзои озод (сатҳи технология).

Ҳамин тавр, бо истифодаи барномаҳои муосири компютерӣ модели мушаххаси зерин ҳосил карда шуд:

$$Y = 16,945 * X_1^{0,77} * X_3^{0,078} \quad (1)$$

Дар ин ҷо параметрҳои дараҷаи нишондиҳандаи дороиҳо (X_1) ва сармоягузориҳо (X_3) ба $\alpha=0,77$ ва $\beta=0,078$ баробар гардида, онҳо дар хатти тири обсисса ва ордината коэффитсиенти чандириро пайдо мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки ҳангоми ба 1 фоиз афзудани дороиҳо ММД ба 0,77% меафзояд, ҳангоми бетағйир будани омили сармоягузорӣ ва ҳангоми ба 1 фоиз афзудани сармоягузорӣ ММД ба 0,77% меафзояд, ин ҳам ҳангоми бетағйир будани омили дороиҳо ба миён меояд. Аз ин ҷо, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳиссаи дороиҳо дар ММД нисбат сармоягузориҳо ба маротиб зиёд аст.

Модели 1-ум дорои тавсифҳои хуби омории буда, тавсия мешавад, ки барои ҳисоби дурномии ММД бо таъсири омилҳои сармоягузорӣ ва дороиҳо истифода шавад. Мувофиқати тамоюли ММД-и воқеӣ ва ҳисобиро дар расми 3.3.2 дидан мумкин аст (ниг. ба расми 3.3.2).

Расми 3.3.2. Қиматҳои ҳисобӣ ва воқеии ММД

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Натиҷаи ниҳии модели 1-ум дорои тавсифҳои зерин мебошад (ниг. ба ҷадвали 3.3.3).

Ҷадвали 3.3.3

Натиҷаи ниҳии омили регрессионӣ

<i>Омили регрессионӣ</i>	
Коэффитсиенти коррелятсияи маҷмӯӣ – R	0,979
Коэффитсиенти коррелятсия - R ²	0,958
R ² – Меъёрӣ	0,951
Хаттогии стандартӣ	0,146
Мушоҳидаҳо	15

**Сарчашма:* таҳияи муаллиф

Модели регрессияи маҷмӯиро дар асоси нишондиҳандаҳои боқимонда, ба монандӣ қарзҳо (X₂), пасандозҳо (X₄) ва сармоя (X₅) таҳия мекунем.

Дар натиҷаи истифодабарии бастаи таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии банкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаҳои зерини моделсозии компютериро ба даст меорем, ки он дар ҷадвали 3.3.4 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.3.4

Порчаи варақи корӣ бо натиҷаи ҳисобкуниҳои омили регрессионӣ

НАТИҶА:				
<i>Омили регрессионӣ</i>				
Ҷамъи R	0,979994			
R-квадрат	0,960389			
Меъёри R-квадрат	0,949586			
Хаттогии стандартӣ	5178,258			
Мушоҳидаҳо	15			
Таҳлили дисперсионӣ				
	<i>Df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Регрессия	3	7151420327	2383806776	88,90039
Бақия	11	294957921,6	26814356,5	
Ҷамағӣ	14	7446378249		
	<i>Коэффитсиентҳо</i>	Хаттогии стандартӣ	<i>t-омор</i>	<i>P-моҳият</i>
Ҷ-хатти буриш	4056,731	3841,331499	1,05607407	0,313577
Қарзҳо	1,076541	1,233938813	0,87244302	0,401609
Пасандозҳо	2,168702	1,756776906	1,23447784	0,242747
Сармоя	5,809942	1,775699193	3,27191785	0,00744

**Сарчашма:* таҳияи муаллиф

Аз натиҷаҳои баҳогузорӣ бо истифода аз ҳисобкуниҳои компютерӣ модели регрессияи маҷмӯӣ, чунин шаклро соҳиб мегардад:

$$Y=4056,731+1,08X_2+2,17X_4+5,8X_5 \quad (2)$$

Параметри назди тағйирёбандаи X_2 (қарзҳо) ба 1,08 баробар аст, ин маънои онро дорад, ки ҳангоми ба 1 воҳиди маблағ (млн. сомонӣ) афзудани қарзҳо нишондиҳандаи ММД ба 1,08 воҳид меафзояд, агар омилҳои боқимонда бетағйир боқӣ монанд.

Параметри назди тағйирёбандаи X_4 (пасандозҳо) ба 2,17 баробар буда, маънои онро дорад, ки ҳангоми ба 1 воҳиди маблағ (млн. сомонӣ) афзудани пасандозҳо нишондиҳандаи ММД ба 2,17 воҳид меафзояд, агар омилҳои боқимонда бетағйир бошанд.

Параметри назди тағйирёбандаи X_5 (сармоя) ба 5,8 баробар буда, маънои онро дорад, ки ҳангоми ба 1 воҳиди маблағ (млн. сомонӣ) афзудани пасандозҳо нишондиҳандаи ММД ба 5,8 воҳид меафзояд, агар омилҳои боқимонда бетағйир бошанд.

Модели тартибдодашудаи 2-юм ба мисли модели болоӣ тавсифҳои хуби омори дошта, натиҷаҳои ниҳони ҳардуи моделро барои пешгӯии намудани нишондиҳандаҳои ММД, дороиҳо, қарзҳо, сармоягузориҳо, пасандозҳо ва сармояи банкҳо истифода мекунем.

Натиҷаи таҳлили нишондиҳандаҳои дар боло баррасигардидаро барои давраи соли то 2030 дар асоси моделҳои 1-ум ва 2-юм дар ҷадвали 3.3.5 пешгӯии менамоем.

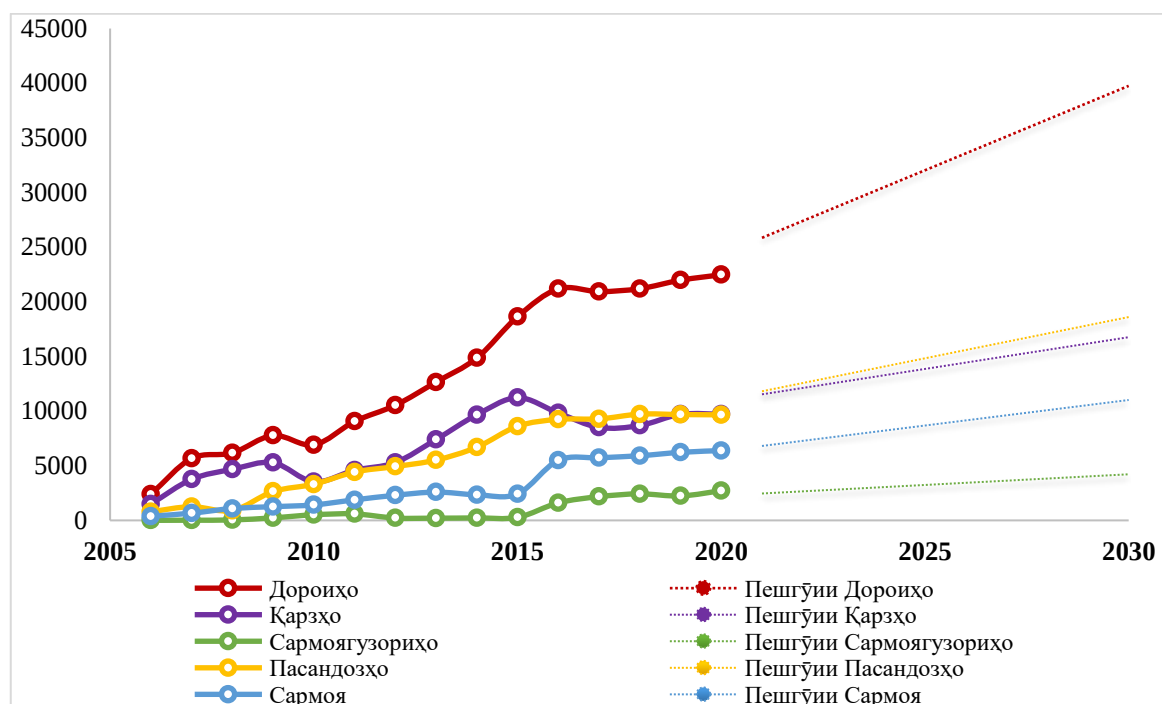
Ҷадвали 3.3.5

Пешгӯии нишондиҳандаҳои устувории молиявии банкҳои тижоратӣ то давраи соли 2030 (бо млн. сомонӣ)

Солҳо	Пешгӯии ММД бо модели 1	Пешгӯии ММД бо модели 2	Пешгӯии дороиҳо	Пешгӯии қарзҳо	Пешгӯии сармоягузориҳо	Пешгӯии пасандозҳо	Пешгӯии сармоя
2021	77226,6	82884,54	25852	11534	2460	11813	6809
2022	81232,22	88014,03	27397	12114	2656	12567	7277
2023	85200,79	93143,51	28941	12695	2851	13322	7744
2024	89134,88	98273	30486	13276	3046	14076	8211
2025	93036,72	103402,5	32031	13856	3241	14830	8678
2026	96908,27	108532	33576	14437	3437	15585	9146
2027	100751,3	113661,5	35120	15018	3632	16339	9613
2028	104567,3	118790,9	36665	15599	3827	17093	10080
2029	108357,8	123920,4	38210	16179	4022	17848	10547
2030	112124	129049,9	39754	16760	4218	18602	11014

*Сарчашма: таҳияи муаллиф

Маълумотҳои дурнаморо яқоя бо маълумотҳои воқеӣ дар расми 3.3.3 тасвир мекунем.

Расми 3.3.3. Динамикаи пешгӯии нишондиҳандаҳои устувории молиявии банкҳои тиҷоратӣ то давраи соли 2030.

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Аз маълумотҳои ҷадвали 3.3.5 ва расми 3.3.3 дида мешавад, ки дурнамо бо ҳар ду модел аз ҳамдигар тавафути на он қадар зиёд доранд. Бинобар ин, дурнамои дар ҷадвали охирин пешниҳодшударо некбинона арзёбӣ кардан мумкин аст. Мувофиқи маълумотҳои ҷадвали дурнамо дар соли 2030 ММД дар ҳудуди 112124-129049,9 млн. сомонӣ, дороиҳо 39754 млн. сомонӣ, қарзҳои пешниҳодгардидашаванда 16760 млн. сомонӣ, сармоягузориҳо 4218 млн. сомонӣ, пасандозҳо 18602 млн. сомонӣ ва сармояи банкҳо ба 11014 млн. сомонӣ баробар мегарданд, агар омилҳои ба инобат нагирифта ва тасодуфӣ бетағйир бошад.

Хулосаи боби сеюм

1. Барои танзими фаъолияти банкҳои аз ҷиҳати низоммандӣ муҳим ба кор бурдани ниҳоди намояндагони ваколатдори банкҳои тиҷоратӣ, ки имкон медиҳад назорати фаъолияти онҳо дақиқтар ва пурмазмунтар гардад, оқилона доништа мешавад. Ҳамзамон, пешниҳод мегардад, ки имконпазирии ҳамчун субъектҳои танзим ба амалҳои дахлдор ҷалбшавии намояндагони ваколатдори банки Тоҷикистон танҳо дар ташкилотҳои қарзие, ки тибқи арзёбии санадҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон вазъи молиявии онҳо ба бадшавӣ тамоюл дорад, дар қонунгузорӣ собит карда шавад.

2. Ҳамзамон, баррасии масъалаи қоринамоии талаботҳои иловагӣ нисбат ба устувории бонкҳои барои низом муҳим, масалан, оид ба кифоятии сармоя ва ташкилнамоии захираҳо барои пӯшонидани талафоти эҳтимоли мувофиқи мақсад мебошад. Аз ҷумла, тибқи талаботҳои Базел III барои бонкҳои дорои аҳамияти низоммандии миллӣ муқаррар шудани меъёри кифоятии сармояро дар андозаи 3,5% зиёдтар аз нишондиҳандаи ҳадди ақалли кифоятии сармояи муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод менамоем.

3. Дар давраи гузариш ба иқтисоди рақамӣ, низоми методологияи стратегияи қории вазъи молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чунин норасоӣҳо: Кумитаи суботи молиявӣ (Кумитаи миллӣ) ва Бонки миллии Тоҷикистон марҳилаҳои давраи тамоюли рушди ҳар як бонкро дар алоҳидагӣ ба назар намегиранд ва ҳолати ояндаи онҳоро пешгӯӣ намеkunанд; вазъи молиявии бонкҳои тижоратӣ ва тамоюли рушди воқеии онҳо дар ВАО (воситаи ахбори омма) бо далелҳои воқеӣ инъикос намегардад; вазъи қории молиявии бонкҳо бидуни баррасии имконоти эҳтимолии рушди стратегӣ, аз ҷумла фаъолияти бомуваффақият дар давраи пас аз бӯҳрон муайян намегардад, иборат мебошанд.

4. Натиҷаи пешгӯии нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар соли 2030 ҳаҷми ММД ба 129309 млн. сомонӣ, дороиҳои бонкҳо 40052 млн. сомонӣ, ҳаҷми қарзҳои пешниҳодшаванда 15127,7 млн. сомонӣ, ҳаҷми пасандозҳои ҷалбшаванда 19072,7 млн. сомонӣ ва сармоя ба 10718 млн. сомонӣ баробар мегарданд, агар ба нишондиҳандаҳои мазкур омилҳои пешбиниғардида таъсир нарасонанд.

5. Солиғғардонии вазъи молиявии бонкҳои тижоратӣ дар давраи бӯҳрон ин барқарор кардани сармояи оинномавии бонкҳо ба сатҳе, ки меъёрҳои ҳатмии иқтисодӣ риоя карда мешавад ва барқарор кардани ташкилоти қарзӣ ба фаъолияти мӯътадил ва устувор равона карда шудааст, мебошад. Барои ноил шудан ба натиҷаи мусбии солиғғардонии молиявӣ, барқароркунии қобилияти пардохтпазирӣ, оғози саривақтӣ ва хусусияти системавии чораҳои зиддибӯҳронӣ талаб карда мешавад.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

Натиҷаҳои асосии илмӣ таҳқиқот:

Дар асоси омӯзиши масъалаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ мо чунин хулоса ва пешниҳодҳоро баррасӣ намудаем:

1. Дар адабиёти иқтисодӣ танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ асосан ҳамчун тадбирҳое, ки аз ҷониби мақомоти танзимкунандаи давлатӣ дар давраи бухрон барои рафъи ҳолатҳои бухронӣ андешида мешаванд, мавриди баррасӣ қарор мегирад. Бар хилофи ин ақидаи маъмул, пешниҳод менамоем, ки муносибат ба мафҳуми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, ки ба мақсади нигоҳ доштани суботи молиявии бахши бонкӣ нигаронида шудааст, бо назардошти омилҳои зерин такмил дода шавад:

- бахши бонкӣ дар ҳолати ҳаракати доимӣ байни носуботӣ ва босуботӣ қарор дорад, ба падидаҳои бухронӣ бошад, ҳам омилҳои даврӣ (сиклӣ) ва ҳам ғайридаврӣ боис гашта метавонанд, ки роҳандозии танзими зиддибухрониро ҳамчун фаъолияти доимӣ тақозо менамояд;

- барои нигоҳ доштани суботи молиявии бахши бонкӣ истифодаи танҳо воситаҳои микропруденсиалӣ, ки устувории бонкҳои алоҳидаро таъмин менамояд, кифоя нест ва илова бар ин, барои нигоҳ доштани суботи молиявии умумӣ истифодаи воситаҳои макропруденсиалӣ зарур аст;

- ташкилотҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ дорои аҳамияти мухталифанд: муфлисшавии баъзеи онҳо ба солимгардони бахши бонкӣ боис мегардад, муфлисшавии дигарон бошад ба бухрони бонкӣ оварда мерасонад. Аз ин рӯ, зимни танзим бояд ин омил ба назар гирифта шавад;

- дар доираи танзими пулиро қарзӣ бо мақсади таъмини суботи нархҳо фаъолияти мақомоти танзими давлатӣ бояд бо ҳадафҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ, ки ба нигоҳ доштани суботи молиявии бахши бонкӣ нигаронида шудаанд, дар ҳамбастагӣ қарор гиранд;

– фаъолият оид ба суботи молиявӣ бояд на танҳо дар доираи мақомоти танзими давлатӣ сурат гирад, балки худи ҷомеаи бонкӣ низ стандартҳои фаъолияти соҳаи бонкдориро барои баланд бардоштани шаффофият ва устувории он таҳия намояд.

2. Танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ бо дарки суботи молиявӣ зич алоқаманд аст, зеро он ба хусусияти фаъолият оид ба нигоҳдории он роҳандозишаванда таъсири бевосита мерасонад. Дар Тоҷикистон суботи молиявӣ кайҳо ҳамчун суботи маблағгузории хурд (таъмини суботи бонкҳои ҷудогона) фаҳмида мешуд. Инро дар мисоли танзими аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон дар симоҳаи аввали соли 2020 анҷом додашуда аён دیدан мумкин аст.

3. Вазъи амалияи Бонки миллии Тоҷикистон нишон дод, ки воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ аз ҷониби ӯ барои бартараф кардани буҳрон истифода шуда, хусусияти тадбирҳои зиддибуҳронии устувор то ин ҷониб надорад. Гузашта аз ин, ҳатто дар давраи буҳрон фаҳмиши он муяссар нагардид, ки сиёсати пулию қарзӣ бояд, на танҳо барои боздории таваррум, балки ба таъмини суботи молиявӣ нигаронида шавад ва зимнан, на фақат дар давраи буҳрон, балки ба таври доимӣ роҳандозӣ гардад.

4. Буҳрони ҷаҳонии имрӯза (аз ҳисоби авҷи COVID-19) бо суръат ба бозори бонкии кишвар ва ҷаҳон таъсири нисбатан назаррасро гузошт. Дар ин раванд, асоси хавфро танҳо таваккали маҷмӯии қарзии бахши бонкӣ ба вучуд овард, чунки дар баробари авҷи COVID-19 татбиқи чораҳо ҷиҳати беҳтар намудани сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ, ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол (зиёда аз 30 рӯз батаъхирарфта) дар сандуқи қарзӣ нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ ба андозаи 0,8 банди фоизӣ коҳиш ёфта, 29,2 фоизро ташкил дод. Дар симоҳаи якуми соли 2020 нишондиҳандаи фонди пӯшонидани талафоти имконпазир нисбат ба қарзҳои ғайрифавол, вобаста ба коҳишёбии ҳиссаи

қарзҳои ғайрифайол дар низоми бонкӣ, дар муқоиса ба симоҳои якуми соли 2019 ба андозаи 9,4 б.ф. кам гардида, 71,7 фоизро ташкил намуд.

5. Таҳлили динамикаи тағйирёбии вазъи фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ аз тамоюли рушди соҳаи бонкӣ шаҳодат медиҳад. Таҳлили омили шаш соли охир нишон дод, ки на ҳама ташкилотҳои қарзии ватанӣ тавонистанд аз оқибатҳои бӯҳрони солҳои 2014-2015 барқарор шаванд. Аммо он ташкилоти қарзие, ки идоракунии дурусти захираҳои қарзии худро ба роҳ монда буданд, дар соҳнаи бозори бонкӣ мавқеъ гирифтанд.

6. Дар раванди номусоидии вазъи иқтисодиёти ҷаҳон Тоҷикистон бояд ҳамкориҳои зич бо Хазионаи байналмилалӣ асбоб ва Бонки ҷаҳонӣ, мақомотҳои фискалӣ ва монетарии кишварҳои пешрафта дошта бошад, чунки аини ҳол кишвари мо ба кумаку дастгирии онҳо ниёз дорад. Дар марҳилаи нав дар мубориза алайҳи бӯҳрон, вақте кишварҳо барои дастгирии иқтисодиёт ва аҳолии ҷораҳои анъанавӣ меандешанд, татбиқи онҳо ҳамзамон бо шарикони пешрафтаи тиҷорат самарави бештар медиҳад. Аз ин лиҳоз, барои давлатҳои рӯ ба тараққӣ бояд нақша-ҷорабиниҳои зиддибӯҳронии дигар таҳия карда шавад.

7. Солидгардонии вазъи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар давраи бӯҳрон ин барқарор кардани сармояи оинномавии бонкҳо ба сатҳе, ки меъёрҳои ҳатмии иқтисодӣ риоя карда мешавад ва барқарор кардани ташкилоти қарзӣ ба фаъолияти муътадил ва устувор равона карда шудааст, мебошад. Барои ноил шудан ба натиҷаи мусбӣи солидгардонии молиявӣ, барқароркунии қобилияти пардохтпазирӣ, оғози саривақтӣ ва хусусияти системавии ҷораҳои зиддибӯҳронӣ зарур аст.

8. Ҷиҳати татбиқи танзими зиддибӯҳронии самарабахш бояд усуле (ҷузъиёте) истифода шавад, ки ба арзёбии суботи молиявии таҷрибаи як қатор кишварҳои ҷаҳон ба назар гирифта шуда бошад. Дар баробари ин, барои амалӣ намудани ҷузъиётҳои муҳими танзими ҷораҳои зиддибӯҳронӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи Стратегияи рушди баҳши молиявии

бонкҳо ва тадбирҳои муфассали сиёсати суботи молиявӣ лозим аст, чунки Стратегияи таҳиянамуда имкон медиҳад, ки роҳҳои ҳалли муаммоҳои танзими зиддибухронии бонкҳои тижоратӣ ба як низоми муайян муттаҳид гардида, иҷроиши он дар амалияи низоми бонкӣ осон гардад.

Тавсияҳо оид ба истифодабарии амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

9. Воситаҳои молиявии ҷалбгардида дар низоми фаъолияти бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми калонро ишғол намуда, нишондиҳандаҳои он нисбат ба ММД рӯ ба таназул аст. Тибқи назарияи муҳаққиқон, *ҳар қадаре, ки ҳиссаи воситаҳои ҷалбгардидаи бонк зиёд бошад, ҳамон қадар имкониятҳои молиявӣ ва низоми ғоидагирӣ зиёд мегардад.* Мутаассифона, назарияи мазкур, айни ҳол чандон дуруст нест, чунки таҷрибаи бозори бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки аз меъёр зиёд ҷалб шудани воситаҳои молиявӣ (хусусан, пасандозҳои аҳоли) хавфи бар нагаштани воситаҳои ҷалбшудаи (пасандозҳои) бонк оварда мерасонад. Албатта, дар ин ҷо назарияи мо ба назарияи “меъёри муайншудаи талабот ба воситаи ҷалбшуда” мебошад. Яъне, бонкҳо вобаста ба талаботи воситаҳои бонкӣ пасандозҳоро ҷалб намоянд, лекин меъёри пасандозҳои ҷалбшуда бояд нисбати дороиҳои бонк то 60-70% бошанд, то қобилияти бозоргирии бонк риоя гардад.

10. Сиёсати зиддибухронии давлат ҳамчун унсур бояд танзими зиддибухронии фаъолияти бонкиро дар бар гирад. Чунин танзим бояд бо танзими зиддибухронии бахшҳои дигари иқтисодиёт ҳамоҳанг карда шавад. Дар ин зимн рушд додани танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ ҳамчун самти алоҳида мувофиқи мақсад аст.

11. Собит кардани меъёрҳои пешбининамудаи қонунҳои зиддибухронӣ ҷиҳати таъмини имконияти татбиқи онҳо дар ҳолати ба миён омадани падидаҳои нави бухронӣ муҳим ба назар мерасад. Бинобар ин, таҳия ва ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» тариқи шомил намудани моддае, ки истифодаи воситаҳои

зиддибухронии танзими фаъолияти бонкиро аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба тартиб медарорад, мувофиқи мақсад мебошад.

12. Ба Бонки миллии Тоҷикистон тавсия дода мешавад, ки фаъолияти худро дар сатҳи байналмилалӣ рушд дода, тадриҷан мақоми нозириашро ба мақоми иштирокчии фаъол табдил диҳад. Гузашта аз ин, бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои дигар, на танҳо эълон намудани омодагии худро ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ дар сатҳи миллий, балки таҳлили дар доираи вазъи иқтисодии Тоҷикистон оқилона будани истифодаи меъёрҳои байналмилалиро низ анҷом додан лозим аст.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

I. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бо забони тоҷикӣ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барҳамдиҳии ташкилотҳои қарзӣ» аз 28 июни соли 2011, № 719.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузориҳои терроризм ва маблағгузориҳои паҳнкунии силоҳи қатли ом» аз 25 март соли 2011, №684.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ» аз 2 августи соли 2011, №758.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 13 июни соли 2013, №964.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд» аз 16 апрели соли 2012, № 816.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009, №524.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ» аз 26 июли соли 2014, №1108.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» аз 24 феввали соли 2017, №1397.
10. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2012, №201.
11. Барномаи қарзгирии берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, № 485.
12. Концепсияи рушди низоми хизматрасонии иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2013, № 446.
13. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳимояи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 29 декабри соли 2012, № 755.
14. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2016» аз 2 июли соли 2012, №557.

15. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Нақшаи чорабиниҳо оид ба ҷамоагарсозии амалишавии сиёсати макроиқтисодӣ ва пешгирии таъсири хавфҳои эҳтимоли ба иқтисодиёти миллий» аз 30 ноябри соли 2018, №557.

16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2012 ва вазифаҳо барои соли 2013» аз 30.03.2013 с., № 122.

17. Икромов Н.К. Асосҳои базавии назарияи қарз ва захираҳои қарзӣ / Обидов Ф.С., Икромов Н.К. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019. № 10-1. С. 9-14.

18. Икромов Н.Қ. Баҳогузориҳои бонкҳои тижоратӣ ба воситаи формулаи самарани левериджи (фишанги) молиявӣ / Икромов Н.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2021. № 4-2 (39). С. 83-89.

19. Икромов Н.Қ. Вазъи бозори коғазҳои қиматнок ва танзими давлатии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Н.Қ., Юсупова З.И. // Маводи конфронси илмӣ - амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Такмили муносибатҳои молиявӣ - қарзӣ дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2020. – С.219-224.

20. Икромов Н.Қ. Менечменти молиявӣ. Воситаи таълимӣ [Матн]: Икромов Н.Қ. / Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Душанбе-2022, - 197 саҳ.

21. Икромов Н.Қ. Муҳити институтсионалии танзими зиддибуҳронии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Н.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2021. № 1 (35). С. 159-169.

22. Икромов Н.Қ. Назария ва амалияи танзими зиддибуҳронии низоми бонкӣ / Обидов Ф.С., Икромов Н.Қ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 6. С. 95-103.

23. Икромов Н.Қ. Назарияи раванди қарздиҳии бонкӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ / Икромов Н.Қ., Обидов Ф.С. // Маводи семинари илмӣ умуидонишгоҳӣ дар мавзӯи “Мушкилоти андозситонӣ ва роҳҳои ҳалли он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – амалӣ бахшида ба 70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – С.126-131.

24. Икромов Н.Қ. Нақшаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими рушди низоми бонкӣ / Икромов Н.Қ. // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Проблемаҳои таъмини устувории мувозинати рушди иқтисоди ҷаҳонӣ: таъҷил ва дурнамо”. –Душанбе, 2019.-С.314-318.

25. Икромов Н.Қ. Рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Н.Қ., Шарипов Н.Г. // Маводи конференсияи

ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи «Механизмҳои молиявӣ қарзии татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 18 -уми февралӣ соли 2022) – Душанбе, матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022.- 480 с. - С.97-103.

26. Икромов Н.Қ. Танзими давлатии молиявӣ иқтисодӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти миллии Тоҷикистон / Икромов Н.Қ., Нидоев П. // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Проблемаҳои таъмини устувории мувозинати рушди иқтисоди ҷаҳонӣ: тамоюл ва дурнамо”, 2019.–С.318-323.

27. Икромов Н.Қ. Таҳлили вазъи бозори бонкӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Н.Қ. // Маводи конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ Баҳшида ба 25-умин солгарди таҷлили рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: ифодаи арзишҳои волеяи қонун, ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат”, 02.11.2019 с. - С.100-110.

28. Икромов Н.Қ. Ҷанбаҳои назариявӣ оид ба таваррум ва сабабҳои бавҷудоии он Тоҷикистон / Икромов Н.Қ., Юсупова З.И. // Маводи конфронси илмӣ - амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Такмили муносибатҳои молиявӣ - қарзӣ дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2020. – С.206-210.

29. Икромов Н.Қ., Идоракунии қарзи давлатӣ ва муаммоҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Саидов Ф.И. // Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунории босуръат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳадафҳо ва тамоюл», 2020. - С.239-246.

30. Икромов Н.Қ., Икромов Ф.Н. Нақши қарзҳои бонкӣ дар раванди саноатикунории рушди иқтисодиёти миллии / Икромов Н.Қ., Икромов Ф.Н. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2022. № 4-1 (43). С. 179-187.

31. Икромов Н.Қ., Икромов Ф.Н. Стратегия ва дурнамои танзими зиддибухронии бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Н.Қ., Икромов Ф.Н. // Вестник Технологического университета Таджикистана. 2022. № 4-2 (51). С. 170-178.

32. Икромов Ф.Н. Асосҳои методологӣ ва ташкилнамоии захираҳои қарзии бонкҳои тижоратӣ / Икромов Ф.Н., Гулаҳмадов М., Ёров Ф. // Маводи конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Такмили муносибатҳои молиявӣ-қарзӣ дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 7-уми декабри соли 2020. – Душанбе: 2020. - С.51-58.

33. Икромов Ф.Н. Бозори молиявӣ (воситаи таълимӣ) / Икромов Ф.Н., Амонова Д.А., Давлатмуродов Ш.М., Тоҷибоева Ф.Э., Ҷаҳоншоҳ С., Маҳмадризоиён С.Ҳ. - Душанбе: ҚДММ “НУШБОД”, 2022. – С.340; УДК: 336.76(075.8); ББК: 65.9(2)26; ISBN 978-99985-58-14-4.

34. Икромов Ф.Н. Генезиси ташаккул ва рушди институтсияҳои бозори коғазҳои қиматнок / Икромов Ф.Н., Қурбонов Ф. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №10. – Душанбе, 2019. Ҷисми 2. – С.89-96. ISSN 2413-5151

35. Икромов Ф.Н. Касри бучети давлатӣ ва роҳҳои рӯйпӯш намудани он ба воситаи барориши векселҳои хазинадорӣ / Икромов Ф.Н., Ганҷалов Қ. // Маҷмаи конференсияи байналмилалӣ назариявӣ-амалӣ дар мавзӯи «Сиёсати пулию қарзии Тоҷикистон: нишондиҳандаҳо, муаммоҳо ва тамоюл» / Донишгоҳи миллии Тоҷикистон // Душанбе, 28.10. с.2016.-С.117-125.

36. Икромов Ф.Н. Масоили назариявӣ амалии рушди бозори молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (монографияи илмӣ) / Икромов Ф.Н. – Душанбе: ЧДММ Нушбод, 2022. – 168 с.; УДК: 336.76(075.8); ББК: 65.9(2)26; ISBN 978-99985-73-56-7.

37. Икромов Ф.Н. Масоили назариявӣ амалии таваррум ва сабабҳои пайдоиши он дар рушди иқтисодиёти миллий / Икромов Ф.Н., Одинаев Ф.Б. // Дар маҷмӯа: маҷмаи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллий» –Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2021, – 276 с. – С.103-109.

38. Икромов Ф.Н. Масоили назариявӣ амалии фонди нафақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Давлатмуродов Ш.М. // Паёми молия ва иқтисод. №1(25). – Душанбе, 2021.– С.87-94. ISSN 2663-0389

39. Икромов Ф.Н. Масоили назариявӣ методологии қарзи давлатӣ дар шароити дигаргуншавии рушди иқтисодиёти миллий / Икромов Ф.Н., Саломова У.Т., Икромов Н.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – Душанбе: ДДТТ, 2018. - №4/2. - С. 154-160. ISSN 2308- 054X.

40. Икромов Ф.Н. Масъалаи баҳодиҳии даромаднокӣ ва хавфи сандуки сармоягузорӣ дар шароити муносири иқтисодӣ / Икромов Ф.Н., Икромов Н.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – Душанбе: ДДТТ, 2018. - №4/2. - С. 137-146. ISSN 2308- 054X.

41. Икромов Ф.Н. Масъалаҳои назариявӣ амалии бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Саидмуртазоев С.С., Муминзода М.Н. // Маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон»-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №2. – Душанбе, 2021.– С. 98-105.

42. Икромов Ф.Н. Муаммоҳо дар низоми фаъолияти бозори коғазҳои қиматноки Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Лолахонов А.Э. // Дар маҷмӯа: маҷмаи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Механизмҳои молиявӣ қарзии тадбиқи ҳадафҳои стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2022,-478 с.-С.393-399.

43. Икромов Ф.Н. Муаммоҳои идоракунии касри бучети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Саидмуртазов С.С., Шарифзода Ҳ.Ш. // Дар маҷмӯа: маводи конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус COVID-19» - Кӯлоб: «Муассисаи нашрияи Ирфон», 2021,-560 с. – С.347-349. ISBN 978-99985-52-20-4

44. Икромов Ф.Н. Муаммоҳои раванди маблағгузори бучети давлатӣ дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Шарифзода Б.Х., Изатуллоев М.Н. // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. №3(32). – Душанбе, 2022.– С.290-297. ISSN 2663-0389

45. Икромов Ф.Н. Мукамалгардонии рушди суғуртаи давлатии иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Шарифзода Ҳ.Ш., Саидмуртазов С.С. // Дар маҷмӯа: маводи конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус COVID – 19»–Кӯлоб: «Муассисаи нашрияи Ирфон», 2021,-560с.– С.350-355. ISBN 978-99985-52-20-4

46. Икромов Ф.Н. Нақши давлат дар танзими институтҳои бозори коғазҳои қиматнок / Икромов Ф.Н., Қурбонов Ф. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №8. – Душанбе, 2019. – С.57-63. ISSN 2413-5151

47. Икромов Ф.Н. Нақши қарзҳои бонкӣ дар раванди саноатикунони рушди иқтисодиёти миллий / Икромов Ф.Н., Икромов Н.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. №4/1(43). – Душанбе, 2022.– С. 179-187. ISSN 2308- 054X.

48. Икромов Ф.Н. Омилҳои таъсиррасони институтсионалӣ ба ташкили захираҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Гулаҳмадов М., Ёров Ф. // Маводи конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи “Такмили муносибатҳои молиявӣ-қарзӣ дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 7-уми декабри соли 2020. – Душанбе: 2020. - С.58-64.

49. Икромов Ф.Н. Саводнокии молиявӣ ҳамчун омил барои ноил шудан ба озодии молиявӣ / Икромов Ф.Н., Юнусов А.Ю. // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. №4/I(51)2022. – Душанбе, 2022.– С. 175-182. ISSN 2707-8000

50. Икромов Ф.Н. Самаранокӣ ва нишондиҳандаҳои бозори молиявӣ дар иқтисодиёт / Икромов Ф.Н., Шарифзода Ҳ.Ш., Саидмуртазов С.С. // Дар маҷмӯа: маводи конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус COVID – 19» – Кӯлоб: «Муассисаи нашрияи Ирфон», 2021,-560 с. – С.342-347. ISBN 978-99985-52-20-4

51. Икромов Ф.Н. Соҳибкорӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёти миллӣ / Икромов Ф.Н., Қурбнов Ф. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Танзими андозию бучетии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир» / Донишгоҳи миллии Тоҷикистон // Душанбе, 11 майи соли 2019, қисми 2. – С.91-96.

52. Икромов Ф.Н. Стратегия ва дурнамои танзими зиддибухронии бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Икромов Н.Қ. // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. №4(51)2022/II. – Душанбе, 2022.– С. 165-173. ISSN 2707-8000

53. Икромов Ф.Н. Тадқиқоти назариявӣ-методологӣ доир ба рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок / Икромов Ф.Н. // Паёми Донишгадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. №3(11). – Душанбе, 2017.– С.119-122. ISSN 2408-929X

54. Икромов Ф.Н. Тамоюли рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматноки Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –№2/9(190). – Душанбе, 2015. – С.128-133. ISSN 2413-5151

55. Икромов Ф.Н. Таҳлили вазъи қарзҳои бонкӣ ва чараёни идоракунии хавфҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. №4/1(43). – Душанбе, 2022.– С. 85-95. ISSN 2308- 054X.

56. Икромов Ф.Н. Таҳлили вазъи сармоягузориҳои хориҷӣ ва нақши он дар рушди иқтисодии миллӣ / Икромов Ф.Н., Муминзода М.Н., Раҳимзода С.С. // Дар маҷмӯа: маводи конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Механизмҳои молиявӣ қарзии тадбиқи ҳадафҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2022,-478 с.-С.103-117.

57. Икромов Ф.Н. Таҳлили динамикии векселҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Ғуломносиров Н.А., Эмомов М.Н. // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Самаранок идоракунии молияи давлатӣ дар иқтисоди кушоди Ҷумҳурии Тоҷикистон» / Донишгадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон // Душанбе: 19 феввали соли 2016. – С.50-54.

58. Икромов Ф.Н. Таҳлили рушди бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «700-солагии Мир Саид Алии Ҳамадонӣ», «Соли оила» ва даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти «Об барои ҳаёт» солҳои 2005-2015. – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2015. – С.129-130.

59. Икромов Ф.Н. Ҷанбаҳои молиявии рушди соҳибкорӣ хурду миёна ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н.,

Саидмуртазов С.С., Раҳимзода С.С. // Дар маҷмӯа: маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Механизмҳои молиявӣ қарзии тадқиқи ҳадафҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» –Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2022,-478 с.-С.118-130.

60. Икромов Ф.Н. Ҷанбаҳои назариявӣ бозори молиявӣ ва моделҳои рушди он дар иқтисодиёт / Икромов Ф.Н., Одинаев Ф.Б. // Дар маҷмӯа: маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллӣ» –Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2021, – 276 с. – С.62-67.

61. Нақшаи стратегии солимгардонии фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019, бо тасдиқи Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 31.07.2015, №152.

62. Нақшаи чорабиниҳо оид ба татқиқи Консепсияи рушди низомии хизматрасонии иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 августи соли 2016, №368.

63. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

64. Файзуллоев, М.К. Масъалаҳои таҳаввулотии низомии бонкӣ ва ташаккули захираҳои қарзии бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Файзуллоев М.К., Солеҳзода А.А. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №2. – С.41-48.

65. Файзуллоев, М.К. Тоҷрибаи муосири идоранамоӣ ва ташкилнамоии захираҳои қарзии бонкҳои тиҷоратӣ [Матн] / Файзуллоев М.К., Солеҳзода А.А. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №1. – С.33-38.

II. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бо забони русӣ:

66. Аминов, Х.И. Анализ инструментальных средств управления кредитными операциями в банковских информационных системах [Текст] / Х.И. Аминов // Второй научный конгресс студентов и аспирантов 22,23 апр. 2009 г. ИНЖЭ-КОН-2009: тез. докл., В 2ч. 4.1/ редкол.: Б.М. Генкин (отв. ред.) [и др.] - СПб.: СПбГИЭУ. - 2009. - с. 66.

67. Аминов, Х.И. Особенности структуры кредитного портфеля коммерческого банка Республики Таджикистан при информатизации банковской деятельности [Текст] / Х.И. Аминов // Менеджмент и экономика в творчестве молодых исследователей. ИНЖЭКОН-2007. X науч.-практ. конф. студ. и асп. СПбГИЭУ 17, 18 апр. 2007 г.: Тез. докл. / редкол.: Б.М. Генкин (отв. ред.) и др., - СПб.: СПбГИЭУ. - 2007. - С. 91.

68. Аминов, Х.И. Проблемы формирования кредитного портфеля коммерческого банка Республики Таджикистан [Текст] / Х.И. Аминов // Современные проблемы экономики и управления народным хозяйством: сборник научных статей аспирантов СПбГИЭУ. Вып. 2. / Под ред. Смирнова Е.Б. - СПб.: СПбГИЭУ, 2007г.-с.11-12.

69. Аминов, Х.И. Теоретические основы и методы оценки кредитоспособности заемщика [Текст] / Х.И. Аминов // Современные проблемы экономики, социологии и права: Сборник научных статей аспирантов СПбГИЭУ. Вып. 5 / отв. ред.: Е.Б.Смирнов.- СПб.: СПбГИЭУ, 2008г. - с. 5-7.

70. Антикризисное управление: теория, практика, инфраструктура [Текст] / Под ред. Г.А. Александрова. – М.: Изд-во БЕК, 2010. – 544 с.

71. Антикризисный менеджмент [Текст] / Под ред. А. Грязновой. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 368 с.

72. Ашуров, Н. Роль национального банка Таджикистана в развитии и повышении эффективности работы коммерческих банков[Текст] /Н.Ашуров // Вестник Национального банка Таджикистана. -2001. -№2 (27). -С.19-21.

73. Бабушкина, Е.А. Антикризисное управление [Текст] / Е.А. Бабушкина.- М.: Эксмо, 2008 . – 160 с.

74. Байдукова, Н.В. Банковские системы и мегарегуляторы на финансовом рынке: иностранный опыт и отечественная практика [Текст] / Н.В. Байдукова, С.А. Васильев, Д.А. Чепак // Финансовый сектор экономики.2016., №06.73.65, С.17-26.

75. Балашов, А.П. Антикризисное управление[Текст] / А.П. Балашов.- Новосибирск, 2010. – 346 с.

76. Балдин, К.В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень: Учебное пособие. [Текст] /К.В. Балдин. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2011. – 316 с.

77. Басова, Н.В. Перспективное финансовое планирование на современном этапе [Текст] / Н. В. Басова // Аудит и финансовый анализ. - 2011. - N 3. - С. 17-20

78. Бердиев, Р.Б. Денежно - кредитная политика национального банка Таджикистана [Текст]/ Р.Б. Бердиев, Т. Алиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/8 (215). С. 10-14.

79. Бердиев, Р.Б. Роль формировании уставного капитала в обеспечении прочного развития финансовой деятельности банков [Текст] / Р.Б. Бердиев, Н.У. Сафаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2012. № 2/1 (80). С. 61-69.

80. Бердиев, Р.Б. Своевременная организация межбанковских расчетов один из перспективных форм расчетов [Текст] / Р.Б. Бердиев, Р.Савриев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2012. № 2/6 (95). С. 38-43.

81. Бердиев, Р.Б. Формирование финансово-промышленных групп и механизм их взаимодействия с коммерческими банками в современных условиях [Текст] / Р.Б. Бердиев, Г.Х. Гаюров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2/4 (169). С. 39-46.

82. Бобрик, М.А. Модели и методы оценки финансовой устойчивости коммерческих банков [Текст] // Банковское дело. 2013. №10. С.53.

83. Бобылева, А.З. Государственное антикризисное управление в нефтяной отрасли: монография [Текст] / А. З. Бобылева [и др.] ; под редакцией А. З. Бобылевой, О. А. Львовой. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 326 с.

84. Богданова, О.М. Коммерческие банки России: формирование условий устойчивого развития [Текст] / О.М. Богданова, М.: Финстатинформ, 1998. 196 с.

85. Боймуродов, Дж.Дж. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков [Текст] / Дж.Дж. Боймуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2019. - №8. - С. 13-24.- ISSN 2413-5151.

86. Боймуродов, Дж.Дж. Пути совершенствования процессов минимизации финансовых рисков в Республике Таджикистан [Текст] / Дж.Дж. Боймуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2019. - №9. – С.44-51.- ISSN 2413-5151.

87. Вишняков, И.В. Модели и методы оценки коммерческих банков в условиях неопределенности [Текст] / И.В. Вишняков//, Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Москва, РАН ЦЭМИ. 2002. 330 с. 2.

88. Вэньцзе Чень. Долгосрочные последствия: восстановление мировой экономики спустя десять лет после кризиса[Текст] / Вэньцзе Чень, Мико Мркач и Малхар Набар // Главная страница блогов МВФ: <https://blogs.imf.org/>:<https://www.imf.org/external/russian/np/blog/2018/100318r.pdf>

89. Ганиев, Р.Г. Цифровая методика оценки качества банковских услуг в Республике Таджикистан на основе анализа данных социальных сетей [Текст] / Р.Г. Ганиев // Таджикистан и современный мир. - 2019. - № 4 (67). С. 91-107.

90. Ганиев, Р.Г. Технологии SOCIAL MINING И SOCIAL NETWORK ANALYSIS в клиент-ориентированном анализе банковских услуг [Текст] / Р.Г. Ганиев // Наука и бизнес: пути развития. 2019. № 11 (101). С. 134-136.

91. Герасимова, Е.Б. Феноменологический подход к анализу устойчивости организации [Текст] / Е.Б.Герасимова // Сибирская финансовая школа. - 2011. - № 3. - С. 44–48.
92. Гоголь, Д.А. Проблематика финансовой устойчивости коммерческого банка и методов ее оценки [Текст] / Д.А.Гоголь // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3:Экономика. Экология. - 2011. - №2. - С.163–167.
93. Дадабаева, З.А. Влияние мирового кризиса на экономику Таджикистана [Текст] / З.А. Дадабаева // Мировой финансовый кризис в постсоветских странах: национальные особенности и экономические последствия; под общей редакцией доктора экономических наук, профессора Л.Б. Вардамского. – М: ИЭ РАН, 2009. -С.227-255.
94. Евграфова, И.Ю. Антикризисное управление [Текст] /И.Ю. Евграфова, Е.О. Красникова. – М.: Изд-во БЕК, 2010. – 54 с.
95. Европейский фонд финансовой стабильности - European Financial Stability Facility: https://ru.qwe.wiki/wiki/European_Financial_Stability_Facility
96. Егорова, Н.Е. Предприятия и банки: Взаимодействие, экономический анализ, моделирование [Текст] / Н.Е. Егорова, А.М.Смулова: Учебно-практическое пособие. М.: Дело, 2002. 456 с.
97. Жарковская, Е.П. Антикризисное управление [Текст] /Е.П. Жарковская, Б.Е. Бродский.- М.: Омега – Л,2011.- 358 с.
98. Живалов, В.Н. Глобальная неустойчивость и развитие финансовых услуг в регионах [Текст] / В.Н. Живалов // Альтернативы регионального развития. - 2011. - № 2. - С. 367–373.
99. Захарьян, А.Г. Экономическое содержание комплексной устойчивости коммерческого банка [Текст] / А.Г. Захарьян // Финансовые исследования. 2003. №2. С.23–27. URL: <https://finis.rsue.ru/2003-7/Zaharjan.pdf>
100. Зуб, А. Т. Антикризисное управление: учебник для бакалавров [Текст] / А. Т. Зуб//.- 2-е изд., перераб. и доп.- М: Из.-во Юрайт, 2019.- 343 с.
101. Иброхимов, И.Р. Микрофинансирование: теория, методология, перспективы развития. Монография [Текст] // И.Р.Иброхимов.– Душанбе: Ирфон, 2016. – 240 с.
102. Иброхимов, И.Р. Стратегия денежно-кредитной политики Таджикистана [Текст] / И.Р.Иброхимов // Сборник материалов международной научно - практической конференция кафедры экономическая теория Таджикского национального университета. – 2016. –С.29-34.
103. Иброхимов, И.Р. Формирование условий развития денежного рынка открытой экономики [Текст] / И.Р.Иброхимов // Вестник Таджикского

национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – №1/1 (191). – С.123-129.

104. Иванов, В.В. Анализ надежности банка [Текст] / В.В. Иванов/ М.: Русская деловая литература, 1996. 320 с.

105. Икромов Н.К. Основные направления и перспективы развития банковской системы Республики Таджикистан / Икромов Н.К. // Russian Economic Bulletin. 2019. Т. 2. № 6. С. 127-131.

106. Икромов Н.К. Система организации мониторинга коммерческих банков в Национальном банке Таджикистана / Икромов Н.К. // Материалы университетского научного семинара «Проблемы налогообложения и пути их решения в Республике Таджикистан» и Республиканской научно-практической конференции, посвященной 70-летию Таджикского национального университета. – Душанбе, 2018.– С.40-52.

107. Икромов Н.К., Икромов Ф.Н. Механизм регулирования антикризисных мер банков в Республике Таджикистан / Икромов Ф.Н., Икромов Н.К. // В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. Симферополь, 2022. С. 227-231.

108. Икромов Ф.Н. Государственное регулирование инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан / Икромов Ф.Н., Гоибназаров А., Саидэхсонзода Ф. // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Налогово-бюджетное регулирование в экономике Республики Таджикистан»/ Таджикский национальный университет // Душанбе, 11 мая 2019 г., 2-часть – С.65-72.

109. Икромов Ф.Н. Институциональные основы развития рынка ценных бумаг Республики Таджикистан (научная монография) / Икромов Ф.Н. – Душанбе: ООО Хирадмандон, 2020. – 154 с. УДК: 336.763 (575.3); ББК: 65.264; ISBN 978-99975-77-68-9.

110. Икромов Ф.Н. Концептуальные подходы к устойчивому развитию центрального региона Республики Таджикистан / Икромов Ф.Н., Кудратов Р.Р., Эмомов М.Н. // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия социально-экономических и общественных наук. №2/5(207). – Душанбе, 2016. – С. 9-13. ISSN 2413-5151

111. Икромов Ф.Н. Механизм регулирования антикризисных мер банков в Республике Таджикистан / Икромов Ф.Н., Икромов Н.К. // В сборнике научных трудов «Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства» / под общей редакцией д.э.н., профессора З.О. Адамановой. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2022. – 628 с. – С.227-231. УДК: 339.9.012; ББК: 65.5; Н 17. ISBN 978-5-907587-02-1

112. Икромов Ф.Н. Проблемы развития институтов рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан / Икромов Ф.Н. // В сборнике научных трудов «Национальные экономические системы в контексте формирования глобального

экономического пространства» / под общей редакцией д.э.н., профессора З.О. Адамановой. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2022. – 628 с. – С.224-227. УДК: 339.9.012; ББК: 65.5; Н17. ISBN978-5-907587-02-1

113. Икромов Ф.Н. Рынок ценных бумаг как институт развития инвестиционной деятельности Республики Таджикистан / Икромов Ф.Н. // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия социально-экономических и общественных наук. №9. – Душанбе, 2019. -С.44-51. ISSN 2413-5151

114. Икромов Ф.Н. Современное состояние и тенденции развития страхового рынка в Республике Таджикистан / Икромов Ф.Н., Юнусов А.Ю., Саймуртазов С.С. // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия социально-экономических и общественных наук. №10. – Душанбе, 2022. -С.194-201. ISSN 2413-5151

115. Икромов Ф.Н. Теоретико-методологическое исследование институциональных основ развития рынка ценных бумаг / Икромов Ф.Н. // Успехи современной науки и образования. Научный журнал. Международный научно-исследовательский журнал «Успехи современной науки и образования» включен в список ВАК РФ, РИНЦ (Elibrary.ru), ERIH PLUS и в Международную базу данных AGRIS. №5. Том 1. – г.Белгород, 2017. – С.140-143. ISSN 2412-9631

116. Икромов Ф.Н. Финансовый рынок (учебное пособие) / Икромов Ф.Н., Мирзоев С.С. - Душанбе: Типография ТНУ, 2021. – С.298; УДК: 336.76(075.8); ББК: 65.9(2)26; ISBN 978-99985-58-14-4.

117. Икромов Ф.Н. Эволюция развития институтов рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан / Икромов Ф.Н. // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия социально-экономических и общественных наук. №2/4. Қисми 1. – Душанбе, 2017. – С.13-19. ISSN 2413-5151

118. Икромов Ф.Н. Эффективная модель институционального развития рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан / Икромов Ф.Н. // Современный ученый. Международный научно-исследовательский журнал (включен в список ВАК, РИНЦ (Elibrary.ru) и в Международную базу данных Agris). №4. – г.Белгород, 2017. – С.361-366.

119. К вопросу о методологии формирования кредитной политики банка [Электронный ресурс]: [сайт]. Режим доступа: <http://www.987.su/ns445.html>. Загл. с экрана.

120. Кабиров, Ш.О. К вопросу функционирования государственных унитарных предприятий в условиях мирового кризиса в Таджикистане [Текст] / Ш.О. Кабиров // Журн. минеральные ресурсы России.- 2011.- №4.-С.

121. Кабиров, Ш.О. Методологические основы обеспечения управления качеством продукции на государственных унитарных предприятиях Таджикистана [Текст] / Ш.О. Кабиров // Вестн. гос. Уни-та Управления.- Душанбе.

122. Кабиров, Ш.О. Методология формирования стратегии развития ТАЛКО в условиях неопределенности (кризиса) [Текст] / Ш.О.Кабиров // Вестн. Тадж. Нац. унта.- 2011. С.150

123. Кадыров, Д.Б. Динамика развития рынка банковских услуг в Республике Таджикистан [Текст] / Д.Б. Кадыров, Р.Г. Ганиев // В сборнике: Теория и практика функционирования финансовой и денежно-кредитной системы России. Сборник статей Международной научно-практической конференции (двенадцатое заседание). Под редакцией Е.Ф. Сысоевой. 2016. С. 202-208.

124. Кадыров, Д.Б. Институциональный анализ государства [Текст] / Д.Б. Кадыров, Д.А.Мещеряков // Вестник университета (Российско-Таджикский (Слав. -кий) университет). 2013. № 3(42). С.60-66.

125. Кадыров, Д.Б. Роль государства в повышении общественного благосостояния [Текст] / Д.Б. Кадыров, Х.Х. Раджабов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2013. № 2 (41). С. 58-65.

126. Каримов, Р.М. Особенности развития банковского сектора Удмуртии [Текст] / Р.М. Каримов // Деньги и кредит. 2009. № 10. С. 46–49.

127. Клаас, Я.А. Исследование терминологической сущности финансовой устойчивости коммерческого банка [Текст] / Я.А. Клаас // Финансы и кредит, 2017, т. 23, вып. 36, стр. 2159–2173, <http://fin-izdat.ru/journal/fc/>

128. Когденко, В.Г. Экономический анализ: учебное пособие для вузов [Текст] / В. Г. Когденко. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - 390 с.

129. Колчина, Н.В. Финансовый менеджмент: учебное пособие для ВУЗов [Текст] / Н. В. Колчина, О. В. Португалова, Е. Ю. Макеева. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - 464 с.

130. Комаров, Н.Н. Финансовое планирование в России и за рубежом [Текст] / Н. Н. Комаров // Экономика природопользования.-2011.-N2.-С.20-26

131. Комилов, С.Д.Формирование и развитие микрофинансового сектора Республики Таджикистан [Текст] / С.Д. Комилов, У.С. Хикматов// Проблемы современной экономики. 2010. № 1 (33). С. 290-295.

132. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учебное пособие для вузов / ред. М. А. Вахрушина. - М.:Вузовскийучебник, 2011. - 462 с.

133. Корниенко, Ю.В. Влияние глобальных процессов на финансовую устойчивость банков [Текст] / Ю.В. Корниенко // Вестник Мурманского государственного технического университета. 2013. Т. 16. № 2. С. 242–247. URL: http://vestnik.mstu.edu.ru/v16_2_n52/242_247_KORNI.PDF

134. Коротков, Э.М. Антикризисное управление + допматериалы в ЭБС: учебник для академического бакалавриата [Текст] / Э. М. Коротков. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. - 406 с.
135. Короткова, Э.М. Антикризисное управление [Текст] / Э.М. Короткова/ Под ред. Э.М. Короткова.- М.: ИНФРА – М, 2009. – 620 с.
136. Корягин, Н.Д. Антикризисное управление : учебник и практикум для академического бакалавриата [Текст] / Н. Д. Корягин [и др.] ; под редакцией Н. Д. Корягина. - Москва : Издательство Юрайт, 2019. - 367 с.
137. Кочеткова, А. И. Антикризисное управление. Инструментарий : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры [Текст] / А. И. Кочеткова, П. Н. Кочетков. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. - 440 с.
138. Кочеткова, А.И. Основы управления в условиях хаоса. Антикризисное управление. В 2 ч. Часть 1: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры [Текст] / А. И. Кочеткова, П. Н. Кочетков. - 2-е изд., испр. и доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2019. - 394 с.
139. Кравченко, Л.И. Анализ хозяйственной деятельности предприятий общественного питания: Учеб.-практ. Пособие [Текст]. - Минск: ООО «Фуаинформ», 2011.-288 с.
140. Крайнов, М.С. Экономика опытных производств: финансовое планирование [Текст] / М. С. Крайнов // - 2011. - №9. - С. 51-56
141. Лаврушин, О.И. Устойчивость прежде всего [Текст] / О.И. Лаврушин // Национальный банковский журнал. 2005. № 1. С. 56–60. URL: <http://library.fa.ru/files/Lavrushin/Lavrushin33.pdf>
142. Ларионов, И.К. Антикризисное управление: учебник для магистратуры ВПО по направлениям «Экономика» и «Менеджмент» [Текст] / И.К.Ларионов и др.; ред. И.К. Ларионова. -М.: Дашков и К, 2012. – 379 с.
143. Ларионова, И.В. Особенности обеспечения финансовой устойчивости банковской системы в условиях нестабильности макроэкономической среды [Текст] / И.В. Ларионова // Банковские услуги. 2012. № 12. С. 2–9.
144. Муравьев, А.К. К вопросу о критериях финансовой устойчивости коммерческого банка [Текст] / А.К. Муравьев // Сибирская финансовая школа. 2006. № 4. С. 150–154.
145. Орехов, В.И. Антикризисное управление: Учебник (ГРИФ) [Текст] / В.И.Орехов, К.В. Балдин.-М.: ИНФРА-ИНЖЕНЕРИЯ, 2009.-544 с.
146. Охотский, Е.В. Государственное антикризисное управление: учебник для бакалавриата и магистратуры [Текст] / Е. В. Охотский [и др.] ; под общей редакцией Е. В. Охотского.- Москва: Изд.-во Юрайт, 2019.-371 с.

147. Панков, В.В. Анализ в условиях антикризисного управления[Текст] / В.В. Панков // Бухгалтерский учет. - 2011. - №11.
148. Панов, Д.В. Финансовая стабильность банков: методический подход [Текст] / В.В. Панков // Финансы: теория и практика. 2008. № 3. С. 180–200.
149. Пашутин, С. Как бороться с кризисом [Текст] / С. Пашутин. Маркетолог. - 2011. - №8.
150. Пейли, Н. Успешный бизнес-план. От стратегических целей к плану действий на один год. [Текст] / Н. Пейли - М.: Эксмо, 2012.
151. Плескачевский, В.С. Новый закон о банкротстве не позволит кромсать предприятие за копейки [Текст] / В.С. Плескачевский // Антикризисное и внешнее управление. - 2011. - №3-4.
152. Плис, Р. Антикризисные пиар-технологии[Текст] / Р. Плис // Антикризисное и внешнее управление. - 2011. - №1.
153. Помигалов, И.А. Понятие антикризисного управления в работах российских и зарубежных ученых[Текст] / И.А. Помигалов // Менеджмент в России и за рубежом. - 2011. - №4.
154. Раджабов, Р.К. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики [Текст] / Р.К. Раджабов, Х.М. Ятимов -Душанбе: «Ирфон» 2003, 93с.
155. Раджабов, Р.К. Развитие финансового предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст] / Р.К. Раджабов, Д.К. Хусейнова - Душанбе: Авесто, 2004.-110 с.
156. Рахимов, З.А. Банковская система Таджикистана [Текст] / З.А. Рахимов - Из-во АО "Диалог-МГУ", 1999
157. Рахимов, З.А. Банковская система Таджикистана и её информатизация [Текст] / З.А. Рахимов - Душанбе: "Ирфон", 2000
158. Рахимов, З.А. Деньги как основа формирования банковских систем [Текст] / З.А. Рахимов // Материалы научной конференции «Экономическое учение К.Маркса и его значение в XXI веке». Изд. Деваштич, 2004. – С.30-35.
159. Рахимов, З.А. Проблемы создания информационной системы[Текст] / З.А. Рахимов // Журнал "Экономика Таджикистана: стратегия развития, 1999.- №1.- с. 103110.
160. Рахимов, З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики [Текст] / З.А. Рахимов.: дис. ... док. экон. наук: 08.00.10 (Российской экономической академии им. Г. В. Плеханова) / З.А. Рахимов. – г. Москва. 2003. – 326 с.

161. Рахимов, Р.К. Экономический рост: проблемы и механизмы решения [Текст] / Р.К. Рахимов // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. – 2004. №2.-С.10.
162. Родионова, Н.В. Антикризисный менеджмент [Текст] / Н.В. Родионова.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 680 с.
163. Ряховская, А.Н. Зарубежная практика антикризисного управления: учеб. пособие для всех форм обучения по специальности «Антикризисное управление» [Текст] / А.Н. Ряховская, Е.В. Арсенова, О.Г. Крюкова; под ред. А.Н. Ряховской. -М.: Магистр: Инфра-М, 2011. - 270 с.
164. Савицкая, Г. В. Экономический анализ: учебник [Текст] / Г. В. Савицкая. - 9-е изд., испр. - М.: Новое знание, 2012. - 640 с. - (Экономическое образование)
165. Скамай, Л.Г. Экономический анализ деятельности предприятий: учебник для вузов [Текст] / Л. Г. Скамай, М. И. Трубочкина. - М.: ИНФРА-М, 2012. - 295 с. - (Высшее образование).
166. Тавасиев, А.М. Управление банковским сектором России в условиях кризиса [Текст] / А.М. Тавасиев, В.Д. Мехряков // Банковское дело.2009.№ 5.С.36-42.
167. Тарханова, Е.А. Устойчивость коммерческих банков. Тюмень [Текст] / Е.А.Тарханова: Вектор Бук, 2003. 186 с.
168. Тен, А.В. Оптимизация активов банка в системе страхования вкладов [Текст] / Тен А.В., Герасимов Б.И., Тен В.В.; под науч. ред. д-ра экон. наук, проф. Б.И. Герасимова. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. 88 с.
169. Тимофеева, З.А. Оценка финансовой устойчивости коммерческих банков надзорными органами: монография [Текст] / З.А. Тимофеева. - Калининград: Балтийский институт экономики и финансов, 2003. 240 с.
170. Тиханин, В.Б. Мониторинг финансовой устойчивости коммерческого банка: монография[Текст] / В.Б. Тиханин - Казань: КГФЭИ, 2002. 213 с.
171. Улугходжаева, Х.Р. Влияние глобальных финансовых кризисов на экономику Республики Таджикистан [Текст] / Х.Р. Улугходжаева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – №2/5 –С.3-6.
172. Умаров, Х.У. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков [Текст] / Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Д.Д. Боймуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. С. 174-182.
173. Умаров, Х.У. Методологические вопросы измерения финансовой и денежно-кредитной безопасности [Текст] / Х.У. Умаров, Ш.А. Джалолов // ФЭС: Финансы. Экономика. 2017.№12.С.5-11.

174. Умаров, Х.У. Монетарные проблемы демонетизированной экономики [Текст] / Х.У. Умаров, З.С. Зарифова // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003. № 1.

175. Умаров, Х.У. Приоритетные направления стабилизации экономики Таджикистана [Текст] / Н.К.Каюмов, Х.У. Умаров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2005. - №4.- С.71-79.

176. Умаров, Х.У. Природные угрозы устойчивому развитию стран центральной азии [Текст] / Х.У. Умаров, А.Г. Бабаев, Л.А. Алибеков, Х.М. Мухаббатов // Известия Российской академии наук. Серия географическая. 2010. № 6. С. 48-53.

177. Фетисов, Г.Г. Устойчивость коммерческого банка и рейтинговые системы ее оценки [Текст] / Г.Г. Фетисов.-М.: Финансы и статистика, 1999.168 с.

178. Хикматов, У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан [Текст] / У.С. Хикматов, С. Сайфуллозода // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2019. № 3 (67). С. 41-52.

179. Хикматов, У.С. Правильный выбор финансово-кредитного учреждения для сотрудничества как элемент финансовой грамотности населения [Текст] / У.С. Хикматов, М.Т. Койчуева // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета.2016.Т.16. № 2.С.157-160.

180. Хикматов, У.С. Теоретические аспекты сущности валютных операций в коммерческих банках Таджикистана [Текст] / У.С. Хикматов, С. Сайфуллозода // Труд и социальные отношения. 2019. № 4. С. 136-149.

181. Ходжаев, П.Д. Некоторые особенности банковского кредитования на пассажирском транспорте. [Текст] / П.Д. Ходжаев // Материалы республиканской научно- практической конференции «Проблемы развития финансово-кредитных отношений в условиях глобализации». Душанбе: ИПС, 2013. С. 153.

182. Ходжаев, П.Д. Применение зарубежного опыта в коммерческих банках Республики Таджикистан [Текст] / П.Д.Ходжаев, Б. Мирзоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 10-1. С. 151-156.

183. Черненко, В. А. Антикризисное управление: учебник и практикум для среднего профессионального образования [Текст] / В. А. Черненко, Н. Ю. Шведова.- 2-е изд., перераб. и доп.- Москва: Изд.-во Юрайт, 2019.- 417с.

184. Черненко, В.А. Антикризисное управление: учебник и практикум для академического бакалавриата [Текст] / В. А. Черненко, Н. Ю. Шведова. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: Изд. Юрайт, 2019. - 417 с.

185. Шарипов, Б.М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы их снижения [Текст] / З.Нуруллаев, Б.М.Шарипов // Вестник Российского экономического университета им. Г.В.Плеханова. – 2014. – № 4 (70). – С.101-109.

186. Шарипов, Б.М. Влияние внешних факторов на рынок банковских услуг населению Таджикистана и усиление роли государственной поддержки [Текст] / М.Д.Кличева, Б.М.Шарипов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2017. -№ 4. -С.119-125.

187. Шарипов, Б.М. Организационно-экономические аспекты минимизации риска микрокредитования в сфере розничной торговли Таджикистана [Текст] / У.М. Абдулназаров, Б.М. Шарипов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2018. – № 2. – С.63-69.

188. Шарипов, Б.М. Основные проблемы и тенденции расширения ресурсной базы кредитных организаций РТ в условиях роста нестабильности на внешних финансовых рынках [Текст] / Б.М.Шарипов // Вестник Таджикского национального университета.-2012.-№ 2/9.-С.297-309.

189. Шарипов, Б.М. Перспективы и проблемы развития рынка банковских услуг Республики Таджикистан в условиях присоединения во Всемирную Торговую Организацию [Текст] / А.Асламов,Б.М.Шарипов // Гуманитарные социально-экономические науки. – Краснодар, 2014. – № 3. – С.240-243.

190. Юн Г.Б., Таль Г.К., Григорьев В.В. Внешнее управление на несостоятельном предприятии [Текст] / Г.Б. Юн, Г.К. Таль, В.В. Григорьев. - М.: Дело, 2011.

191. Юрский А.А. Стратегическое управление [Текст] / Юрский А.А. // «Финансы и кредит», 2011. № 4.

III. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бо забони хориҷӣ:

192. *Angelini P., Neri S. and Panetta F.* Monetary and macroprudential policies. Bank of Italy Working Papers № 801, March 2011.

193. *Dell’Ariccia G., Igan D., Laeven L., Tong H., Bakker B., Vandenbussche J.* Policies for Macrofinancial Stability: How to Deal with Credit Booms. IMF Staff Discussion Notes № 6, 2012.

194. Enhancing Financial Stability and Resilience: Macroprudential Policy, Tools and Systems for the Future. Working Group on Macroprudential Policy. Special report. Group of Thirty. October 2010.

195. Gersbach, H (2011), “A Framework for Two Macro Policy Instruments: Money and Banking Combined”, CEPR Policy Insight No. 58.

196. Gersbach, H (2014), "A leverage ratio for the banking system: A macro instrument," *Macroprudentialism*, Centre for Economic Policy Research, pages 115-127.

197. Gersbach, H and V Hahn (2009), "Inflation Targeting and Bank Equity Rules: Parallels and Lessons", *VoxEU.org*, 21 October

198. Guidance to Assess the Systemic Importance of Financial Institutions, Markets and Instruments: Initial Considerations. The Report to the G20. International Monetary Fund, the Bank for International Settlements and the Financial Stability Board, 2009. *Nier E., Jácome L., Osinski J., Madrid P.* Institutional Models for Macroprudential Policy. IMF Staff Discussion Note № 18, 2011.

199. Xavier Freixas & Antoine Martin & David Skeie, 2011. "Bank Liquidity, Interbank Markets, and Monetary Policy," *Review of Financial Studies*, Society for Financial Studies, vol. 24(8), pages 2656-2692.

200. Xavier Freixas, 2010. "Post-crisis challenges to bank regulation," *Economic Policy*, CEPR;CES;MSH, vol. 25, p. 375-399, April.

IV. Рӯйхати адабиёти истифодашуда аз сомонаҳои иҷтимоӣ:

201. Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (<https://president.tj>).

202. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон (<https://nbt.tj>).

203. Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (<http://minfin.tj>).

204. Сомонаи расмии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (<https://stat.tj>).

205. Сомонаи расмии бонки ҷаҳонӣ (<https://www.vseмирnyjbank.org>).

